

บทที่ ๔

ปฏิหาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสซึ่งสืบเนื่องจากชาวยุวนในประเทศไทย
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา บาทหลวงฝรั่งเศสเป็นพวกแรกที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราโชบายที่จะเปิดสัมพันธไมตรีกับอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อลดทอนที่คุกคามของฮอลันดา ซึ่งพยายามเรียกร้องอภิสิทธิ์ทางการค้าจากไทย ด้วยวิธีการว่าวชูบังคับ พระองค์ทรงต้อนรับและอำนวยความสะดวกให้บาทหลวงอย่างค้ำจุนเป็นเหตุให้บาทหลวงสำคัญผิดว่าทรงเลื่อมใสคริสต์ศาสนา ประกอบกับการเจรจาต่ออาศัยคนกลางคือล่าม จึงเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนในจุดประสงค์ของการเป็นมิตรไมตรีกัน เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ส่งเชอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ (Chevalier de Chaumont) เป็นทูตเข้ามาเจรจาทำสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๒๕๔ วัตถุประสงค์สำคัญคือเปลี่ยนศาสนาสมเด็จพระนารายณ์ส่งเสริมการค้า และเผยแผ่ศาสนา ถึงแม้ว่าคณะทูตจะไม่ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนศาสนาสมเด็จพระนารายณ์ก็ตาม แต่ก็ได้รับผลประโยชน์หลายประการ ทั้งในด้านการค้าและด้านเผยแผ่ศาสนา ไทยอนุญาตให้บาทหลวงฝรั่งเศสสอนศาสนาได้ทั่วราชอาณาจักรและยอมให้คนไทยเข้ารับศีลไคตามใจสมัคร^๑ สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งออกญาโกษาธิบดี (ปาน) เป็นหัวหน้าคณะทูตไทยไปเจริญไมตรียังราชสำนักฝรั่งเศสพร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสที่เดินทางกลับใน พ.ศ. ๒๒๕๕ ในปีต่อมา ซีมอน เดอ ลาลูแบร์ (Simone de la Loubère) แห่งราชสำนักฝรั่งเศสได้เดินทางเข้า

^๑ สมจัย อนุমানราชชน, การทูตของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๔๕๓), หน้า ๑๒๕ - ๑๓๒.

มาเมืองไทยพร้อมด้วยกองทหารฝรั่งเศส ๒๐๐ คนเศษ ในครั้งนี้ไทยได้ให้อภิสิทธิ์แก่ฝรั่งเศสในการผูกขาดคิบูกที่ภูเก็ตและให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับฝรั่งเศส^๑ ถึงแม้ว่าการติดต่อทางการทูตกับฝรั่งเศสจะทำให้ฮอลันดาอ่อนคลายท่าทีคุกคามไทยลงบ้างก็ตาม แต่การที่ฝรั่งเศสพยายามหว่านล้อมให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเปลี่ยนศาสนา พรหมกับสังฆารมาประจำในเมืองไทย ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ขุนนางไทยจำนวนมากไม่พอใจ หวาดระแวงว่าจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตใน พ.ศ. ๒๒๓๑ พระเพทราชาจึงเข้ายึดการปกครองและขับไล่งองทหารฝรั่งเศสออกจากประเทศ เป็นเหตุให้การติดต่อทางการทูตระหว่างไทยกับฝรั่งเศสต้องหยุดชะงักลง^๒

ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะกลับมาติดต่อกับไทยอีกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อังกฤษซึ่งเป็นผู้แข่งขันในการแสวงหาอาณานิคมกับฝรั่งเศสในทวีปเอเชีย กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาทางตะวันตกและตอนใต้ของไทย ในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู รัชกาลที่ ๔ ทรงตระหนักว่าลัทธิจักรวรรดินิยมเป็นภัยร้ายแรงต่อเอกราชของประเทศ หนทางเดียวที่จะรักษาความปลอดภัยไว้ได้ คือไม่ให้นโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามแบบเก่า แต่จำเป็นต้องรับอิทธิพลตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยขึ้น^๓ พระองค์ทรงหวังว่าการคบฝรั่งเศสไว้เป็นพันธมิตร อาจช่วยคุ้มครองอาณาจักร

^๑ Pensri Duke, Les Relations entre la France et la Thaïlande. p. 103

^๒ E.W. Hutchinson, Adventurers in Siam in The 17th Century, (London : The Royal Asiatic Society, 1940), pp. 92 - 177.

^๓ A.B. Griswold, King Mongkut of Siam, (New York : The Asia Society, 1961), p. 1.

อังกฤษได้ แต่ความพยายามที่จะติดต่อกับฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการยังไม่ทันประสบผลสำเร็จ อังกฤษก็ส่งเซอร์ จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตมาทำสัญญากับไทยในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๕๘ ไทยจำเป็นต้องยอมรับเงื่อนไขที่อังกฤษเสนอมา แม้จะต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบทั้งในด้านการค้า การเก็บภาษีอากร และการศาล เพราะอังกฤษได้แสดงท่าทีว่าจะดำเนินการข่มขู่แรง ถ้าไทยปฏิเสธไม่ยอมทำสัญญาด้วย^๑

ภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงใน พ.ศ. ๒๓๕๘ หลายประเทศได้พากันเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาแบบเดียวกับที่ทำกับอังกฤษ ฝรั่งเศสส่ง นายชาร์ลส์ เดอ มงติญญี่ (Charles de Montigny) เข้ามาทำสัญญากับไทยในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ข้อความในสนธิสัญญาที่ไทยต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบแก่บรรดานานาประเทศนี้ ก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากแก่ประเทศทั้งในด้านการเมือง การปกครอง และสังคมในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต^๒ ที่ไทย

^๑ ทรงศรี อัจจอรุณ, "การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๔๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐ : สิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยทั่วไปหมายถึงหลักปฏิบัติระหว่างอารยประเทศ ได้แก่สิทธิพิเศษทางอำนาจศาลที่ผู้แทนการทูตและคณะร่วมงานของต่างประเทศได้รับยกเว้น นอกจากนั้นหมายถึงอภิสิทธิ์ซึ่งชาติมหาอำนาจบางชาติได้รับจากประเทศที่ยังล้าหลังและประเทศทางภาคตะวันออก เปิดโอกาสให้มหาอำนาจได้รับสิทธิพิเศษในการติดต่อค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ภายใต้ความคุ้มครองป้องกันและอำนาจทางการศาลของบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกงสุล หรือผู้แทนทางการทูตของประเทศตน สิทธิตามความหมายประการหลังนี้ก่อให้เกิดปัญหา เนื่องจากบริกรอนอำนาจศาลของประเทศเจ้าบ้านและอำนาจประโยชน์ให้ความคุ้มครองแก่ชนชาติของตน.

ยอมให้แก่นคนในบังคับชาติต่าง ๆ ซึ่งหมายถึงไทยยอมให้ตัวแทนรัฐบาลต่างประเทศ หรือกงสุลมีอำนาจตั้งศาลพิจารณาพิพากษาคดีคนที่ถือสัญชาติของตนหรือคนในบังคับ ตามกฎหมายของประเทศนั้น ๆ ในระยะแรกการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ชาว ต่างชาติยังไม่สู้จะเป็นเรื่องยุ่งยากเท่าใดนัก เพราะชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย ในเมืองไทยมีจำนวนน้อย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้าขายกับต่างประเทศเจริญก้าวหน้า จำนวนชาวต่างประเทศที่เข้ามาพำนัก ในเมืองไทยจึงเพิ่มขึ้นมาก ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อประเทศมหาอำนาจตะวันตกเมื่ออิทธิพล เขาคบครองดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ตีความขยายสิทธิสภาพ นอกอาณาเขตให้แก่คนเอเชียซึ่งเป็นชาติอาณานิคมของตน ได้แก่ ชาวจีน เวียดนาม และลาว (เดิม "คนในบังคับ" มีความหมายเพียงพลเมืองของประเทศที่ทำสนธิสัญญา กับไทยเท่านั้น) รวมทั้งพลเมืองของไทยที่มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไทยแต่ขอเป็น "คนในบังคับ" ของต่างชาติด้วย เพื่อไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจกฎหมายและศาลไทย สำหรับชาวต่างชาตินั้น จำนวน "คนในบังคับ" ที่เพิ่มพูนขึ้นหมายถึงอำนาจและอิทธิพล ของตนได้แผ่ขยายอย่างกว้างขวางภายในประเทศไทย ปัญหาการพิจารณาพิพากษา คดีชาวต่างประเทศและคนในบังคับที่อยู่ในอำนาจศาลกงสุลได้กลายเป็นอุปสรรคต่อ การบริหารและพัฒนาบ้านเมืองของไทย ทั้งอาจเป็นอันตรายต่อความอยู่รอดของชาติ ด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ เมื่อฝรั่งเศสยึดไค้แคว้นโคชินจีนตะวันออกแล้ว ก็แสดง ความสนใจดินแดนในแหลมอินโดจีน ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายที่จะหาหนทาง ไปยังยูเนียนทางตอนใต้ของจีน โดยเข้าใจว่าเป็นตลาดการค้าและแหล่งวัตถุดิบสำคัญ ฝรั่งเศสได้เริ่มแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายังเขมรรัฐบรรณาการของไทยเป็นแห่งแรก หลังจากนั้นก็ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ กันในการคุกคามดินแดนไทย กล่าวคือ ใช้วิธีทาง การทูตใช้กำลังโดยพลการ วิธีเล่ห์กระเท่ห์ โดยอาศัยความได้เปรียบด้านกำลัง อาวุธที่เหนือกว่าและทันสมัยกว่า เข้าแทรกซึมประเทศไทย ถือโอกาสจากการที่ระบบ การปกครองของไทยไม่อาจสอดส่องรักษาอาณาเขตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ที่สำคัญคือ

ไทยไม่มีพรมแดนแน่นอน^๑ นอกจากนั้นยังอาศัยข้อได้เปรียบจากสนธิสัญญาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและปัญหาคนในบังคับในการเจรจาต่อรองเพื่อเรียกร้องดินแดนจากไทยอีกด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๑๐ ฝรั่งเศสใช้เรือรบมีทราย (Mitraille) บิดปากอ่าวไทยกำกับการเจรจาเกี่ยวกับการสืบสิทธิของญวนในเขมร ไทยต้องยอมรับเป็นทางการว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยืนยันว่าพระตะบองเสียมราฐ ยังคงเป็นของไทย ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองเวียดนามทั้งประเทศใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ก็ไ้เห็นความสนใจมายังดินแดนลาว ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ ฝรั่งเศสส่งกำลังเขารุกรานลาว โดยอ้างว่าจะช่วยปราบฮ่อ (ซึ่งหลบหนีการปราบปรามของรัฐบาลจีนมาก่อการร้ายและปล้นสดมภ์ในลาว) ต่อมาฝรั่งเศสกลับยึดแคว้นสิบสองจุไทยและไม่ยอมถอนทหารออกไป ประกาศยืนยันโดยวิธีทางการทูตว่าสิทธิของญวนในลาวมีมาจนจรดแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออก^๒ ฝรั่งเศสได้ส่ง ม.ปาวี มาเป็นกงสุลเมืองหลวงพระบางในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ และป็นิ่งขึ้นได้เกิดวิกฤตการณ์ทางพรมแดนตะวันออกขึ้น ฝรั่งเศสบุกรุกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง พร้อมกันนั้นได้เรียกร้องให้ไทยถอนกำลังประจำดินแดนลาวออกไป และขอค่าทำขวัญในกรณีที่ไทยทำความเสียหายให้แก่คนในบังคับฝรั่งเศส เมื่อไทยปฏิเสธ ฝรั่งเศสจึงยื่นนโยบายเรือปืนในวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ส่งเรือรบสามลำแล่นผ่านปากน้ำเข้ามาจนถึงกรุงเทพฯ โดยฝ่ายไทยไม่อาจยับยั้งได้ทันในวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ฝรั่งเศสยื่นคำขาด

^๑จักรกฤษณ์ นรินตินคุงการ, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๖, หน้า ๕๕.

^๒Virginia Thompson, Thailand The New Siam, 2nd.ed. (New York : Paragon Book Reprint Corporation, 1967), p. 178.

ให้ไทยขอเรือรบภายใน ๔๕ ชั่วโมง ให้ไทยยกสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงรวมทั้งเกาะต่าง ๆ บนฝั่งนั้นให้ฝรั่งเศส ให้ไทยชดเชยค่าเสียหายที่ยังเรือรบฝรั่งเศสเป็นเงินสามล้านฟรังก์และลงโทษนายทหารไทยที่โจมตีเรือรบฝรั่งเศสและฆ่านายทหารฝรั่งเศส อังกฤษเสนอแนะให้ไทยปฏิบัติตามโดยเร็ว เนื่องจากได้รับการยืนยันว่าจะมีการเจรจาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการให้ไทยเป็นรัฐกันกระทบ ในที่สุดไทยต้องยอมตกลงทำสัญญากับฝรั่งเศส ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ไทยสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายและเกาะบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ไม่น้อยกว่าที่มั่นในเขตที่ ๒๕ กิโลเมตร บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และที่พระตะบอง เสียมราฐ ฝรั่งเศสมีสิทธิตั้งกงสุลในที่ใดก็ได้ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อคนฝรั่งเศส นอกจากนี้ในอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกันยังมีข้อความว่า ไทยต้องถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงต้องส่งคนในบังคับ คนญวน ลาว เขมร ที่อยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและที่ถูกกักขังให้แก่ราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ และเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พระมณฑล ฝรั่งเศสจะยึดจันทบุรีไว้เป็นประกันจนกว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญา สนธิสัญญานี้ได้สร้างปัญหามาับประการในเวลาต่อมา ได้แก่ปัญหาการยึดจันทบุรี การคุกคามเมืองพระตะบอง ซึ่งฝรั่งเศสไม่ให้ไทยสร้างที่มั่นกำลังทหาร และปัญหาคนในบังคับที่ทวีความยุ่งยากยิ่งกว่าเดิม เพราะฝรั่งเศสได้ถือโอกาสขยายอิทธิพลโดยการตั้งสถานกงสุลเพิ่มขึ้น และการตีความในสนธิสัญญาเรื่องคนในบังคับอย่างบิดเบือน คดีพิพาทในศาลกงสุลส่วนใหญ่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับฝรั่งเศส และหลายครั้งกลายเป็นเรื่องขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ยากต่อการพิจารณาตัดสินคดี ปัญหาเหล่านี้ได้สร้างความสับสนวุ่นวายและกลายเป็นเรื่องลูกลามาใหญ่โตขึ้น

ต่อมาฝรั่งเศสไม่ยอมถอนกำลังออกจากจันทบุรี แม้ว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญาทุกประการ กลับเรียกร้องผลประโยชน์จากไทยอีก อังกฤษจึงรื้อฟื้นให้มีการเจรจา

เรื่องให้ไทยเป็นรัฐกันกระหนาระหว่างอาณานิคมของทั้งสองประเทศ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ อังกฤษและฝรั่งเศสตกลงยอมรับความเป็นกลางและเอกราชของไทย แต่ปัญหาเรื่องจันทบุรียังไม่ยุติ ไทยต้องมีกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องคนในบังคับ ในที่สุดในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ไทยได้ยอมตกลงทำสัญญา ยกเลิกสิทธิเหนือเมืองหลวงพระบางและให้ตั้งคณะกรรมการร่วมปักปันเขตแดนติดต่อกับเขมร ฝรั่งเศสยอมลดหย่อนให้ไทยในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต กำหนดสิทธิ การจดทะเบียนคนในบังคับทำนองเดียวกับที่ไทยทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ ๒ กับอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๒๖ กล่าวคือให้มีการตั้งศาลผสมเรียกว่า "ศาลต่างประเทศ" (International Court) ขึ้น มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งและอาญาซึ่งคนใน บังคับฝรั่งเศสเป็นคู่ความได้ตามกฎหมายไทย ศาลนี้ประกอบด้วยคณะผู้พิพากษาไทย ทั้งหมด อนุญาตให้กงสุลฝรั่งเศสเข้านั่งฟังการพิจารณาและให้การแนะนำแก่ผู้พิพากษา ความสมควร และกงสุลยังมีสิทธิถอนคดีที่คนในบังคับเป็นจำเลยไปพิจารณาเอง ปรากฏว่าฝรั่งเศสถอนกำลังจากจันทบุรีแล้วไปยึดตราดไว้อีก ไทยจึงต้องทำสัญญา ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ยกพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้ฝรั่งเศส เพื่อให้ฝรั่งเศสถอนจากตราด คานฮาย และเกาะต่าง ๆ และฝรั่งเศสยินยอมให้คนใน บังคับฝรั่งเศสชาติเอเชียทั่วประเทศไทยอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศทั้งในคดีแพ่ง และอาญา ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศส จึงประสบผลสำเร็จในการเข้าครอบครองดินแดนในแหลมอินโดจีน ทั้งญวน เขมร และลาว

นับตั้งแต่ฝรั่งเศสได้ปกครองเวียตนามทั้งประเทศใน พ.ศ. ๒๔๒๗ รัฐบาล ไทยต้องประสบความยุ่งยากเกี่ยวกับปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสที่เป็นคนเชื้อชาติญวน เนื่องจากฝรั่งเศสตีความคำว่า "คนในบังคับ" ตามสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๓๘๕ รวมถึง คนที่อยู่ในดินแดนอาณานิคมหรือในอารักขาของฝรั่งเศสด้วย ปัญหาคนญวนในบังคับ ฝรั่งเศสได้ก่อความเดือดร้อนแก่รัฐบาลไทยอย่างมาก เมื่อฝรั่งเศสอ้างเอาคนญวน ที่ถือกำเนิดในประเทศไทยหรือที่พำนักอยู่ในไทยก่อนที่ฝรั่งเศสจะยึดเวียตนามได้เป็น

คนในบังคับของคนตาย

นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังได้ถือเอาการจดทะเบียนคนญวนเข้าอยู่ในบังคับ เป็นวิธีทางขยายอิทธิพลในประเทศไทย ไซ้เป็นเครื่องมือในการคุกคามดินแดนไทย และเป็นอำนาจในการต่อรองทำสนธิสัญญากับไทย เพราะยิ่งคนญวนในบังคับฝรั่งเศสก่อการยุ่งยากมากขึ้นเท่าใด อำนาจการต่อรองของฝรั่งเศสก็มากขึ้นเท่านั้น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยต้องหนักใจกับปัญหาคนญวนในบังคับโดยตลอดมา นอกจากนั้นยังมีปัญหาอื่น ๆ เกี่ยวกับชาวญวนที่ยังความวิตกกังวลให้แก่ไทยไม่น้อยเช่นกัน ที่สำคัญคือกรณีญวนต่อต้านฝรั่งเศสที่อพยพลี้ภัยทางการเมืองเข้ามาอยู่ในเขตไทย รัฐบาลไทยหวั่นเกรงว่าพฤติกรรมของคนญวนดังกล่าว อาจเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสถือเป็นข้ออ้างเข้ามารุกรานไทย จึงต้องดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังมิให้กลายเป็นเรื่องขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยและฝรั่งเศสได้

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัญหาเรื่องญวนในบังคับฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๔๕๐

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเรื่องญวนในบังคับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๔๓๖
(ค.ศ. ๑๘๘๓ - ๑๘๙๓)

สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและทางการค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ (ค.ศ. ๑๘๕๖) เป็นสนธิสัญญาดั้งเดิมที่ยังผลให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างประเทศและเป็นปัญหาสำคัญทางการเมืองแก่ประเทศไทย เนื่องจากความในสนธิสัญญาข้อ ๔, ๕ และ ๖ ระบุว่าไทยมอบอำนาจการปกครองและทางการศาลเหนือคนในบังคับฝรั่งเศสให้แก่กงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ และกงสุลฝรั่งเศสมีสิทธิจดทะเบียนคนในบังคับของฝรั่งเศสได้ จากข้อความในสนธิสัญญาดังกล่าว คนในบังคับฝรั่งเศสจึงหลุดพ้นจากอำนาจความบังคับและกฎหมายของไทย ได้รับสิทธิและอภิสิทธิ์มากกว่าพลเมืองเจ้าของประเทศ อธิปไตยของไทยต้องถูกแบ่งไปให้แก่ชาวต่างชาติผู้ซึ่งเข้ามาเพื่อหวังแสวงหาทางกอบโกยความมั่งคั่งและสมบูรณ์พูนสุขไปจากไทยเท่านั้น^๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีเหตุผลในการทำสัญญากับนานาประเทศคือเพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัย แม้ว่าตามสัญญาไทยจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ แต่ในรัชกาลนั้นก็ไม่ได้มีผลกระทบกระเทือนและเป็นปัญหายุ่งยากนัก จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระองค์ทรงมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงกิจการบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองความแบบอย่างตะวันตก สืบต่อจากที่พระราชบิดาได้ทรงริเริ่มไว้แล้ว แต่ปัญหาความสัมพันธ์กับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งดำเนินตามเงื่อนไขของสัญญาที่กระทำในรัชกาลที่ ๔ กลับเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ^๒ ยิ่งกว่านั้น

^๑ Luang Nathabanja, Extra - Territoriality in Siam, (Bangkok : Daily Mail, 1924), p. 38.

^๒ Pensri Duke, Les Relations entre la France et la Thaïlande, p. 85.

ปัญหาความขัดแย้งซึ่งเกิดจากสัญญาโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝรั่งเศส ได้เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศ เนื่องจากฝรั่งเศสมีเจตนาขยายดินแดนอาณานิคมของตนแข่งขันอำนาจอิทธิพลกับอังกฤษ แต่ไม่ต้องการเสียค่าใช้จ่ายมากมาย ทั้งในด้านการค้าคนและอาชญากรรม โศภรณ์ ฝรั่งเศสจึงหาทางเอาเปรียบไทยโดยเล่ห์เพทุบาย อาศัยการตีความในสัญญาซึ่งไทยทำกับฝรั่งเศสอย่างไม่รัดกุมเป็นวิธีการสำคัญ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงต้องประทับประคองเอกราชของประเทศไว้ด้วยความยากลำบากยิ่ง

ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชนยูวานในบังคับฝรั่งเศสเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่ง และได้สร้างความยุ่งยากมากขึ้นเมื่อต่อมาไทยได้ทำอนุสัญญากับฝรั่งเศส วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ (ค.ศ. ๑๘๖๗) ซึ่งไทยยอมรับว่า เชมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสนั้น ความในข้อที่ ๕ ของอนุสัญญาระบุว่า คนของสองประเทศคือไทยและเชมร ที่ได้เดินทางผ่านเขตชายแดน ต่างต้องอยู่ในอำนาจความป้องกันทางการศาลของประเทศที่ตนอยู่ เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสตีความคำว่า "คนในบังคับ" ซึ่งเคิมหมายถึงพลเมืองของประเทศที่ได้ทำสัญญากับไทยกินความหมายไปถึงคนในอาณานิคมและรัฐในอารักขาของชาติอื่น ๆ ด้วย ในชั้นแรกสัญญาเหล่านี้ไม่ได้ก่อให้เกิดปัญหาหนักจนกระทั่งเมื่อฝรั่งเศสได้อำนาจการปกครองเวียตนามทั้งหมด หลังจากที่ได้คว้นอันนัมเป็นคว้นสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๔๒๖ และเมื่อฝรั่งเศสตีความในสัญญาดังกล่าวอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับสิทธิการป้องกันทางการศาลเหนือคนในบังคับ ฝรั่งเศสรวมเอาคนชาวเอเชียชาติที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองไว้ในบังคับด้วย ได้แก่ ยูวาน และเชมร (ต่อมาภายหลังจึงได้รวมเอาลาวและชนพื้นเมืองเช่น ชา ขมุ และซอง นอกจากนั้นยังมีคนจีนอีกด้วย ซึ่งฝรั่งเศสอ้างว่าเป็นคนที่มาจากดินแดนอาณานิคมของตน)

กงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทยเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในเรื่องจดทะเบียนและป้องกันคนในบังคับฝรั่งเศส ดำเนินการตามนโยบายที่ได้รับโดยตรงจากข้าหลวงใหญ่ประจำอินโดจีนของฝรั่งเศส และด้วยควมสนับสนุนจากกระทรวงอาณานิคมของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ สถานกงสุลในกรุงเทพฯ ได้เลื่อนเป็นสถานกงสุลใหญ่ ม. เลอ กองต์ เดอ แกร์การาเดค (Le Comte de Kergaradec) กงสุลใหญ่ประจำกรุงเทพฯ

ได้เป็นผู้หยิบยกปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเรื่องจดทะเบียนคนในบังคับขึ้นมาเป็นครั้งแรก เรียกร้องสิทธิของฝรั่งเศสที่จะให้ความป้องกันทางการศาลแก่พวกญวนในประเทศไทย ม.เคอ แกร์การาเคคียึดถือสนธิสัญญาระหว่างประเทศเวียดนามและประเทศฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นข้ออ้างในการเรียกร้องสิทธิดังกล่าวเหนือคนญวน ความสำคัญของสนธิสัญญาอยู่ที่ข้อ ๕ ซึ่งมีใจความว่า เวียดนามยอมให้คนญวนอยู่ในอาณาเขตญวนก็ไปอาศัยทำกินอยู่นอกอาณาเขตญวนก็อยู่ได้ความบังคับของฝรั่งเศสโดยเต็มอำนาจ ญวนมอบสิทธิการปกครองคนญวนทั้งปวงรวมทั้งภายนอกประเทศเวียดนามให้แก่ฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสต้องการคนญวนทั้งหมดในประเทศไทย โดยเฉพาะมุ่งหมายรวมไปถึงพวกญวนเก่าที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทยแต่เดิม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวที่ไทยทำสงครามกับเวียดนาม ฝรั่งเศสถือว่าพวกญวนเหล่านี้ถูกบังคับข่มขืนน้ำใจเข้ามาไม่โธสมัครใจอาศัยอยู่ในไทย ม.เคอ แกร์การาเคคียืนยันให้รัฐบาลไทยทราบถึงความต้องการดังกล่าวของฝรั่งเศส ภัยพิบัติของชาติที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้รัฐบาลไทยยอมรับอย่างเป็นทางการโดยทันที

...ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ฝรั่งเศสได้ทำกับกรุงเวียดนามนั้น ตั้งแต่ไปฝรั่งเศสจะคงป้องกันพวกญวนเหมือนคนฝรั่งเศสอย่างเดียวกัน ข้าพเจ้าจึงขอว่าข้าพเจ้าจะโหดซื้อสัปเยกคนญวนในบาญชีที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสทุกคนที่มาขออาศัยอยู่ในที่ป้องกันนั้น แลในพวกญวนนั้นบางที่ใครเข้ามาในแดนดินสยามเป็นชะเลย... ถ้าเป็นบุตรชะเลยที่คิดราชการมาเหมือนนุบิกามารคานั้น... ก็เห็นเป็นที่ยากนักที่จะยอมถ้อยจนถึงเวลานี้ว่า

กจข., ร.๕ สารบาญสมุคพิเศษ ร.๕ เล่ม ๒๓, เลขที่ ๗๒, หนังสือกรมหมื่นเทวะวงษา หลวงพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปฤษฎางค์, วันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

พวกญวนนั้นเป็นชะเลย แลต้องยิวตัวไว้อยู่ในแผ่นดินสยาม
 ชาวเขาคงจะไม่คิดผิดไปว่าคอเวอนเมนต์สยามจะปรารภณา
 ดังนั้นแลพวกญวนนั้นที่อยู่ในกำหนดตั้งกล่าวมาแลจะต้องถือ
 ไวเหมือนกับญวนอื่น ๆ คือว่า พวกนั้นจะขอโทษจกระ้อใน
 บัญชีอยู่ในที่ป้องกันฝรั่งเศสก็ควรรับไว้...

ฝรั่งเศสเข้าใจว่าพวกญวนถูกบังคับกะเกณฑ์ให้ทำราชการในฐานะที่เป็นเชลย
 ฝรั่งเศสจึงเข้าแทรกแซงเพื่อปลดทุกขรอนของพวกญวนและเพิ่มคะแนนนิยม โดยทาง
 ปฏิบัติฝรั่งเศสจะรับจดทะเบียนคนญวนเข้าในบังคับได้โดยไม่จำกัดจำนวนและประเภท
 ตามความสมัครใจของคนญวน อิทธิพลของฝรั่งเศสยอมเพิ่มพูนมากขึ้นได้ ไม่เฉพาะ
 จากจำนวนชาวญวนในประเทศไทยเท่านั้น แต่ชาวญวนเหล่านี้ยังเป็นพวกที่รับราชการ
 สังกัดกรมทหารเสียเกือบทั้งสิ้นตามระบบบริหารการปกครองของประเทศไทย ชาวญวน
 ที่ยังเหลือนอกจากนั้นได้สังกัดกรมอื่น ๆ ต่าง ๆ กันไป และที่ได้โยกย้ายก็มีมาก ถ้า
 ฝรั่งเศสได้คนญวนเหล่านี้ไว้ในความคุ้มครอง อำนาจของฝรั่งเศสก็จะแทรกไปใน
 กรมต่าง ๆ เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อเอกราชของประเทศ ชาวญวนที่เป็นเชลยใน
 กรุงเทพฯที่มีจำนวนมากที่สุดได้แก่ ญวนประจำกองทหารปืนใหญ่ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับ
 สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ในต่างจังหวัดพวกญวนเชลยอยู่ทางภาคเหนือ
 และกาญจนบุรี สังกัดกรมทหารเช่นกัน นอกจากนั้นพวกญวนที่นับถือคริสตศาสนา
 ลี้ภัยการประหัตประหารทางศาสนาในสมัยพระเจ้าคือศึกเข้ามาในพระราชอาณาเขต
 มากมายในลาวและเขมรและเขตแดนเมืองพระตะบอง โดยเฉพาะที่เมืองจันทบุรีนั้น
 ส่วนใหญ่รับราชการสังกัดกรมทหารเรือทั้งหมด^๒ จำนวนและความสำคัญของคนญวน
 ดังกล่าวจึงเป็นฐานสนับสนุนอำนาจและอิทธิพลของฝรั่งเศสในเมืองไทยที่สำคัญ

^๑ กจช., ร.๕, สารบาญสมุทพิเศษ, เล่ม ๒๓, เลขที่ ๔๓ หนังสือ ม. เลอ
 กองต เคอ แกร์การาเคค ซารเขคาแพร์และกงสุลเยเนราลฝรั่งเศสหูลสมเด็จกรมหมื่น
 เทวะวงษา, ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘.

^๒ คุบที่หนึ่ง เรื่องสาเหตุที่คนญวนเข้ามาในประเทศไทย.

ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะเรียกร้องสิทธิการจดทะเบียนและคุ้มครองงานในประเทศไทยตามความในสัญญาข้อที่ ๒๕ นั้น รัฐบาลไทยได้คาดการณ์ล่วงหน้าแล้วว่าจะเป็นที่ถูกระทบกระเทือนยุ่งยากแก่ไทย จึงได้เร่งปรึกษาหารือกันอย่างจริงจัง เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลเสียขึ้นได้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาเทวะวงษา (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น) ทรงเห็นว่าควรจะต้องแจ้งให้ฝรั่งเศสเข้าใจว่าไทยปกครองคนญวนในประเทศไทยอย่างคนไทยแท้จริง และให้คัดค้านฝรั่งเศสเสียก่อนที่ฝรั่งเศสจะปฏิบัติตามความในสัญญานั้น ดังที่ทรงประทานพระคำริถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตไทยประจำฝรั่งเศสความว่า

...ขอความในสัญญาข้อนี้ เห็นจะเป็นความคิดของคอกเตอร์ฮารมอง คอยเขาใครเห็นวญวนซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมืองมีเป็นอันมาก จึงประสงค์จะเอาญวนซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส การเรื่องนี้คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะคิดแล้วแต่ยังไม่แจ้งควรให้ทรงไปแจ้งความคอกเวอนเมนต์ฝรั่งเศสก่อน ซึ่งแจ้งให้เห็นว่าพวกญวนซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมืองปากไตฝ่ายเหนือ มีเมืองเขมร เมืองลาว เป็นต้นเหล่านี้ ล้วนเป็นญวนที่ไคมาอยู่ในเขตรสยามแต่ดั้งเดิมบางเป็นญวนเขลยซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาตีทัพมาไคเป็นอันมาก บางญวนพวกนี้ไคมาอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามหลายสิบปีมาแล้ว การที่พวกญวนเหล่านี้จะคองในราชกฤแลจะมีผลประโยชน์สิ่งใดก็เหมือนคนไทยทุกอย่าง แลไคมีกรรมแลนายหมวคนายกองควบคุมอยู่เหมือนกับคนไทยพื้นบ้านพื้นเมืองไม่ผิดกันเลย เพราะฉะนั้น...จะนับเอาว่าเป็นพวกญวนมาอยู่ต่างประเทศไม่ไคเป็นแท้ ไททรงแจ้งกับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสตามความเป็นจริงดังนี้...แต่ญวนนี้ซึ่งจะเขามาจากเขตรญวนญวนที่อยู่นอกอาณาเขตรญวนแต่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแล้วจะเขามาค้าขายในกรุงสยามต่อไปเป็นคราว ๆ ญวนพวกนี้คอเวอนเมนต์สยามยอมให้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ไคแยงเลย แต่พวกญวนซึ่งเขามาอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามมาหลายสิบปีมีความปกติเหมือนคนไทยแล้วนี้ จะยอมให้กลับเป็นคนในบังคับ

ฝรั่งเศสไม่ได้เป็นอันชาติเดียว... การเรื่องนี้จะคิดขึ้น
จะใคร่ไม่มีความวุ่นวายราคาถูกราคาถูกต่อไปในเรื่องนี้ใน
ภวณ... ขอให้ทรงโปรดเกล้าฯ ความเรื่องนี้... ให้เห็น
ใควาญวนพวกที่อยู่ในเขตรสยามนั้นเป็นเหมือนเช่นชาว
สยาม ภายรัฐบาลญวนมิได้มาเกี่ยวข้องกับคนพวกนี้เลย
คงอยู่แต่ในบังคับรัฐบาลสยาม เหมือนกับรัฐบาลสยามได้
บังคับชาวสยามทั้งปวง... ๑

อย่างไรก็ดีรัฐบาลไทยไม่ได้คัดค้านฝรั่งเศสความข้อที่ ๒๕ ของสัญญาระหว่าง
ฝรั่งเศสและเวียดนาม พ.ศ. ๒๔๒๖ แต่อย่างไร เพราะเมื่อมีการปรึกษาพร้อมกันแล้ว
ได้ตกลงว่าถ้าคัดค้านฝรั่งเศสจะเป็นเสมือนซึ่งไพร่งให้กระรอก เท่ากับเตือนฝรั่งเศสว่า
ยังมีญวนในไทยที่ฝรั่งเศสมีสิทธิเข้าปกครองได้ ในกรณีนี้ที่ฝรั่งเศสเองยังคิดไม่ถึง
แสดงว่าไทยกลัวฝรั่งเศสและตีตัวไปก่อนไซ้ (ฝรั่งเศสจะถือเป็นเสมือนซึ่งไพร่งให้กระรอก
เท่ากับเตือนฝรั่งเศสว่ายังมีญวนในไทยที่ฝรั่งเศสมีสิทธิเข้าปกครองได้ ในกรณีนี้ที่ฝรั่งเศส
เองยังคิดไม่ถึง แสดงว่าไทยกลัวฝรั่งเศสและตีตัวไปก่อนไซ้) ฝรั่งเศสจะถือเป็นโอกาส
เจรจาเอาประโยชน์ได้ คั้งที่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมพระยาเทวะวงษ์ว่า

กิจจ., ร.๕, สารบาญสมุคพิเศษ, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๗๒, สมเด็จพระ
กรมหมื่นเทวะวงษ์ทูลพระองค์เจ้าปฤษฎางค์, วันพุธ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา
สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ; คร.ฮาร์มอง เคยเป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำ
ไทยก่อน ม.เดอ แกร์กัร่าเดค เป็นผู้ริเริ่มที่จะให้ฝรั่งเศสมีอำนาจทางการศาล
เหนือ คนญวนและคนที่ไปจากอาณานิคมของญวนเข้าอาศัยในต่างประเทศ รมไว้ให้
มีการระบุงข้อความดังกล่าวลง เป็นความตกลงยินยอมของญวนในสัญญาระหว่างฝรั่งเศส
และเวียดนาม พ.ศ. ๒๔๒๖ คัดมาจากหนังสือราชการ ปีระกา สัปตศก ศักราช
๑๒๔๗ ร, ที่ ๓๖๔๑.

...ได้ไปดูเขาเห็นพร้อมกันว่าไม่ควรจะไปเหยยขึ้นให้
ฝรั่งเศสเกิดสงไสยว่าไทยกลัว...ควรยึดเอาเป็นมั่นว่า
ญวนที่อยู่ในเมืองไทยเป็นสปีเยกต์ไทย ฝรั่งเศสจะเอาเป็น
สปีเยกต์เขาไม่โคเหมือนหนึ่งพมาแลมอนเหมือนกัน...
มอนเคียวนี้ขึ้นอังกฤษแล้ว ทำไมอังกฤษไม่อาจเอาเอา...^๑

ถึงกระนั้นไทยก็ไม่ได้ตั้งใจว่าฝรั่งเศสจะไม่ก่อปัญหาโดยอาศัยสัญญา
และได้เตรียมตัวไว้รับสถานการณ์เช่นกัน ทางหนึ่งนั้นจะอาศัยกฎหมายระหว่างประเทศ
คัดค้านสิทธิและอำนาจของฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสจะอ้างเอาคนที่อาศัยตั้งบ้านเรือนใน
ประเทศไทยนั้นไม่ได้ นอกเสียจากว่าคนผู้นั้นจะมาจากต่างเมือง^๒

ไทยหวั่นวิตกมาก ว่าฝรั่งเศสจะปฏิบัติตามความในสัญญาที่ทำกับเวียคนาม
จนทำให้คิดคาดการณ์ไปถึงว่าฝรั่งเศสจะอาศัยการตีความในสัญญาที่ได้ทำไว้กับไทยแล้ว
นั้น มาเป็นหนทางเอาเปรียบไทยได้เช่นกัน เมื่อมีการตกลงทำสัญญาใหม่กับเยอรมนี
(ปรัสเซีย) ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้มีข้อความเกี่ยวกับคนในบังคับ ทำให้ไทยต้องรื้อฟื้น
พิจารณาเรื่องการใช้คำในสนธิสัญญากับฝรั่งเศสอย่างละเอียด เช่นคำว่า "เรสซอร์ติซังส์"
(Ressortissants) ที่ใช้ในสัญญาเรื่องสุรากับฝรั่งเศสนั้น ผิดจากคำว่า "โปรเตเจส์"
(Protégés) ที่ใช้ในสัญญากับฝรั่งเศสฉบับก่อน ๆ คำแรกเป็นคำที่ใ้กันในสัญญา

^๑ กจข., ร.๕ สารบาญสมุคพิเศษ, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๗๒, พระองค์เจ้า
ปฤษฎางค์ทูลสมเด็จกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ, วันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม
เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ (๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗), คัดมาจากหนังสือราชการ
ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗ ร, ที่ ๓๖๔๕.

^๒ กจข., ร.๕ สารบาญสมุคพิเศษ, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๗๒, สมเด็จกรมหมื่น
นเรศวรฤทธิ์ราชทูตไทยประจำเยอรมันทูลสมเด็จกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ, วันศุกร์ ขึ้น
๑๔ ค่ำ เดือนยี่, ปีมะแม จ.ศ. ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๗), คัดมาจากหนังสือราชการ
ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗ ร, ที่ ๓๖๔๓.

นานาประเทศทั้งปวง และไม่ได้มีการอธิบายความหมายเจาะจงของคำ เพราะเป็นที่เข้าใจว่ามีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าโปรเตเยสต์ ต่อมาเมื่อทำสัญญากับเยอรมนี ได้มีการระบุคำแปลของคำ "เรสซอติซังส์" นี้ไว้ว่า เป็นคนที่กฎหมายนับว่าเป็นคนในบังคับ ทำให้เกรงไปว่าฝรั่งเศสจะถือเอาการใช้คำต่างกันโดยไม่ระบุความหมายชัดเจนแน่นอน เป็นกลวิธีเอาเปรียบไทยได้ ดังที่สมเด็จพระเจ้าอนงยาเรอกรมพระยาเทวะวงษาทรงดำริว่า

...เห็นเป็นทางที่ชาติอื่นมีฝรั่งเศสเป็นต้นจะทำอุบายเอาเมืองไทยใหญ่โดยแกกกฎหมายของเขา ญวนเป็นคนขึ้นในบังคับเขาแล้ว เราก็ออกไม่ไคเลย เขาชอบใจทำกฎหมายอย่างไร เขาทำขึ้นแล้ว เราก็จะตองไปรับนับถือตามเพราะไคทำสัญญาตายตัวเขาไปดังนี้...?

เมื่อปรากฏว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายเรียกร้องขึ้นก่อนที่จะให้คนญวนในประเทศไทย เข้าอยู่ในความคุ้มครองทางการศาลของกงสุลฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงคัดค้านโต้แย้งอย่างจริงจัง สมเด็จพระเจ้าอนงยาเรอกรมพระยาเทวะวงษาชี้แจงเหตุผลที่ค้านฝรั่งเศส โดยแยกชาวญวนในประเทศไทยออกเป็นสองประเภท ประเภทแรกได้แก่พวกญวนที่เกิดในประเทศไทย มีบิดามารดาบุ๋ยตายายเป็นผู้ที่ข้ามเขตแดนมาอาศัยในประเทศไทยด้วยความสมัครใจ หรือถูกกวาดต้อนมาในฐานะเชลยศึกจากสงครามระหว่างไทยและเวียคนามซึ่งสิ้นสุดใน พ.ศ. ๒๓๗๗ (นับมาจนถึงขณะนั้นเป็นเวลาราว ๕๐ ปี) ถือว่าเป็นคนในบังคับไทย เพราะอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน สืบตระกูลมาจนถึงชั่วลูกหลานเกือบสองชั่วคน ไคปะปนระคนกับคนเชื้อชาติไทยด้วย

กิจข., ร.๕, สารบาญสมุคพิเศษ, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๗๕, สมเด็จพระหมื่นเทวะวงษทัตสมเด็จกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ, วันพุธ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอก นศก จ.ศ. ๑๕๔๖ (พ.ศ. ๒๔๕๗), คัดจากหนังสือราชการ ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๕๔๗ ร, ที่ ๓๖๔๖.

การแต่งงาน และไต่ทรงโปรรคาให้พ้นจากความเป็นเชลยไปแล้ว เมื่อพิจารณาตาม ความยุติธรรมและถูกต้องของกฎหมายนานาประเทศ ย่อมถือได้ว่าคนพวกนี้ควรจะอยู่ใน ความป้องกันของฝ่ายไทยต่อไป และควรเป็นเช่นเดียวกันสำหรับชาติอื่น ๆ ที่ อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานด้วย ญวนประเภทนี้ถ้าฝรั่งเศสดึงไปจากอำนาจ ของฝ่ายไทยแล้วอาจจะก่อให้เกิดความยุ่งยากและเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของ ประเทศได้ เพราะรัฐบาลไทยปฏิบัติต่อกันเหล่านี้ เช่นคนไทย ส่วนคนญวนอีกประเภท หนึ่ง คือพวกญวนที่เกิดในเวียดนามและเข้ามาหลังจากที่ได้ทำสัญญาระหว่างฝรั่งเศส และเวียดนาม พ.ศ. ๒๔๒๖ เพื่ออาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นครั้งเป็นครานั้น รัฐบาลไทยเต็มใจยอมรับให้คนเหล่านี้อยู่ในบังคับฝรั่งเศสได้

ไทยกับฝรั่งเศส เริ่มมีข้อขัดแย้งกัน เรื่องจดทะเบียนคนญวนในประเทศไทย ฝรั่งเศสไม่พอใจที่ไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสป้องกันได้เฉพาะคนญวนที่เข้ามาในไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๒๖ เท่านั้น จึงไม่ยอมรับเกณฑ์ที่ไทยแยกประเภทชาวญวน เพราะถือว่า ฝรั่งเศสมีสิทธิป้องกันพวกที่เข้ามาหลัง พ.ศ. ๒๔๒๖ และเกิดนอกประเทศไทยอยู่แล้ว ฝรั่งเศสต้องการไต่คนญวนทั้งหมดในไทย ดังนั้น การโต้แย้งจึงมุ่งจับประเด็นที่ว่าญวน ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองอื่น ๆ นั้น ถูกบังคับข่มขืนน้ำใจเข้ามาเป็น สำคัญ ฝรั่งเศสต้องการให้ไทยปล่อยให้พวกญวนเหล่านี้ได้ตัดสินใจได้ตามใจสมัครว่า จะต้องการเข้าอยู่ในบังคับฝรั่งเศสหรือไม่ นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังเข้าใจว่า การที่ พวกญวนรับราชการนั้น เป็นวิธีที่ไทยกดขี่เชลย ด้วยการเกณฑ์แรงงานบังคับ อันที่จริง การเกณฑ์ทำราชการ เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน เมื่อญวนหมดสภาพเชลยเป็นไทยไป แล้ว ก็ย่อมจะถูกเกณฑ์เช่นคนไทยและได้รับผลประโยชน์เหมือนอย่างคนไทยทุกประการ ด้วย เหตุผลที่ฝรั่งเศสยืนยันจะให้คนญวนทั้งหมดอยู่ในบังคับของตนก็เพื่อแสดงความ

กจร., ร.๕, สารบัญสมุทพิเศษ, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๗๒, สมเด็จ กรมหมื่นเทวะวงษา แจงมายัง ม.เลอ กองค์ เคาแกรการาเดก, วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ (ค.ศ. ๑๘๘๕), คัดจากหนังสือราชการปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗, ร, ที่ ๓๗๔๐.

เป็นชาติที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ ว่าคนญวนไม่ว่าจะอยู่ในที่แห่งใดในโลกได้ชื่อว่าเป็นคนใน
บังคับฝรั่งเศสทั้งสิ้น ฝรั่งเศสใช้วิธีการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลของคนเหนือดินแดน
ที่ไม่ได้เป็นอาณานิคมโดยตรง โดยอาศัยจำนวนคนในบังคับชาติเอเชียนั้นเอง

...ตามที่เราจำเป็นต้องทำนั้นเป็นสิทธิ พวกญวนไป
ประเทศต่าง ๆ ให้อาศัยอยู่ในกฎหมายฝรั่งเศสเหมือน
อย่างสเปนฝรั่งเศส พวกญวนนั้นไปเมืองจันทบุรี ไป
เมืองอื่น ๆ ก็ดี เจ้าพนักงานเมืองนี้จะรู้ว่าเขาเป็น
สเปนฝรั่งเศส ดังนั้นเป็นการเรียบบรอยและสมกับ
ห้ามคาให้เจ้าพนักงานเมืองสยามรับเหมือนกันว่า
พวกญวนนั้นเป็นสเปนฝรั่งเศส...

เมื่อฝรั่งเศสเปิดเผยว่าจะปกครองญวนในประเทศไทย ฝ่ายไทยหมกตางที่
จะคัดค้านนอกจากใช้กฎหมายนานาชาติซึ่งเตรียมไว้แก่สถานการณ์ก่อนหน้านี้แล้ว
โดยอ้างกับฝรั่งเศสว่ากฎหมายซึ่งเป็นที่ยอมรับของอารยประเทศไม่เปิดโอกาสให้
ฝรั่งเศสอ้างสิทธิจดทะเบียนคนญวนได้ นอกจากจะมีหลักฐานสนับสนุนข้ออ้างนั้นอย่าง
ชัดเจนว่า สมควรจะอยู่ในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งหมายความว่า ต้องมีหลักฐานว่าญวนนั้น
เป็นผู้อยู่อาศัยอยู่ในเขตแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส แล้วเดินทางเข้ามาในประเทศไทย^๕
ดังนั้นญวนในบังคับฝรั่งเศสจึงต้องมีหนังสือเดินทางหรือหนังสือสำหรับตัว^๖ แสดงเป็น

^๕ กบส. ก.ศ., เล่มที่ ๑๐, เลขที่ ๔.๒/๑๓. ม.เลอ กองต์ เดอ แกร์การาเดค
ทูลสมเด็จพระมหันเทวะวงษา, วันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ (ค.ศ. ๑๘๘๕).

^๖ กบส. ก.ศ., เล่มที่ ๑๐, เลขที่ ๔.๑/๕, สมเด็จพระมหันเทวะวงษา
แจ้งมายัง ม.เลอ กองต์ เดอ แกร์การาเดค, กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕ (ค.ศ. ๑๘๘๒).

^๗ หนังสือสำหรับตัวเป็นใบสำคัญที่สถานกงสุลต่างชาติออกให้เพื่อแสดงว่าบุคคล
ที่ถือใบสำคัญนั้น เป็นคนในบังคับของชาติคนและอยู่ในความคุ้มครองของอำนาจทางการศาล
ตามกฎหมายของชาตินั้น ๆ และหนังสือเดินทางหมายถึงใบสำคัญแสดงว่าเป็นคนในบังคับ
ชาตินั้น ๆ และได้รับอนุญาตให้เดินทางออกไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่นอกเขตความดูแลของ
กงสุลใด โดยหลักการแล้วเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยจะต้องรับรองใบสำคัญทั้งสองประการด้วย.

หลักฐาน เมื่อเกิดกรณีที่คนญวนทำผิดคดีใด ฝรั่งเศสจะอ้างสิทธิป้องกันไม่ได้ ถ้าไม่มีหนังสือเดินทางนี้ กฎหมายนานาชาติถือถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นหลัก กำหนดผู้ครองสิทธิอำนาจที่จะปกครองคนญวน แม้ว่าญวนที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินฝรั่งเศสจะไม่มีหนังสือเดินทางหรือหนังสือสำหรับตัว ก็ถือได้ว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ถ้ามีหลักฐานว่าตั้งบ้านเรือนในไทยเป็นที่อาศัยแห่งเดียว ย่อมถือได้ว่าเป็นคนในบังคับไทยอย่างแน่นอน^๑

ปรากฏว่าการใช้กฎหมายนานาชาติเป็นหลักนั้น โดยทางปฏิบัติไทยก็เป็นฝ่ายเสียเปรียบอยู่ดี เพราะหลักฐานที่เป็นหนังสือเดินทางนั้นออกได้โดยง่าย ฝ่ายฝรั่งเศสคือรัฐบาลที่เข้มงวดเป็นผู้ออก หรือไม่ก่งสุดฝรั่งเศสในไทยซึ่งในระยะแรกมีเฉพาะที่กรุงเทพฯ (ต่อมาหลัง พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ตั้งขึ้นเพิ่มในจังหวัดใหญ่ ๆ เช่น น่าน นครราชสีมา และอุบล) เป็นผู้ออกให้โดยขออนุมัติจากกระทรวงต่างประเทศของไทย พยานหลักฐานที่ว่าคนญวนและคนชาติอื่น ๆ เกิดและอาศัยอยู่ที่แห่งใดนั้น ได้จากการให้การเป็นปากคำเป็นสำคัญ ซึ่งไทยเองก็ไม่ได้ทำการตรวจสอบอย่างถี่ถ้วนถี่ การตรวจสอบก็กระทำในระยะหลัง เมื่อมีหนังสือเดินทางใช้กันแพร่หลายในต่างจังหวัด ในเวลาต่อมา นอกจากนั้นฝรั่งเศสก็เร่งให้ไทยอนุมัติให้โดยรวดเร็วเสมอจึงเกิดมีหนังสือเดินทางปลอมขึ้นมามากมาย ทำให้ไทยต้องประสบปัญหายุ่งยากมากมายเช่นเดียวกับหนังสือสำหรับตัวซึ่งฝรั่งเศสถือสิทธิออกให้แก่คนญวนความใจชอบโดยอาศัยคำให้การของชาวญวนนั้น ๆ เป็นหลักฐาน เกิดการโต้เถียงเป็นปัญหาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพราะหนังสือสำหรับตัวที่ประกอบขึ้นจากพยานและหลักฐานเท็จ ยิ่งกว่านั้นฝรั่งเศสยังเจตนาเพิกเฉยต่อเหตุผลที่ไทยพยายามมาคัดค้านขอเรียกร้องของฝรั่งเศส และเริ่มเข้าแทรกแซงการตัดสินคดีความใด ๆ ซึ่งมีคู่ความเป็นคนญวนในไทย โดยเฉพาะในเขตจังหวัดภาคตะวันออก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๗ จนถึงก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ ฝรั่งเศส

^๑ เรื่องเดียวกัน.

มีแผนการอย่างแน่นอนที่จะขยายอำนาจมายังดินแดนลาว ขณะที่ ม.ออกุสต์ ปาวี
 ผู้ช่วยกงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบาง ผู้เป็นหัวแรงสำคัญช่วงชิงดินแดนลาวฝั่งซ้าย
 แม่น้ำโขงไปจากไทยได้สำเร็จในเวลาต่อมา นั้น ใต้อำนาจที่สำรวจภูมิประเทศและ
 เส้นทางการค้าในดินแดนลาว และนำความรู้มาสนับสนุนการอ้างกรรมสิทธิ์ของฝรั่งเศส
 กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ม.เคอ แกร์การาเคค ได้พยายามยื่นมือเข้าปกครอง
 คนญวนในประเทศไทยให้ได้ ก็กั้นคนญวนออกจากอำนาจฝ่ายไทยอย่างจริงจัง
 การที่ฝรั่งเศสเพิกเฉยต่อเหตุผลของไทยทำให้การเจรจาตกลงหลักการจดทะเบียน
 คนญวนในบังคับไม่สำเร็จลงได้ เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสดำเนินการจดทะเบียนและ
 ปกป้องคนญวนได้อย่างเต็มที่ การที่ฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงคดีต่าง ๆ นอกจากจะ
 ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจการศาล ชักอำนาจกฎหมายและ
 การปกครองของไทยแล้ว ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยและกงสุล
 ฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายใช้เวลาอันโตเถียงกันในแต่ละคดีไม่สิ้นสุดลงได้โดยง่ายเลย
 เป็นการเสียเวลาที่จะทำความเจริญให้แก่ประเทศ นอกจากนั้นดูเหมือนว่าจะเป็น
 ความต้องการของฝรั่งเศสที่จะสร้างปมยุ่งให้เป็นปัญหา และเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศส
 เรียกร้องประโยชน์ได้ คดีตัวอย่างเกิดในเมืองพระตะบอง ไทยจับพวกญวนชาว
 ประมงได้ ๔ คนในข้อหาเป็นโจรสลัดปล้นในบริเวณทะเลสาบเขตนครเมืองพระตะบอง
 ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ พวกญวนให้การรับเป็นสัตย์ว่าได้กระทำผิดจริง ระหว่างที่กักขัง
 ไว้รอตราการฝ่ายไทยพิจารณาคดี ฝรั่งเศสได้ยื่นเรื่องราวเรียกร้องขอตัดสินโทษ
 เองเพราะญวนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอาศัยหลักฐานจากการให้การของชาวญวนที่ว่า
 เป็นคนเกิดในเมืองโจกซึ่งเป็นเมืองในความปกครองของฝรั่งเศส ขึ้นกับเมืองไซ่ง่อน
 ไทยค้านว่าในตอนแรกคนญวนเหล่านี้ไม่ได้อ้างตัวว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสและไม่ได้
 มีหนังสือเดินทางมาแสดง ได้ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งในเขตไทยมานานพอสมควร
 มีตั้งแต่ ๒ ปีจนถึง ๑๐ ปี บางคนถือได้ว่ามาอยู่ก่อนสัญญาระหว่างฝรั่งเศสและญวน
 พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อถือตามสนธิสัญญานานาชาติ คนญวนนี้ก็เป็นคนไทย นอกจากนั้น
 พวกญวนเหล่านี้เป็นโจรสลัด ถือว่าอยู่นอกกฎหมายของประเทศ และตามกฎหมาย

นานาชาติ ประเทศที่พวกญวนเข้ามาก่อการร้ายมีสิทธิเต็มที่จะคัดลึงลงโทษเอง^๑ แต่ฝรั่งเศสไม่ยอมรับเหตุผลที่ไทยยกมาอ้าง กลับใช้วิธีหลีกเลี่ยงและยืนยันแต่เฉพาะ คำให้การของชาวญวนเรื่องสถานที่เกิดเป็นสำคัญ ปฏิเสธหลักที่ฝ่ายไทยยึดถือว่าญวนเข้ามาก่อน พ.ศ. ๒๔๒๖ ต้องเป็นคนในบังคับไทย ว่ายังไม่มีการตกลงเรื่องนี้ให้เป็นที่ยุติ และการที่ญวนเกิดในโจกก ฝรั่งเศสยอมมีสิทธิเต็มที่เหนือญวนนี้อยู่แล้วโดย ไม่ตองนำสัญญา พ.ศ. ๒๔๒๖ มาเกี่ยวข้อง เนื่องจากโจกกขึ้นกับไซ่งอนซึ่งฝรั่งเศส ได้ครอบครองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๕ นอกจากนั้นพวกญวนเหล่านี้ไม่ใช่โจรสลัดแต่เป็น ชาวประมงที่ถูกกล่าวหาเท่านั้น ความในสัญญาระหว่างไทยและฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๓๙๙ (ค.ศ. ๑๘๕๖) ข้อที่ ๕ มีว่า "...ถ้าคนฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ทำผิดร้าย ประการใด กงสุลฝรั่งเศสต้องทำโทษให้ตามกฎหมายฝรั่งเศส..." ได้สนับสนุนว่า ฝรั่งเศสมีสิทธิเหนือญวนนี้^๒

คดีญวนโจรสลัดนี้ไ้กลายเป็นคดีที่ต้องทุ่มเถียงกันมากเนื่องจากสถานที่เกิด เหตุ คือเมืองพระตะบองคึกเขตชายแดนเขมรของฝรั่งเศส มีชนต่างชาติ ได้แก่ ญวน เขมร และจีน เข้ามาอาศัยทำมาหากินอยู่เป็นจำนวนมาก และเมืองพระตะบองมีความ สำคัญทางเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ คดีญวนสลัดนับเป็นเรื่องสำคัญเพราะถ้าฝรั่งเศส ป้องกันพวกญวนเหล่านี้ได้สำเร็จก็จะเป็นแบบอย่างให้เกิดธรรมเนียมการปฏิบัติต่อคนญวน ในเมืองพระตะบอง และต่อชนชาติอื่น ๆ ต่อไปตามที่ฝรั่งเศสจะอ้างสิทธิว่าเป็นคนใน บังคับฝรั่งเศสได้ เช่น ชาวเขมร เป็นต้น (อ่านรายละเอียดกรณีเมืองพระตะบอง)

อย่างไรก็ดี หลังจากที่ใช้เวลาโต้เถียงกันนับเป็นปี และฝรั่งเศสเห็นว่าไทย ไม่ยอมอ่อนข้อให้แน่ ม.เลอ กองต์ เดอ แกร์การาเดค จึงได้นำหลักฐานจากไซ่งอน มายืนยันว่าญวนสลัดเป็นคนเมืองโจกกและเรียกร้องเชิงบังคับให้ไทยส่งตัวให้จนเป็นผลสำเร็จ

^๑ กบส., กต., ร.๕, เล่มที่ ๑๐, เลขที่ ๔.๑/๑๐, สมเด็จพระมหัน - เทวะวงษา แจง ม.เคอ แกร์การาเดค, ๑๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ. ๒๔๒๙)

^๒ กบส., กต., ร.๕, เล่มที่ ๑๐, เลขที่ ๔.๑/๑๐, ม.เคอ แกร์การาเดค ทูลสมเด็จพระมหันเทวะวงษา, วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ (ค.ศ. ๑๘๘๖).

นอกจากนั้นคดีต่าง ๆ ในเมืองพระตะบองที่ฝรั่งเศสพยายามเข้าแทรกแซง
 ถึงอำนาจการตัดสินคดีที่ความเป็นคนญวนเป็นของฝรั่งเศส โดยไม่แบ่งแยกประเภท
 ของคนญวน เนื่องมาจากเหตุที่ฝรั่งเศสต้องการกำจัดปัญหาพวกกบฏในเขตแดนฝรั่งเศส
 ที่หนีการปราบปรามเข้ามาอาศัยความคุ้มครองของไทย พระตะบองมีเขตติดต่อกับ
 แคนเขมร ชาวญวนที่ก่อความวุ่นวาย ทั้งในแคว้นโคชินจีนและเขมรมักหนีเข้ามาใน
 เขตแขวงพระตะบอง ถ้าฝรั่งเศสควบคุมคนญวนตลอดจนคนเขมรและจีนในพระตะบอง
 ได้ ฝรั่งเศสก็จะสามารถปราบกบฏในอาณานิคมของตนอย่างได้ผลดี.

ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ องศรวิวัฒนาการกบฏต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศสขึ้น
 ในเขมร^๑ มีสมัครพรรคพวกซึ่งประกอบด้วยชาวเขมรและชาวญวนจำนวนมาก พวกนี้ได้

^๑เมื่อฝรั่งเศสได้เซ็นสัญญาอาร์มองใน พ.ศ. ๒๔๒๖ แล้วก็ได้เริ่มปฏิรูปการ
 บริหารการปกครองดินแดนอาณานิคม กระจับอำนาจของฝรั่งเศสในเขมรมากขึ้น ทำ
 ความตกลงกับพระนโรดม ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ไทยยอมรับข้าหลวงพิเศษ
 (Résident Supérieur) ที่ฝรั่งเศสส่งมาประจำราชสำนักเพื่อแผนการรวมอำนาจ
 ปกครองเวียดนามและเขมรให้ขึ้นกับข้าหลวงใหญ่ประจำอินโดจีนแต่เพียงแห่งเดียว
 ข้าหลวงพิเศษมีอำนาจแทรกซอนตั้งแต่เป็นผู้เลือกคณะเสนาบดีจนถึงตั้งข้าหลวงไปให้
 คำปรึกษาแก่ข้าราชการพื้นเมืองทางการบริหารการปกครองส่วนจังหวัด ประชาชน
 เขมรจึงไม่พอใจอย่างรุนแรง ลูกฮือขึ้นก่อการจลาจลภายใต้การนำขององศรวิวัฒนาการ
 พระราชวงศ์เขมร นอกจากนั้นพวกเขมรยังไม่มี ความพอใจอยู่เดิมที่ฝรั่งเศสลดทอนอำนาจ
 ทางกรปกครอง ขูดรีดภาษี เก็บเงินค่าราชการ ค่าธรรมเนียมและสุรา เป็นต้น
 การจลาจลใน พ.ศ. ๒๔๒๘ เกิดขึ้นเมื่อพวกทหารที่รักษาชายแดนระหว่างญวนและเขมร
 และกองทหารที่คุ้มครองข้าหลวงทั้งหลายถูกฆ่าตายหมด ในปีแรกพวกกบฏทำความสูญเสีย
 ให้กับฝรั่งเศสอย่างใหญ่หลวง ขณะเดียวกันในเวียดนาม ได้เกิดการจลาจลขึ้นทั่วไปแม้
 แต่ในไซ่ง่อนเอง กำลังพวกกบฏจากแคว้นอันนัมถึงกับจะบุกตีแคว้นโคชินจีน ฝรั่งเศส
 ต้องประสบปัญหาอย่างหนัก เพราะไม่มีกำลังพอจะรับสถานการณ์ได้ ต้องอาศัยอาสา
 สมัครชาวพื้นเมืองที่ภักดีต่อฝรั่งเศสช่วย ปัญหาการจลาจลทั่วทั้งเขมรและเวียดนามนี้
 เป็นอุปสรรคต่อการปกครอง การจัดตั้งระบบบริหารประเทศแบบใหม่ และความเจริญ
 ของอาณานิคมฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก.

อาศัยเขตแดนไทยเป็นแหล่งหลบภัยและช่องสุ่ม เป็นปัญหาที่ก่อความอึดอัดใจให้แก่
 รัฐบาลไทย กงสุลฝรั่งเศสได้ยื่นเรื่องราวมาให้ไทยช่วยจัดการเสมอ เช่น กรณีเจ้า
 เมืองและปลัดเมืองโพธิ์สัตว์ เจ้าเมืองซีแครงหนีเข้าเขตไทย เรื่องเขมรพาช่างมา
 แลกอาวุธที่พระตะบอง เรื่องที่เขมรและญวนมาเกลี้ยกล่อมคนในแขวงเมืองพระตะบอง
 เช่นที่ เสียมราชู กลันทุรี พนมกัน และสุกร ไทยจำเป็นต้องจับตัวมาลงโทษเนื่องจาก
 เป็นการทำผิดกฎหมายไทย และเพื่อทางไมตรีกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้ขอตัวไปชำระ
 ตักสินความลงโทษเอง เพราะญวนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส สำหรับเขมรนั้น ม.เคอ
 แกร์การาเดค ได้ขอรองขอตัวโดยอ้างว่า แม้ว่าสัญญาะหว่างไทยกับฝรั่งเศส
 พ.ศ. ๒๔๑๐ จะให้สิทธิและอำนาจแก่ศาลไทยชำระความคนเขมรที่ทำผิดในไทย แต่
 ฝรั่งเศสก็หวังว่าไทยคงจะส่งเขมรให้เช่นกัน^๑

...แต่ข้าพเจ้าไว้วางใจว่ารัฐบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 สยามจะให้อภัยเขมรนั้นพร้อมกับญวน ถ้าชาวเมืองเขมรใดรู้ว่า
 ได้ส่งตัวกับเจ้าพนักงานฝรั่งเศสแล้วเป็นพยานว่า คนรายไม่มี
 ของที่จะอาไศรยในเขตแดนเมืองสยาม คงจะเป็นเหตุให้
 พวกขบถและราษฎรคนโง่ที่พวกขบถยั่วลงนั้นเป็นคนรู้สึกตัว
 กลัวความผิด ดังนั้นเป็นที่ไว้วางใจว่า การจลาจลที่เมืองเขมร
 จะสงบไปโดยเร็ว...^๒

ในที่สุดไทยยอมส่งตัวให้แต่พวกญวน ส่วนเขมรนั้นไทยไม่ส่งเพราะเกรงว่าจะ
 เป็นแบบอย่างต่อไปที่จะต้องส่งชาวเขมรให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อมีคดีขึ้น^๓

^๑ กจข., ร.๕, ม.๑.๑๓/๑๔, ร. ที่ ๔๘๓/๔๗, ม.เคอ แกร์การาเดค
 ทูลสมเด็จพระมหันเทวะวงษา, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ (ค.ศ. ๑๘๘๕) ;
 สมุดพิเศษ ร.๕, เล่มที่ ๔๖, เลขที่ ๔๑, ร. ที่ ๒๑๕๓ ม.เคอ แกร์การาเดค ทูล
 สมเด็จพระมหันเทวะวงษา, ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ (ค.ศ. ๑๘๘๕).

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ กจข., สมุดพิเศษ ร.๕, เล่มที่ ๑๖, ร. ที่ ๔๖๑/๔๗, พระราชหัตถเลขา
 ร.๕ พระราชทานสมเด็จพระมหันเทวะวงษา, วันอังคาร ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนกรกฎาคม
 ปีระกา จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๔).

ฝรั่งเศสยังไม่พอใจแม้ว่าไทยจะช่วยเหลือจับตัวญวนกบฏส่งให้ คิดว่าไทยมีส่วนเกี่ยวข้องเป็นเหตุให้การจลาจลในเขมรยืดเยื้อ ข้าราชการฝรั่งเศสประจำไซ่ง่อนได้กล่าวหาว่าผู้ว่าราชการเมืองของไทยในเมืองต๋อแคนเขมรไม่ได้จัดการระมัดระวังอย่างจริงจัง ทำให้พวกกบฏไซเซตแคนไทยสะสมกำลัง ยิ่งไปกว่านั้นยังกล่าวหาว่าไทยรู้เห็นเป็นใจให้พวกกบฏอาศัยอยู่ในไทยด้วย^๑

เมื่อฝรั่งเศสระแวงน้ำใจของฝ่ายไทยดังกล่าวแล้ว จึงพยายามหาทางที่จะขจัดปัญหาโดยไม่คำนึงถึงผลเสียของไทย นอกจากการจดทะเบียนคนในบังคับจะช่วยเพิ่มอิทธิพลให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว การมีอำนาจเหนือคนในบังคับชาวเอเชียเช่นญวนและเขมรย่อมนำไปสู่การครอบครองดินแดนเหล่านี้โดยพฤตินัย และช่วยให้ฝรั่งเศสกำจัดแหล่งพักพิงของพวกกบฏที่ก่อการร้ายในอาณานิคมของฝรั่งเศสได้^๒

ในระยะ พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๔๓๖ นี้ ปัญหาเรื่องคนญวนในบังคับฝรั่งเศสยังไม่สร้างความยุ่งยากให้กับไทยมากนัก ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ ฝรั่งเศสได้ทุ่มเทความสนใจไปยังดินแดนลาวและพยายามช่วงชิงไปจากไทย นอกจากจะส่งคณะสำรวจตรวจดูทางแล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสยังได้สั่งให้ตรวจสอบหนังสือสัญญาต่าง ๆ ของเวียตนามเพื่อหาทางอ้างสิทธิของเวียตนามเหนือดินแดนลาวได้ ในที่สุดเมื่อมีการสู้รบกันขึ้น ฝรั่งเศสก็เป็นฝ่ายได้เปรียบมีกำลังเหนือกว่า มีอาวุธทันสมัยกว่า จึงสามารถเอาชนะและบังคับให้ไทยยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายของลุ่มแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสได้สำเร็จใน

พ.ศ. ๒๔๓๖

^๑ กบส., กต., ร.๕, เล่มที่ ๑๐, เลขที่ ๔.๑/๓, สมเด็จพระมหินทราธิราช
ประทาน ม.เคอ แกร์การาเคค, วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕.

^๒ ปัญหาเรื่องเขมรและญวนกบฏฝรั่งเศสนั้นสิ้นสุดลงในราว พ.ศ. ๒๔๓๕
เมื่อองค์ศรีวิฑิตายอมจำนน แต่สำหรับพวกญวนยังคงดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสอยู่ต่อมา
(ดูรายละเอียดเรื่องญวนต่อต้านฝรั่งเศสในบทต่อไป).

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เรื่องญวนในบังคับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๐๗)

ความในสนธิสัญญาระหว่างไทยและฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๖ นอกจากจะ
ให้ไทยยอมรับอำนาจการปกครองของฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้ว
ยังเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเอาเปรียบไทยได้อีกในกรณีการจดทะเบียนและให้ความ
คุ้มครองคนญวนในประเทศไทยด้วย

ม. ออกุสต์ ปาวี เป็นผู้เริ่มสร้างปัญหาการจดทะเบียนคุ้มครองคนญวนใน
บังคับให้ยุ่งยากมากขึ้น ดังที่โคกลาวมาแล้วว่าฝรั่งเศสระแวงว่าอังกฤษจะมีอำนาจ
และอิทธิพลในไทยเหนือกว่า ฝรั่งเศสต้องการแข่งขันแสวงหาผลประโยชน์กับอังกฤษ
ทุกทาง รวมทั้งการเพิ่มจำนวนคนในบังคับ เพราะเข้าใจว่าจำนวนคนในบังคับที่
เพิ่มขึ้นหมายถึงอำนาจและอิทธิพลของฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นด้วย ม. ปาวีเมื่ออยู่ในตำแหน่ง
ราชทูตฝรั่งเศสประจำไทย ได้ถือโอกาสจากการที่ฝรั่งเศสได้รับความสำเร็จในการ
ใช้อำนาจและกำลังที่เหนือกว่า และอยู่ในฐานะเป็นต่อไทยทุกประการ กระทบการ
ความอ้าเออใจ คำเนินการจดทะเบียนคนญวนและชาติอื่น ๆ เช่น เขมร ลาว และจีน
ที่มาสมัคร เข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสโดยไม่จำกัดจำนวนและประเภทก่อให้เกิดความ
ลำบากในทางการปกครอง เพราะคนญวนในกรุงเทพฯส่วนมากที่เข้าในบังคับฝรั่งเศส
เป็นคนในบังคับไทย ฝรั่งเศสก็คิดขวางไม่ให้คนเหล่านี้เข้าทำราชการและพยายามดึง
เอาตัวไว้ที่สถานกงสุล เพื่อไม่ให้ฝ่ายไทยบังคับหรือลงโทษได้ เมื่อเกิดคดีความที่
เกี่ยวข้องกับคนญวน ฝรั่งเศสจะเข้าแทรกแซงขัดขวางอำนาจของไทยด้วยท่าที
แข็งกร้าวและไม่รักษาน้ำใจ ประท้วงทุกคดีที่เห็นว่ามีคู่ความเป็นคนเชื้อชาติญวน
โดยไม่คำนึงว่าไทยจะคัดค้านอย่างเข้มแข็งเพียงใด ต่างฝ่ายพยายามยกเหตุผล
ของฝ่ายตนขึ้นมากล่าวอย่างซ้ำซาก ซึ่งไม่อาจจะยุติเป็นหลักการจดทะเบียนคนญวน
ในบังคับได้

นอกจากนั้น สัญญาและอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ยังเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศส
เอาเปรียบไทยเรื่องการจดทะเบียนคุ้มครองป้องกันคนญวนได้มากขึ้นด้วย ตามความ

ในข้อ ๒ ของสัญญา รัฐบาลฝรั่งเศสมีสิทธิตั้งกงสุล ณ ที่ใดที่หนึ่งตามแต่จะเห็นควร เพื่อประโยชน์ของคนที่อยู่ในบังคับ เช่นที่น่านและนครราชสีมา เป็นต้น ฝรั่งเศสได้ เปิดสถานกงสุลในสองจังหวัดนี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ และที่พระตะบองในเวลาต่อมา สถานกงสุลนี้ได้ตั้งขึ้นเพื่อจกทะเบียนและป้องกันคนในบังคับฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศส กระจายที่ตั้งสถานกงสุลดังนี้ ทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสแพร่ขยายไพศาลและรากฐาน อำนาจของฝรั่งเศสมั่นคงขึ้น นอกจากสิทธิในการเปิดสถานกงสุลในจังหวัดต่าง ๆ แล้ว ฝรั่งเศสยังหาประโยชน์จากสิทธิที่ได้จากการตีความสัญญาและอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ และได้ทำการจกทะเบียนคนในบังคับของฝรั่งเศสกลายเป็นปัญหาใหญ่ และสำคัญมากที่สุดในการบรรดาปัญหาทั้งหมดที่เกิดจากสัญญาและอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖^๑

ในระยะหลัง พ.ศ. ๒๔๓๖ ปัญหาการจกทะเบียนคนในบังคับทำให้ไทยและ ฝรั่งเศสโต้แย้งถกเถียงอย่างแทบไม่รู้จักสิ้น เป็นปัญหากระทบกระเทือนประเทศไทย อย่างรุนแรง เพราะเป็นอุปสรรคต่อการบริหารประเทศ การดำเนินกิจการศาล และที่สำคัญที่สุดคือฝรั่งเศสอาจถือเอาปัญหานี้เป็นข้ออ้างเพื่อคุกคามเอกราชของไทยได้^๒

ความในอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ข้อ ๔ ว่า รัฐบาลไทยต้องมอบบรรดาคนใน บังคับฝรั่งเศสให้แก่ราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ หรือส่งให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่ปลายแดน คนในบังคับฝรั่งเศสอันใดแก่บรรดาคนญวน คนลาว และพวกที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และคนเขมรที่ต้องถูกกักขังหน่วงเหนี่ยวไว้ไม่ว่าด้วยสาเหตุประการใด ฝรั่งเศสถือ ประโยชน์จากการตีความสัญญาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะประโยคสุดท้ายของสัญญา

^๑ ปัญหาใหญ่ที่เกิดจากสัญญาและอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ คือการปกครองดินแดน เมืองหลวงพระบางบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ปัญหาที่ ๒๕ ก.ม. ซึ่งฝรั่งเศสให้เป็นเขต ปลอดทหาร ปัญหาฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบูรและปัญหาฝรั่งเศสจกทะเบียนคนในบังคับ ในประเทศไทย

^๒ Somsak Xuto, op,cit., pp. 299 - 300 : D.G.E. Hall, op,cit., p. 663.

ที่ว่า "...คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมือง
ในฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับไปบ้านเมืองเดิม..."^๑ หากการจดทะเบียน
คนญวน เขมร ลาวและจีน โดยอ้างว่าเป็นคนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งระบุในสัญญา

เมื่อมีการร่างสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ขึ้นนั้น ฝรั่งเศสได้ตกลงความในอนุสัญญา
ข้อ ๔ นี้ด้วยความเข้าใจว่ายังมีพวกเซลดยเก่าที่ได้รับการบังคับหน่วงเหนี่ยวให้อยู่ใน
ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และถูกขัดขวางไม่ให้กลับไปบ้านเมืองของตนได้โดยสะดวก
ในขณะนั้นไทยไม่ได้ชี้แจงให้ฝรั่งเศสได้เข้าใจอย่างถูกต้อง เพราะเกรงว่าจะเป็นการ
ยืนยันให้ฝรั่งเศสคิดว่าได้มีการกระทำเช่นนั้นจริงมากขึ้นและไทยพยายามแก้ตัว^๒ แต่
ปรากฏว่าฝรั่งเศสได้ตีความรวมไปถึงบุตร หลานปู่หลานย่าของบุคคลในบังคับฝรั่งเศส
และที่มาจากฝั่งซ้ายด้วย

สำหรับคนญวนในประเทศไทยนั้น ฝรั่งเศสได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลไทย
ที่จะจดทะเบียนและคุ้มครองอย่างเป็นทางการอีก อาศัยความในข้อ ๑ ของสัญญาและ
ข้อ ๔ ของอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ให้ไทยปล่อยชาวญวนที่ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการให้
เป็นอิสระทั้งหมด เพราะพวกญวนนี้มีบรรพบุรุษเป็นคนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง แต่
พวกญวนนี้รับราชการเป็นทหาร เสียเป็นจำนวนมากและสังกัดกรมกองอื่น ๆ รัฐบาลไทย
จะยอมตามนั้นไม่ได้และตีความหมายของสัญญาตามตัวอักษร การเรียกร้องจดทะเบียน
คนญวนในบังคับดังกล่าว ถือเป็นกาตีความเกินความหมายที่แท้จริงไป และผิดวิสัยที่
จะถือสิทธิอำนาจโดยพลการที่ไม่เป็นไปตามที่ระบุไว้ในสัญญาใดเลยว่ายไทยได้ยอมรับ
กับฝรั่งเศสเช่นนั้น^๓

^๑หนังสือประมวลสนธิสัญญา เล่ม ๒, หน้า ๑๑๓.

^๒จจร., ร.๕, ผ.๓๑/๓, ความเห็นในการแปลความหมายแห่งข้อ ๔ หนังสือ
สัญญาคอนเวนต์ วันที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ.๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖), ตามที่ ม.เคอพรังซ์
โคแนะนำไว้ในร่างหนังสือขอขอสัญญาที่ส่งมากับหนังสือฉบับราชทูตฝรั่งเศส ประจำวันที่ ๒๕
กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

^๓เรื่องเดียวกัน.

ม.อัลแบร์ต เดอฟรังซ์ (M. Albert Defrance) ราชทูตฝรั่งเศสคนต่อมา ได้สืบทอดเจตนาของ ม.ปาวี ที่จะตั้งคนญวนเข้าไว้ในบังคับฝรั่งเศสทั้งหมด เขาอ้างกับรัฐบาลไทยว่า ม.ปาวี และ ม.ฮาร์ดูอง (M. Hardouin) กงสุลฝรั่งเศส ได้เคยสืบถามพวกญวน ได้ความจริงว่าพวกญวนเขลยศึกและลูกหลานยังคงมีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ความประพฤติ ปฏิบัติแบบญวนและใช้ภาษาญวนอยู่^๑ ฉะนั้น การที่ไทยจะหวังเห็นยวพวกญวนเหล่านี้ไว้โดยอ้างเหตุผลเดิมที่ว่า พวกญวนเหล่านี้ได้ปะปนกับคนเชื้อชาติไทยหมดแล้ว โดยทางสายเลือดนั้นยอมเป็นไปไม่ได้แน่นอน

อย่างไรก็ดี ฝรั่งเศสไม่ได้มีความต้องการที่จะให้ไทยปล่อยพวกญวนเหล่านี้กลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของบรรพบุรุษในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตามข้อความในสัญญา จุดประสงค์แท้จริงคือเอาคนเหล่านี้ไว้ในบังคับของตน ขอเรียกร้องให้ปฏิบัติตามข้อความในสัญญาจึงถูกบิดเบือนไป ฝรั่งเศสกล่าวหาว่า ไทยกักขังหวังเห็นยวพวกญวนเขลยศึกที่บังคับเอามาโดยเฉพาะลูกหลานของพวกนั้นนานเกินไป เมื่อได้รับอนุญาตให้กลับไปบ้านเกิดของบรรพบุรุษของตนได้ พวกญวนเหล่านี้ตั้งตัวไม่ทัน และต้องอาศัยเวลา ระหว่างนี้จึงให้พวกญวนเหล่านี้อยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศส ในฐานะคนในบังคับจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงไปก่อน

... ต้องให้เวลาสำหรับพวกเขาในการที่พวกเขาจะเดินทางกลับบ้านเดิม และในเวลาที่ไม่อาจกลับไปยังประเทศของพวกเขาได้ พวกเขาก็มีสิทธิจะเขาจทะเลเบียนรับความป้องกันจากฝรั่งเศส...^๒

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓, Note of the Interview between Prince Devavongse and Monsieur Defrance at the Foreign Office on the 26th February 1896.

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓, Note of the Interview between Prince Devavongse and M. Defrance at the Foreign Office on the 27th February 1896.

นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่พวกญวนเหล่านี้จะกลับไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพราะเป็นคนที่เกิดในเมืองไทยเพียงแต่มีเชื้อสายญวน ใค้อาศัยตั้งหลักฐานในดินแดนไทยมาไม่ต่ำกว่าสองชั่วคน ฝรั่งเศสเองก็ตระหนักดีว่าพวกญวนเหล่านี้ไม่ต้องการละทิ้งผลประโยชน์หรือทรัพย์สินสมบัติที่สะสมไว้ในประเทศไทย ที่สำคัญคือหนทางทำมาหากินเลี้ยงชีวิต

...ลูกหลานวานเครือของคนเหล่านี้ผู้ที่จำต้องอยู่ในเมืองอันหนึ่งซึ่งจะกลับไปเสียในบัดนี้ไม่ได้โดยมาทว่าจะมีความปรารถนาจะกลับไปก็ไม่ได้ ความที่จริงนั้นเพียงการที่จะกลับไปอย่างเคียวเท่านั้นจะคงเป็นที่เสียหายแกลงงานเป็นอันมาก เพราะเหตุที่จะคงละทิ้งผลประโยชน์ทั้งหลายซึ่งคนเหล่านี้จำเป็นต้องมาหา มาสร้างขึ้นไว้เป็นของตนอยู่ในเมืองนี้แล้ว...

ฝรั่งเศสได้นำเอาเหตุผลนี้มาอ้างกับไทย เพื่อให้คนญวนที่ฝรั่งเศสอ้างว่ามีสิทธิข้ามเขตแดนไปนั้นยังคงอยู่ต่อไปในประเทศไทยได้ แต่ให้อยู่ในบังคับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสถือเหตุผลตามนัยที่ต้องการเอง ว่าพวกญวนเหล่านี้เป็นพวกที่ต้องถูกส่งข้ามแดนไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งถ้ายังไม่ไปและยังคงอยู่ในประเทศไทย ก็ควรมีสถานะคนในบังคับฝรั่งเศสได้

การเรียกร้องเพื่อจดทะเบียนคนในบังคับดังกล่าวด้วยวิธีตีความตามสัญญาเป็นการเอาเปรียบและก่อให้เกิดผลเสียแก่ประเทศไทยมาก เป็นอันตรายต่ออธิปไตยและเอกราชของชาติไทย

กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓, เรื่องเดียวกัน, ความเห็นในการแปลความหมายแห่งข้อ ๔ หนังสือสัญญาคอนเวนชัน, ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

...ถ้ารัฐบาลไทยตกลงยอมรับการอ้างสิทธิของฝรั่งเศส
เหนือลูกหลานเชลยศึกหรือคนที่ข้ามมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
แล้ว พวกญวนจำนวนมากที่รับราชการตั้งก๊กในกรมทหารบก
และทหารเรือและถือว่าเป็นคนไทยแท้จริง... ก็จะถูก
เขาอยู่ในบังคับฝรั่งเศสหมด และบรรดาผู้ที่อยู่ในบังคับ
อังกฤษก็จะอ้างเอาสิทธิเช่นนั้นบ้าง โดยที่อังกฤษอยู่ใน
ฐานะชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง และหลังจากนั้นก็
ไม่มีคนไทยเหลืออยู่ในประเทศไทยอีกอย่างแน่นอน...

ฝรั่งเศสพยายามเรียกร้องสิทธิที่จะให้ความคุ้มครองทางการศาลแก่คนญวน
ในประเทศไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ และดำเนินการรับคนญวนเข้าไว้ในบังคับ แทรก
แซงคดีที่มีคนญวนเป็นคู่ความตามสิทธิที่อ้างไว้ ในระยะแรก ๆ คนญวนที่สมัครเข้าอยู่
ในบังคับฝรั่งเศสไม่มีจำนวนมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าฝรั่งเศสยังไม่เป็นที่นิยม
อย่างจริงจัง และไม่ให้เห็นประโยชน์จากการเข้าเป็นคนในบังคับ ต่อมาหลังวิกฤตการณ์
ร.ศ. ๑๑๒ ฝรั่งเศสมีอิทธิพลอย่างน่าเกรงขามในสายตาของคนญวนในประเทศไทย
ประกอบด้วยราชทูตและกงสุลฝรั่งเศสคือ ม.ปาวิ และ ม.ฮาร์ดูเอง เร่งมืออย่างแข็งขัน
ที่จะจกทะเบียนคนในบังคับไว้ให้ไต่มาที่สุดโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นการถือสิทธิล่วงละเมิด
อธิปไตยของไทย การเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสในสมัยนี้เป็นได้โดยง่าย เพียงแต่มี
หนังสือสำหรับตัวซึ่งจะได้โดยเสียค่าธรรมเนียมให้เพียงจำนวนเล็กน้อย และเพียงแต่
คนเหล่านั้นยืนยันว่าบรรพบุรุษของตนเดินทางมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสก็จะ
ให้หนังสือโดยไม่ไต่ทำการสอบสวนประวัติของคนเหล่านั้นตามข้อเท็จจริงเลย หรือมี
หนังสือเดินทางซึ่งออกให้โดยรัฐบาลไซ่ง่อนเป็นหลักฐาน คนในบังคับจะได้รับหนังสือ
สำหรับตัวจากกงสุลฝรั่งเศส และหนังสือเดินทางที่ฝรั่งเศสจัดการขอจากรัฐบาลไทย

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๓๑/๓, Note of the Interview between Prince
Devavongse and M. DeFrance at the Foreign Office on the 28th February
1896.

คนที่หนังสือเดินทางจะได้รับสิทธิที่จะเดินทางไปค้าขายในประเทศไทย ได้รับความสะดวกในการดำเนินกิจการต่าง ๆ และพ้นจากอำนาจศาลไทย การเข้าเป็นคนในความคุ้มครองของฝรั่งเศสเป็นที่นิยมแพร่หลาย ถึงขนาดที่มีการค้าขายหนังสือสำหรับตัวและหนังสือเดินทางขึ้น มีอาชีพนายหน้าติดต่อขอหนังสือสำหรับตัวและปลอมแปลงเอกสารสำหรับผู้ที่ไม่มีสิทธิที่จะเป็นคนในบังคับ คนญวนที่ไม่มีสิทธินั้นคือพวกที่ได้เป็นปัญหาขัดแย้งระหว่างไทยและฝรั่งเศสอยู่ หมายถึงพวกญวนที่เกิดในประเทศไทย และเข้ามาในประเทศไทยก่อน พ.ศ. ๒๔๒๖ ซึ่งไทยถือว่าเป็นคนไทย ในระยะ ๒ - ๓ ปีหลัง พ.ศ. ๒๔๓๖ จำนวนคนในบังคับและผู้ที่ถือหนังสือเดินทางที่มีเพิ่มขึ้นอย่างมากมาเป็นปัญหาที่น่าวิตกของรัฐบาลไทย^๑ พวกญวนในบังคับไทยที่ต้องการอยู่ในบังคับฝรั่งเศสจะใช้วิธีแจ้งประวัติปลอมซึ่งเป็นความพึงพอใจของฝรั่งเศสเองด้วย แม้ชาวญวนที่เกิดในเมืองไทยมีบิดาและปู่เกิดและอาศัยอยู่ในเมืองไทยตามลำดับ ก็จะแจ้งว่าเกิดในเขตแดนในความปกครองของฝรั่งเศส และที่เกิดมักเป็นเมืองโจกหรือเมืองสมิต้อฮาเคียง ซึ่งเป็นเมืองในเขมร และเมืองเว้กับไซ่งอนซึ่งอยู่ในเวียดนามเป็นส่วนมาก เชนกรณีของนายริ้ว ญวนนับถือคริสต์ศาสนาเป็นบุตรของหมอกรุงซึ่งเป็นคนญวนเกิดในเมืองจันทบุรี บิดาของหมอกรุงซึ่งเป็นปู่ของนายริ้วเป็นคนญวนหนิกายศาสนาในสมัยของพระจักรพรรดิคือคึกมา นายริ้วเองเกิดในกรุงเทพฯ แต่ได้อ้างว่าตนพร้อมกับบิดาและพี่น้องมาจากเว้ด้วยกัน ทั้งหมดมีสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส^๒ จึงเกิดเป็นกรณีขัดแย้ง

^๑ กจร., ร.๕, ต.๔๖/๘, ร่างตราฉบับกระทรวงมหาดไทยถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ เรื่องให้ตรวจคนในบังคับต่างประเทศ, วันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑).

^๒ กจร., ร.๕, ผ.๓๘.๒/๘, คำแปลที่ ๑๐๕๗๖, ม.อองไวซ์ (Henveux) ผู้แนะนำกฎหมายศาลแพ่งทูลพระเจ้ายุกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม, ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓).

ระหว่างไทยและฝรั่งเศส เพราะต่างก็ถือหลักฐานที่เข้ากับประโยชน์ฝ่ายตน เหตุที่
 คนญวนส่วนใหญ่เข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ก็เพื่อเลี่ยงจากการถูกลงโทษในคดีที่ตน
 เป็นจำเลย และจะต้องถูกตัดสินลงโทษหรือตัดสินไปแล้วโดยศาลฝ่ายไทย กงสุล
 ฝรั่งเศสจะยื่นมือเข้ามาคัดค้านให้ฝ่ายโจทก์ไปฟ้องร้องเพื่อให้ศาลกงสุลเป็นผู้ตัดสินแทน
 และไม่มีหลักประกันให้พอเป็นที่เชื่อถือได้เลยว่า คนในบังคับที่กระทำผิดจะได้รับการ
 ลงโทษสมควรกับความผิดนั้น เพราะฝรั่งเศสเองต้องการเอาใจคนในบังคับเพื่อสร้าง
 ความนิยม โดยปกติการลงอาญามักเป็นสถานเบา แม้แต่คนไทยเองเมื่อต้องตกเป็น
 จำเลยในคดีที่โจทก์เป็นชาวญวน ไปฟ้องร้องกับศาลไทย คนไทยนั้นก็อ้างว่าตนเป็นคน
 ในบังคับฝรั่งเศส เพื่อให้กงสุลฝรั่งเศสช่วยให้ตนหลุดพ้นจากการลงโทษตามคำพิพากษา
 ตัดสินของศาลไทย^๑ ในบางกรณีที่ญวนนั้นไม่ได้สมัครใจจะเข้าอยู่ในบังคับฝรั่งเศส แต่
 เมื่อตนได้รับความเดือดร้อนเสียหายขึ้น โดยฝ่ายจำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ญวน
 เห็นว่าจะพึ่งอำนาจศาลไทยไม่ได้เต็มที่ จึงเข้าเป็นคนในบังคับเสียด้วยเลย เพื่อให้
 กงสุลฝรั่งเศสได้พิจารณาตัดสินโดยไม่ลำเอียงว่าฝ่ายโจทก์เป็นคนในบังคับไทย บางครั้ง
 ที่โจทก์ชาวญวนจะพึ่งอำนาจไทย ก็ต้องอาศัยอำนาจอิทธิพลของกงสุลฝรั่งเศสเข้าแทรก
 แฉงให้การดำเนินคดีรวดเร็วและมีประสิทธิภาพขึ้น^๒

ญวนในกรุงเทพฯที่ไม่มีสิทธิเข้าในบังคับฝรั่งเศส ได้แก่อนุชนที่อาศัยอยู่บริเวณ
 คำบลสามเสน และบางโพ ใคพากันไปเข้าในบังคับมาก พวกญวนเหล่านี้ แม้แต่ชื่อ
 ก็เป็นไทย ตัวอย่างนอกจากนายริ้วแล้วก็คือนายมิน มีบิดาชื่อปอก มารดาชื่อแมน ชันปู่
 ย่าแม่จะชื่อเป็นสำเนียงญวน คือ เหยนและเฮื่อง แต่ทั้งปู่และบิดารับราชการเป็นเลข

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข., ร.๕, น.๘.๘/๔, ที่ ๒๘/๔๖๓, พระราชกฤษฎีกาที่ ๕
 ถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ, ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

^๒ กจข., ร.๕, ๘.๓๐.๓/๔, ที่ ๑๓๘๗/๒๕๓๘๗, กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 ถึงกรมขุนสมมตอมรินทร์, ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑.

ขึ้นกับเจ้าพระยาภูธราภัย อาศัยอยู่ตำบลบางโพทั้งหมด ญวนเหล่านี้หวังประโยชน์ในการอาศัยแอบอิงอำนาจของฝรั่งเศสเพื่อไปค้าขายในเขตหัวเมือง ไ้ไปขออนุญาตสำหรับตัว เพื่อจะได้ทำการค้าขายได้สะดวกขึ้น^๑

นอกจากผู้ที่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสค้าขายได้โดยสะดวกแล้ว ฝรั่งเศสยังช่วยเป็นผู้จัดการติดต่อเรื่องราวเป็นทางการกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทางฝ่ายไทยให้อีกด้วย การติดต่อได้รับผลสำเร็จอย่างคึกและรวดเร็วขึ้น เช่นกรณีที่ว่าแคงมารี ชาวญวนได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงรับจำนำได้ ทั้งที่ในตอนแรกยังไม่มีที่จะตั้งโรง และเจ้าหน้าที่ไทยยังไม่ได้กำหนดเขตที่จะให้ตั้งได้ตามกฎ เมื่อได้รับอนุญาตให้ตั้งในเขตที่ยังมีโรงจำนำไม่ครบจำนวนได้ไม่นานนักอ่าแคงมารีก็ประสงค์จะกลับไปยังเมืองไซ่ง่อนและต้องโอนกิจการต่อไป^๒

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่พวกญวนพากันเข้าไปในบังคับคือ ต้องการหลีกเลี่ยงความเคียดแค้นที่ต้องถูกเขาเวรรับราชการ เนื่องจากต้องเสียเวลาทำมาหาเลี้ยงชีพให้เป็นหลักเป็นฐานและต้องขาดรายได้ไป โดยเฉพาะพวกสังกัดกรมทหารเรือซึ่งต้องทำงานหนักมาก และอยู่ใต้อำนาจการบังคับบัญชาเข้มงวดกวดขัน พวกญวนที่สังกัดกรมทหารเรือจำนวนมากที่สุดอยู่ที่เมืองจันทบุรี พวกเหล่านี้ได้พากันเข้าไปในบังคับฝรั่งเศส ด้วยสาเหตุที่ต้องการหลีกเลี่ยงราชการ เป็นสำคัญ และกลายเป็นปัญหาทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องที่ฝรั่งเศสพยายามปกครองบังคับญวนทหารไทย

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อฝรั่งเศสตกลงกับอังกฤษยอมรับสภาพความเป็นกลางและเอกราชของประเทศไทย โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นแบ่งเขตอิทธิพลระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งถือว่ายังผลให้ไทยไม่ต้องสูญเสียเอกราชนั้น ไม่ได้หมายความว่า

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๓๑/๒๓, สำเนาที่ ๘๐๘๗, คำให้การนายมิน เลขสักทองมือสมเด็จพะเจ้านองยาเธอกรมหมื่นภูษเรศฯ, วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๓).

^๒ กจข., ร.๕, น.๘.๕๓/๑๗, เรื่องอ่าแคงมารีตอนขอ อนุญาตตั้งโรงรับจำนำ (๒๕ มกราคม ๑๒๒ - ๑๓ กรกฎาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๗ - ๒๔๕๑)).

ในขณะนั้นฝรั่งเศสสมัครใจหยุดยั้งความต้องการดินแดนไทยต่อไป ความตกลงดังกล่าว
เกิดจากฝรั่งเศสเกรงท่าทีของอังกฤษที่มีต่อดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถ้าไม่ได้
มีการตกลงให้ไทยเป็นรัฐกันกระทบจะทำให้เกิดเหตุกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของ
ฝรั่งเศสในลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งฝรั่งเศสกำลังจะเข้าครอบครอง ความตกลงนั้นช่วยให้
ฝรั่งเศสเกิดความมั่นใจในความปลอดภัยและสถานะความมั่นคงของจักรวรรดิอินโดจีน
และฝรั่งเศสเองก็ได้ชื่อเสียงกลับคืนมาว่าได้กระทำความคิดต่อประเทศไทย โดยแท้ที่
จริงแล้วนั้น นักล่าอาณานิคมฝรั่งเศสมีความหวังสูงสุดในการแผ่ขยายอิทธิพลและอาณา
เขตของจักรวรรดิอินโดจีนมาทางตะวันตก อยู่ใต้อาณาจักรที่เข้าครอบครองดินแดนในลุ่ม
แม่น้ำเจ้าพระยา^๑ ฝรั่งเศสไม่วางใจในอังกฤษ ระวังว่าอังกฤษจะแผ่ขยายอำนาจ
อิทธิพลเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาใต้อินทรีหรือใต้อินทรีมากกว่าตน ดังนั้นการแข่งขันเพื่อช่วง
ชิงอำนาจและอิทธิพลเหนือดินแดนไทยจึงยังคงมีต่อไป อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสไม่สามารถ
ใช้วิธีการเดิมคือ การขู่เข็ญบังคับเอาโดยกำลังพลการ เช่นที่ทำมาแล้วในการยึด
ดินแดนลาวฝั่งซ้ายในระยะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๘๗ - ๑๘๙๓) -
ได้ เนื่องจากคิซซัตที่ไค้ทำความตกลงกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒)
จึงต้องหันไปใช้วิธีการอื่น ๆ รัฐบาลไทยในขณะนั้นเชื่อมั่นว่า ฝรั่งเศสยังคงเป็น
อันตรายต่ออธิปไตยและเอกราชของประเทศไทย เห็นได้จากพระคำริของสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ (ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหลวง)
เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศของไทย ซึ่งถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่า

... ขาพระพุทธรเจ้าเห็นควยเกล้าว่ากาารที่ฝรั่งเศสคิดร้าย
แกเมืองไทยนี้ไม่มีที่สงไสยเลย เขาคิดอยู่เสมอเป็นนิจ
นิรันดร การที่ตกลงทำสัญญากับอังกฤษในขอใด ๆ ที่กล่าว
เหมือนหนึ่งว่าเป็นการดีแก่กรุงสยามนั้นก็จำเป็นตองทำ
โดยอังกฤษทำดีแล้วตองทำบางไม่ไคเป็นไปโดยความคิด

^๑ Somsak Xute, op, cit., p. 12.

ของฝรั่งเศสคิดเป็นกลางอย่างนั้น และการที่ทูตฝรั่งเศสออกไป
เมืองไซงอนนั้น...คงจะไปผูกขากันตามคำสั่งที่คงจะได้รับ
มาจากปารีสให้ไปพบพุกจากับ ม. รุสโซ คอเวอรุเนอเยเนราล
ผู้ที่กลับอกมาจากปารีส ในการที่จะใช้อุบายทางใดต่อไป
ที่จะให้สำเร็จความประสงค์ที่สุดของฝรั่งเศส เพราะเหตุที่ว่า
การในภูมิฐานบ้านเมืองแห่งกรุงสยามต้องเปลี่ยนแปลงไปโดย
หนังสือสัญญาระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม
ที่ลงนามนี้คือที่ฝรั่งเศสจะมาทำการขู่เข็ญเอาโดยกำลังคัง เช่น
ที่ใดท้าวมาแล้วใน ร.ศ. ๑๑๒ นั้นโดยที่ไม่ใดตกลงกับอังกฤษ
ก่อนแล้วไม่ใด เขาจึงต้องจำเป็นไปผูกขากัน...

นอกจากนั้นสมเด็จพระยาเทวะวงษ์วโรประการยังทรงคาดเหตุการณ์
ต่อไปถึงวิธีการที่ฝรั่งเศสจะนำมาใช้กับประเทศไทยเพื่อบรรลุจุดประสงค์ที่จะคุกคาม
ดินแดนและเอกราชของไทยคือ ฝรั่งเศสจะต้องใช้เล่ห์อุบาย การหลอกลวงต่าง ๆ
ยั่วเข้าให้ฝ่ายไทยดูแก่โหด และใช้กำลังก่อน ให้ปรากฏเป็นสาเหตุที่ฝรั่งเศสจะ
ไปกล่าวอ้างกับอังกฤษได้ว่าไทยกำเริบ กระทบการคังกล่าวเพราะคิดว่าสัญญา
ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสจะทำให้ฝรั่งเศสไม่อาจดำเนินการอย่างใดต่อไทยได้
ดังนั้นประเทศทั้งสองคืออังกฤษและฝรั่งเศสจำเป็นต้องกวัดขັນไทยให้จัดการให้เรียบร้อย
หรือไม่อีกวิธีหนึ่งนั้นคืออังกฤษจะต้องยอมให้ฝรั่งเศสเอาเรือรบมาขู่ไทย พอให้เรื่องราว
เหตุการณ์ที่คังคังอยู่กับฝรั่งเศสตกลงเรียบร้อยไปได้ ในระหว่างการตกลงนี้ฝรั่งเศส
จะได้ถือโอกาสเอาเขตแดนภาคตะวันออกของไทยได้โดยสะดวก อีกประการหนึ่ง
ฝรั่งเศสจะใช้เอเยนคหรือตัวแทนทางการค้าในเมืองที่ไปตั้งอยู่นั้นเกลี้ยกล่อมยุยง
เจ้าเมืองกรมการโดยเอาเงินล่อ ใช้อำนาจขู่เข็ญให้เอนเอียงเข้าหาฝรั่งเศส ยิ่งไป

กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓, ที่ ๑๐, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวง
เทวะวงษ์วโรประการกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ฝรั่งเศสยังพยายามให้เกิดเหตุยุ่งเหยิงคั่งค้างไว้ เมื่อมีเหตุสำคัญเกิดขึ้นเมื่อใดจะ
 ใ้รวบรวมเอาความที่คั่งค้างอยู่นั้นเข้าผสมให้ดูเหมือนว่ามีคดีเกี่ยวพันกันสะสมอยู่มาก
 และถือ เป็นข้อต่อรองสิ่งแลกเปลี่ยนจำนวนมากได้ตามชอบใจ

ด้วยเหตุที่สมเด็จพระยาเทวะวงษ์าทรงคาดหมายด้วยความระแวงเช่นนี้
 รัฐบาลไทยจึงได้ดำเนินนโยบายเกี่ยวกับฝรั่งเศสด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งยวด
 โดยเกรงว่าจะเกิดกรณีขัดแย้งกับฝรั่งเศสจนกลายเป็นเรื่องยุ่งยากสะสางไม่ได้ และ
 ฝรั่งเศสจะอ้างเอาเป็นเหตุหาทางตกลงเส้นทางกรกับไทยเพื่อจัดการให้เรื่องเหล่านี้
 เรียบร้อย และนำไปสู่ความสูญเสียของไทยมากขึ้นได้

อย่างไรก็ดีการที่ไทยคาดว่าฝรั่งเศสมีเจตนาจะเอาเปรียบเพื่อขยายอิทธิพล
 มายังดินแดนภาคตะวันออกของไทย โดยใช้วิธีการดังกล่าวที่นับว่าถูกต้องทีเดียว
 ปัญหาเรื่องญวนในบังคับได้สร้างความยุ่งยากให้กับไทยเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่
 พ.ศ. ๒๔๒๒ เป็นต้นมา แต่ฝรั่งเศสเริ่มแสดงท่าทีที่จะใช้ปัญหาเหล่านี้เอาเปรียบไทย
 หลังจาก พ.ศ. ๒๔๓๒ แล้ว ชาวญวนจึงเป็นเสมือนเครื่องมือสำหรับฝรั่งเศสที่จะเพิ่มพูน
 อำนาจอิทธิพลในประเทศไทย และใช้เป็นปัจจัยต่อรองในการเจรจาเพื่อเอาเปรียบไทย
 ในเวลาต่อมาซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เรื่องเดียวกัน.

ปัญหาฝรั่งเศสคุกคามดินแดนไทยทางภาคตะวันออกเฉียง

๑. กรณีจันทบุรี

เมื่อกองทหารฝรั่งเศสยกเข้ามาประจำการยึดครองเมืองจันทบุรีตามอนุสัญญา
ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๖ เพื่อประกันว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญาเกี่ยวกับ
ดินแดนบนฝั่งแม่น้ำโขงนั้น รัฐบาลไทยวิตกว่าอาจจะต้องสูญเสียจันทบุรีตลอดไป
เพราะจันทบุรีนอกจากจะอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร แร่ธาตุ เช่น พลอย หับทิม
แล้ว ยังเป็นหัวเมืองชายทะเลตะวันออกของไทยที่สำคัญทั้งด้านการค้าชายและยุทธ-
ศาสตร์ เพราะมีเขตแดนติดต่อกับดินแดนเขมร ญวน ของฝรั่งเศส โดยเฉพาะทางทะเล
มีพวกชาวญวนอาศัยอยู่ในเมืองนี้เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นพวกที่นับถือคริสตศาสนา
นิกายคาทอลิก ซึ่งอพยพมาครั้งใหญ่ในคราวที่หลบหนีการประหัตประหารพวกนับถือคริสต์
ของจักรพรรดิคือคังแห่งเวียดนาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประพาสเมืองจันทบุรีใน พ.ศ. ๒๔๑๕ ทรงมีพระราชหัตถเลขากล่าวถึงพวกญวน
เหล่านี้ไว้ว่า

๖. ถึงเมืองเก่า เห็นบ้านญวนเรียงรายไปตามริมแม่น้ำ
ข้างซ้ายมือกว่า ๑๐๐ หลังคาเรือน ขางขวามือก็มีบ้าน
ราย ๆ ที่ริมแม่น้ำหน้าบ้านเหล่านั้นปักธงญวนเป็นระยะกัน
ไปตลอดหน้าบ้านมีผู้หญิงผู้ชาย แลเด็กแดงตัวเป็นชาวญวน
ลงมายืนคูเราที่ริมฝั่งหลาย ๑๐๐ คน มีเด็ก ๆ มากนัก...

นอกจากพวกญวนแล้ว เมืองจันทบุรียังเต็มไปด้วยชนชาติต่าง ๆ กัน เช่น
เขมร พม่า และชนเผ่าอื่น ๆ ล้วนเป็นปัญหาสำหรับไทย เพราะส่วนใหญ่ชนเหล่านี้ยัง
คงมั่นคงต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและเชื้อชาติตน ไทยเกรงว่าฝรั่งเศสจะอ้างเอา
สาเหตุนี้ปฏิบัติการตามนโยบายจกทะเลเบียนคนในบังคับในจันทบุรีได้เต็มที่ จันทบุรีเป็น

^๖ ชุมนุมเรื่องจันทบุรี, ตอนเสด็จประพาสจันทบุรี จ.ศ. ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๕)

เมืองอยู่ทิศทะเล พลเมืองทั้งหมดสังกัดในกรมทหารเรือ ชาวญวนเป็นพวกหนึ่งที่ได้รับการยกย่องว่าคุ้นเคยกับเรือและทะเลมาแล้วจึงเป็นทางง่ายที่จะฝึกหัดให้เป็นทหารเรือ ญวนในหมู่บ้านใหญ่สองแห่งคือตำบลทางตะวันออกและตะวันตก ถูกจัดให้มีขุนหมื่นบังคับทั้งไพร่สม ไพร่ส่วย ผลักเปลี่ยนเวรเข้ารับราชการ กรมทหารเรือเพื่อประจำการและฝึกหัดทหาร รัชกาลที่ ๕ โปรดฯให้ยกเว้นเงินส่วยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗^๑ พวกญวนเหล่านี้มีอาชีพค้าขาย เป็นช่าง และทำประมง การรับราชการฝึกหัดทหารเรือทำให้เดือดร้อนมาก เมื่อมีหนทางหลีกเลี่ยงได้ ก็หันเข้าหาความคุ้มครองป้องกันของฝรั่งเศส ขอรับหนังสือสำหรับตัวไว้เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังได้รับประโยชน์ในเรื่องอื่น ๆ อีกคือ ได้รับความสะดวกในการติดต่อค้าขายและรับส่งสินค้า เช่น เครื่องเสียบยิงให้แก่กองทัพฝรั่งเศส และเพื่อให้ฝรั่งเศสปกป้องผลประโยชน์และป้องกันเมื่อเกิดคดีความกับคนในบังคับสยามเช่นกัน

ในระยะแรกที่กองทัพฝรั่งเศสเข้ามาประจำอยู่ที่จันทบุรี ได้รับความนิยมาจากชาวญวนมาก ซึ่งฝรั่งเศสเองมีความประสงค์ที่จะให้เป็นเช่นนั้น เมื่อมีทหารญวนฝรั่งเศสประพฤติไม่ดีต่อราษฎร ก็มักได้รับโทษอย่างเคร่งครัดตามกฎหมายฝรั่งเศส ทำให้ราษฎรนิยมฝ่ายฝรั่งเศสมากขึ้น ฝรั่งเศสใช้วิธีโฆษณาให้ราษฎรเห็นว่าฝรั่งเศสมีอำนาจ เสื่อมความนิยมต่อรัฐบาลไทย ครั้งหนึ่งพวกทหารญวนกระจายข่าวโดยทำที่เป็นเชิงคุยกับพระญวนในวัดหลวงญวนเมืองจันทบุรีว่า "...พวกเราถ้าไม่ได้เมืองไทยแล้ว ยังกลับไม่ได้ เมืองไทยนี้คนใจเงาเอาเมื่อใดก็ได้..."^๒ ไม่ว่าจะ เป็นเจตนาของ

^๑ มลิวัดย์ คงเจริญ, บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗, หน้า ๗๐ - ๗๑.

^๒ กจช., ร.๕, น.๑.๑/๖๘, นายโต เสมียนรายงานต่อพระอนันต์นรารักษ์ เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษา, ๘ มีนาคม ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

ฝรั่งเศสโดยตรงที่จะโฆษณาอำนาจอิทธิพล หรือว่าทหารญวนโอ้อวดเองก็ตาม การกระทำเช่นนี้ก็มีผลต่อพวกญวน ทำให้พวกญวนหัวนัวไหวต่ออำนาจฝรั่งเศสพากันเข้าในบังคับเสียเป็นจำนวนมาก พวกญวนที่พากันเห่ออำนาจฝรั่งเศสนั้นถึงกับพูดว่า ถ้าฝรั่งเศสออกไปจากเมืองไทยเมื่อใด จะกินยาตาย เพราะถ้าขึ้นไปคนไทยเข้มแข็งนัก^๑ เมื่อได้ข่าวว่าฝรั่งเศสจะเข้ามายึดครองจันทบุรี พวกญวนคาชอลิกได้จัดให้มีการประชุมเลี้ยงโต๊ะกันที่โบสถ์แสดงความยินดี ประกาศว่าจะไม่มีใครเข้มแข็งพวกคนได้อีกต่อไป^๒

อย่างไรก็ดี หลังจากฝรั่งเศสเข้าทำการปกครองได้ไม่นานเท่าใดนัก พวกญวนเหล่านี้ก็ต้องร้องทุกข์ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ของทหารฝรั่งเศส พวกญวนต้องนำเสบียงอาหาร เช่น ขนมปัง ไปส่งให้ฝรั่งเศสทุกวัน และถูกใช้ทำการต่าง ๆ เสมอ^๓ แต่พวกที่ต้องการคืนรทลิกเลี้ยง ให้พ้นจากการปกครองของไทยก็มีอยู่มากเช่นกัน

เมื่อกองทหารฝรั่งเศสเข้าประจำการถึงปีที่สามใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เกิดปัญหาขึ้น พวกญวนทหารเรือสังกัดกองหลวงชานามคณิศรพากันเข้าไปรับหนังสือสำหรับตัวอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส หลวงชานามาแจ้งว่ามีราว ๒๕ คน พวกญวนเหล่านี้มีบิดามารดาปู่ย่าตายาย บุตรภรรยา เกิดและอาศัยในบ้านญวนแขวงเมืองจันทบุรีทั้งสิ้น (มีอีกกองหนึ่งขึ้นกับหลวงนรากรชานามนารถ) การที่พวกญวนเข้ารับหนังสือสำหรับตัวนี้ ฝ่ายไทยยังไม่ทันได้วากกล่าวคัดค้านอย่างใด ก็เกิดมีปัญหาที่ฝรั่งเศส

^๑ กจข., ร.๕, น.๑.๑/๖๕, นายโต รายงานต่อพระอนันต์ฯ, ๒๔ พฤษภาคม ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗).

^๒ กจข., ร.๕, น.๑.๑/๖๕, นายโต รายงานต่อพระอนันต์ฯ, ๒๔ ส.ค. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

^๓ กจข., ร.๕, น.๑.๑/๗๐, รายงานนายโตถึงพระอนันต์ฯ, ๓๑ ส.ค. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

ต้องการว่าจ้างเรือบันทุกขนส่งเสบียงจากปากน้ำแหลมสิงห์ส่งไปยังค่ายทหารฝรั่งเศสที่หน้าสะพานยาวริมวัดโบสถ์ ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าเป็นเรื่องของไทยที่จะจัดการช่วยเหลือหาให้ และสำคัญเป็นเชิงขู่ว่าจะถ้าจัดหาให้ไม่ได้ทันการ ก็จะมีการเกณฑ์คนเอาเอง^๑ เคมีนั้นไทยได้จัดหาให้โดยเห็นแก่ทางไมตรี ให้คนญวนกองหลวงชานานามารับจ้างฝรั่งเศสขนส่งเสบียง ทั้งนี้เพราะเห็นว่าพวกญวนจะสามารถติดต่อกับทหารญวนฝรั่งเศสได้รู้เรื่อง เพราะมีเชื้อชาติเดียวกัน ใ้ภาษาเดียวกันคือภาษาญวน ญวนพวกนี้เป็นทหารเรือ ชำนาญทางเรือและมีเรือประจำเป็นของตนเองอยู่แล้ว ไทยจึงยกเว้นการเกณฑ์เข้าเวรรับราชการ และให้ไปประจำรับจ้างฝรั่งเศส^๒

ตลอดระยะเวลา ๓ - ๔ ปี หลังจากที่เข้าทำการยึดครองจันทบุรี ฝรั่งเศสมักเรียกรอให้ฝ่ายไทยเป็นผู้จัดการหาคนเพื่อทำงานให้ฝรั่งเศสเสมอ เช่น กวาดสิ่งโสโครก ขนสิ่งก่อสร้างพวกหินทราย ในตอนแรกได้มีการเกณฑ์นักโทษในเมืองไปทำงานใหม่บ่อยครั้งและต้องทำงานหนักมาก แต่พวกเหล่านี้กลับได้รับการปฏิบัติอย่างเลว ค่ายทหารญวนฝรั่งเศสก็ใช้งานควยกิริยาวาจาหยาบคายเสมอ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงไม่พอพระทัยอย่างมาก ถึงกับทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า "...ไม่ชอบใจเลยที่ต้องเกี่ยวข้องกับเด็ก ๆ น้อย ๆ โดยมันเห็นว่าคนเราเป็นสัตว์เคี้ยวรณาน แต่เพราะการที่เกี่ยวข้องกันมา ปลดไม่ออกฤาไม่รู้เรื่องแลได้ตั้งไปแล้วก็ตามที่..."^๓ ต่อมาได้มีท้องตราให้ปล่อยนักโทษเป็นอิสระตามพระราชบัญญัติคุมขัง

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, ที่ ๔๐๖/๑๓๑L๓, พระยาราชวราวุฒพลัดคุมหากไทย ถึงกรมหลวงเทเวระวงษา, ๒๓ กรกฎาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕)

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, สำเนาที่ ๕๓๕๔, หลวงอุคมแจ้งความต่อคอมมิชชั่นมาทิน, ๕ สิงหาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

^๓ กจข., ร.๕, ฝ.๒๑/๕, ที่ ๗, พระราชหัตถเลขาตอบรับหนังสือกรมหมื่นคำรงฯ, ๕ เม.ย. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑).

นักโทษศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ไม่มีนักโทษไปทำงานให้ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงขอร้อง
มาอีกให้ฝ่ายไทยจัดว่าจ้างคนให้ ซึ่งฝ่ายไทยไม่อาจที่จะปฏิเสธได้ และจัดให้หลวง
ชนานามคณิศรนายกองญวนเป็นพนักงานจัดหาเรือและคนแจวให้ตั้งกล่าว แต่การที่ไทย
ยกเว้นราชการฝึกหัดทหารเรือให้แก่พวกญวน และให้ไปรับจ้างฝรั่งเศส กลับเป็นสาเหตุ
สำคัญที่ทำให้พวกญวนเหล่านี้เข้าไปอยู่ในบังคับฝรั่งเศส เพราะฝรั่งเศสต้องการว่า
จ้างญวนในราคาถูก พวกญวนถูกใช้ไปทำงานหนัก และได้รับการกดขี่ข่มเหงคล้ายเช่น
เดียวกับพวกนักโทษ

...คนญวนจำพวกนี้ได้ความลำบากที่ต้องไปรับมันทุกเสียบึง
อาหารฝรั่งเศส ทหารฝรั่งเศสกระทำการกดขี่ข่มเหงต่าง ๆ
เป็นตนว่า ใจไม่ทันใจทหารฝรั่งเศส ๆ ก็ยบตีเอาตามชอบใจ
ครั้งไปฟ้องต่อผู้บังคับการทหารฝรั่งเศส ๆ ก็ไม่ทำโทษให้เป็น
การยากลำบาก แก่คนจำพวกนี้เป็นอันมาก...

ญวนกองหลวงชนานามาพากันไปเข้าไปในบังคับฝรั่งเศสเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ต้อง
ถูกบังคับรับจ้างฝรั่งเศส ซึ่งต้องถูกกดขี่และไคค่าแรงงานค่าทำให้เสียรายได้ที่ควรได้
จากการประกอบอาชีพ ยิ่งกว่านั้นการเข้าไปอยู่ในบังคับของฝรั่งเศสยังได้รับประโยชน์
อื่น ๆ อีกด้วย เช่น สะดวกในการประกอบอาชีพและรอดพ้นจากอำนาจศาลไทย

การที่พวกญวนเข้าไปในบังคับก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากแก่รัฐบาลไทย เพราะไทย
ไม่สามารถเกณฑ์ให้ทหารญวนเหล่านี้ได้ เมื่อเรียกตัวก็พากันขัดขืนหันเข้าหากองทหาร
ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็กีดกันทำให้เสียราชการและเสียอำนาจการปกครอง การที่
ฝรั่งเศสไม่มีสิทธิจัดทะเบียนคนญวนเหล่านี้ เพราะเป็นคนญวนในบังคับไทย เกิดใน
ประเทศไทย มีบรรพบุรุษอาศัยในไทยเป็นเวลานาน และเป็นญวนที่รับราชการใน
กรมพระกลาโหมด้วย ปัญหาเฉพาะหน้าคือ เมื่อพวกญวนเข้าไปในบังคับ ก็ขาดกำลังคน

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, สำเนาที่ ๕๓๕๒, รายงานหลวงอุดมสมบัติ
หลวงกรมหลวงเทวะวงษ์ฯ, ๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

รับส่งเสบียงให้แก่ฝรั่งเศสอีกต่อไป ฝรั่งเศสจึงมาเร่งเอาภัยไทย ไทยก็ไม่อาจบังคับ
 คนญวนได้อีก เพราะฝรั่งเศสเองเป็นฝ่ายกีดกันไม่ให้ใครคนญวน โดยอ้างว่าเป็นคนใน
 บังคับจึงเกิดเป็นเรื่องยุ่งยากขึ้น ฝรั่งเศสชักเคืองว่าไทยไม่ได้ให้ความช่วยเหลือ
 อุดหนุนอย่างจริงจัง ไทยถือโอกาสต่อว่าฝรั่งเศสในเรื่องที่เอาคนญวนทหารไทย
 เข้าไว้ในบังคับ พันตรีอาลมุส ผู้บังคับการกองทหารฝรั่งเศสไม่ยอมรับรู้และปิดความ
 รับผิดชอบให้ไทยไปเจรจาเรื่องนี้กับราชทูตที่กรุงเทพฯ และกลับกล่าวหาว่าไทย
 จงใจมุ่งใช้เฉพาะแต่ชาวญวนซึ่งเป็นกรณไม่ยุติธรรม ไทยปฏิบัติกับคนญวนไม่ทัดเทียม
 เสมอกับคนไทยอย่างแท้จริง เป็นเหตุให้ญวนหนีเข้าอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศส^๑
 การโต้แย้งข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะไทยเองต้องการให้ฝรั่งเศสได้เข้าใจว่าไทย
 ปฏิบัติต่อคนญวนเหมือนหรือเช่นเดียวกับคนไทยทุกประการ และไทยถือว่าคนเชื้อชาติ
 ญวนที่เกิดในไทยเหล่านี้เป็นคนไทย เมื่อฝรั่งเศสอ้างเช่นนี้ อาจถือเอาเป็นเหตุได้
 ว่าไทยไม่ปฏิบัติต่อญวนเหมือนคนไทย และเมื่อถือว่าเป็นคนญวน ฝรั่งเศสก็มีสิทธิจกด
 ทะเบียนได้อย่างเป็นทางการ ไทยต้องปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าว และอ้างว่าญวน
 มีความสามารถพิเศษในทางเรือและสังกัดกรมทหารเรือ ไทยจึงยกเว้นเป็นพิเศษ
 ไม่ต้องรับราชการอย่างคนไทย และจัดให้เป็นกองพาหนะรับจ้างฝรั่งเศสโดยเฉพาะ
 ในราคาถูกกว่าท้องตลาดตามที่ฝรั่งเศสพอใจ ส่วนปัญหาที่คนเหล่านี้เข้าในบังคับก็
 เพราะทหารญวนฝรั่งเศสเองเป็นผู้กดขี่ข่มเหง

เมื่อไม่มีญวนทหารเรือแล้ว ไทยต้องประสบปัญหาหนักเพราะไม่มีใครรับจ้าง
 ฝรั่งเศสเนื่องจากราคาจ้างถูกและเกรงความประพฤตินายาบาเกรของพวกญวน
 ทหารฝรั่งเศส ไทยเองก็ไม่มีเรือที่จะให้คนแจวนำไปประกอบการขนส่งให้ฝรั่งเศสได้
 เมื่อฝรั่งเศสขู่ว่าจะทำการเกณฑ์ราษฎรที่มีเรือเอาเองโดยกำลัง หลวงอุดมสมบัติ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

ข้าหลวงรักษาราชการเมืองจันทบุรี^๑ เห็นว่าจะเกิดการเคียดรอนขึ้น ถ้าฝรั่งเศส
กระทำจริง จึงหาทางแก้ไขพอรอคักว้ไปครั้งหนึ่งโดยให้คนส่วนตัวและยืมเรือราษฎร
ไปให้ฝรั่งเศสใช้ โดยมีข้อแม้ว่าพันตรีอาลบุศจะป้องกันไม่ไหทหารญวนหุบตีคนของ
ท่านเป็นอันขาด^๒ ทั้งนี้เป็นการแสดงน้ำใจให้แก่ฝ่ายฝรั่งเศส แต่ปรากฏว่าทหารญวน
ฝรั่งเศสยังคงคว่าอย่างหยาบคาย และทำร้ายร่างกายคนที่ไปชนของเช่นเดิม
ฝรั่งเศสเองก็ไม่ได้เห็นใจ เมื่อต้องการเรือเมื่อใดก็เรียกร้องเอาอีกด้วยท่าที่
แข็งกร้าวเช่นเคย คั้งที่พันตรีอาลบุศ^๓หนึ่งสื่อมาถึงหลวงอุดมสมบัติว่า

...ข้าพเจ้าได้ขอเรือลำหนึ่งกับคนแจวเรือ ๓ คน สำหรับ
พรงนี้เขา... ทานก็รู้ว่าข้าพเจ้าจะหาเรือแลคนแจวไม่ได้
เวนแต่จะเอาโดยแรงซึ่งข้าจะทำแต่โดยจนใจที่เดียว...
เดี๋ยวนี้หลวงชนาฯไม่มีอำนาจจะช่วยต่อไป แลทานเองได้
หาแกข้าพเจ้า ทานจะรับธุระเอง และนอกนั้นเพราะทาน
เป็นข้าหลวง ข้าพเจ้าจำเป็นต้องหาทานที่เป็นผู้แทนคอเวอนเมนต์
ไทยต่อกองทหารฝรั่งเศส ทานจะยอมไปใดในกองทหารฝรั่งเศส
ที่จะเป็นทหารเรือไม่ได้เพราะทาน ซึ่งทานต้องการคำสั่งของ
คอเวอนเมนต์จะไคจางเรือแลคนแจวเรือ เป็นขอซึ่งเชื่อยัง
ไม่ได้...^๓

^๑เมื่อฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีเป็นประกันตามสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จ
พระเจ้าอนงยาเชอกรมพระยาเทวะวงษ์ฯ (เมื่อครั้งยังเป็นกรมหลวง) เสนาบดี
กระทรวงต่างประเทศไคส่งหลวงอุดมสมบัติ (แบน บุนนาค) ไปจัดราชการที่เกี่ยว
ของกับฝรั่งเศสที่จันทบุรี ช่วยเหลือ ขจัดปัญหา ประสานงานกับพระยาวิชัยขิด
(หวาค บุนนาค) ข้าหลวงเมืองจันทบุรีผู้บิดาเฉพาะในราชการที่เกี่ยวกับฝรั่งเศส
และติดต่อโดยตรงกับกระทรวงต่างประเทศ เพื่อให้เกิดความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพขึ้น

^๒กจธ., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, สำเนาที่ ๕๓๕๔, หลวงอุดมสมบัติ แจ้งความมา
ยังคอมมิแชร มาร์ติน, ๕ สิงหาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

^๓กจธ., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๓, สำเนาที่ ๕๕๕, หนังสือนายพันตรีอาลบุศ ผู้บังคับ-
การกองทหารฝรั่งเศสประจำเมืองจันทบุรีมายังหลวงอุดมสมบัติ ข้าหลวง, ๗ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๓๕.

เรื่องว่าจ้างคนและเรือขนส่งเสบียงไม่ใช่ปัญหาสำคัญ แม้ว่าไทยไม่อาจหาคนได้ เพราะฝรั่งเศสให้ค่าจ้างน้อยและทหารญวนฝรั่งเศสกระทำกรงกักขะหนายชา ก็ตาม แต่ปัญหาสำคัญนั้นเกี่ยวเนื่องกับเรื่องที่ฝรั่งเศสได้จดทะเบียนญวนทหารไทย ซึ่งเคยทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ไทยจำเป็นต้องยึดเชื่อเรื่องเพื่อให้ฝรั่งเศสได้รับรู้ว่าการที่ฝรั่งเศสจดทะเบียนคนญวนในบังคับไทยซึ่งเป็นทหารนั้นไม่ถูกต้อง พยายามถึงเวลาผิด่อนหาทางแก้ไขปัญหานี้โดยการคัดค้านกับราชทูตที่กรุงเทพฯ ส่วนหลวงอุดมสมบัติเองก็รอคำสั่งจากกรุงเทพฯที่จะจัดการต่อไป ปรากฏว่าทหารหรือระหว่างกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องนี้ ได้ตกลงว่าให้ถือปฏิบัติว่าญวน ๒๕ คนที่ไปรับหนังสือสำหรับตัวคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นอยู่ในบังคับสยามต่อไป และเมื่อมีคดีความใดก็ถือว่าตามพระราชกำหนดกฎหมาย ทั้งนี้เพราะว่าญวนทั้ง ๒๕ คนนี้เป็นคนไทย "...เกิดที่เมืองจันทบุรีและตำบลโคกในราชการอาณาจักรสยาม บิดามารดาเคยอยู่ในบังคับไทยจนถึงได้เข้ารับราชการฝ่ายไทยต่อมาจนชั้นบุตรหลาน..."^๑ ให้ว่าจ้างพวกญวนเหล่านี้ต่อไป ถ้าฝรั่งเศสก็ดักกันอีก ทางไทยก็ถือเป็นเรื่องที่จะต้องเจรจาประหว่งกับทางราชทูตฝรั่งเศสอย่างจริงจัง เพราะเป็นเรื่องสำคัญแสดงเจตนาของฝรั่งเศสที่ต้องการจะละเมิดสิทธิและอธิปไตยของฝ่ายไทย

ตามความจริงนั้น ข่าหลวงไม่จำเป็นต้องจัดหาเรือและคนสำหรับบันทุกเสบียงให้แก่ฝรั่งเศส เพราะไม่มีข้อกำหนดใครระบุไว้ จันทบุรีเป็นเมืองในประกันไม่ใช่อู่ในความปกครองของฝรั่งเศส การที่ไทยได้เคยจัดให้นับเป็นการช่วยเหลือเกื้อหนุนโดยทางไมตรีต่อกัน หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อรักษาน้ำใจกับฝรั่งเศส แต่การณ์กลับทำให้ฝรั่งเศสแสดงอำนาจมากขึ้นถึงขนาดเป็นเชิงบังคับไทยให้ทำสิ่งที่ต้องการทุกประการ ข้ายังอ้างว่าเป็นกฎหมายของฝรั่งเศสที่จะกระทำไต่กับเมืองที่อยู่ในความยึดครอง ไทยจำต้องคัดค้านชี้แจงเต็มที่ หลวงอุดมสมบัติต้องประสพอุปสรรคในการ

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๓๑/๑๒, ที่ ๒๓๐/๑๕๓๓๕, พระยาราชวรานุกูล
ราชปลัดทูลฉลองมหาดไทยทูลกรมหมื่นสมมตฯ ๕ กันยายน ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

แก้ไขปัญหานี้ เพราะไม่มีกำลังคน พาหนะ และอำนาจที่จะบังคับว่ากล่าว พนักงานอื่น ๆ ให้ช่วยทำราชการแทนได้ จะอาศัยอำนาจของพระยาวิฆยาธิปไตยผู้บิดาก็มีกำลังคนอยู่น้อยมาก และไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง^๑ กรมทหารเรือต้องจัดการผอนผืนลูกหมูกองทัพเรือ เมืองจันทบุรีพอให้เป็นกำลังแก่พระยาวิฆยาธิปไตยช่วยเหลือ อุทหนุนฝรั่งเสศต่อไปเป็นบางครั้งบางคราว เพื่อมิให้ฝรั่งเสศชักน้ำใจได้

สาเหตุที่ฝรั่งเสศพยายามจกทะเลเบียนคนญวนในเมืองจันทบุรีและปัญหาเรื่องฝรั่งเสศป้องกันญวนทหารกองหลวงรัตนานามานั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ฝรั่งเสศไม่ไว้วางใจไทย ไม่ยอมแม้แต่จะให้พลตระเวนมีอาวุธปืน กำลังพลทหารก็มีไม่ได้ พระยาวิฆยาธิปไตยจึงต้องลำบากในการปราบปรามโจรผู้ร้าย เพราะพวกนี้มีอาวุธ ใช้อย่างพร้อมเพรียง โดยเฉพาะผู้ร้ายที่เป็นพวกญวนทหารฝรั่งเสศเอง เมื่อไทยจับผู้ร้ายต้องขอความช่วยเหลือจากกำลังทหารฝรั่งเสศ ทำให้ความนิยมในผู้ปกครองฝ่ายไทยลดน้อยลงไปเป็นลำดับ

นับตั้งแต่แรกที่เข้ายึดจันทบุรี ฝรั่งเสศมุ่งที่จะปกครองคนญวนในเมืองจันทบุรี และในบริเวณที่ขึ้นกับจันทบุรีทั้งหมด เช่นเดียวกับที่ฝรั่งเสศได้ดำเนินการในกรุงเทพฯ คนญวนเมืองจันทบุรีจะเป็นคนในบังคับและมีหนังสือสำหรับตัวโคตองเดินทางไปชอจกทะเลเบียนที่กรุงเทพฯ การที่พวกญวนพากันเดินทางไปยังกรุงเทพฯ เพื่อจกทะเลเบียน ย่อมเป็นช่องทางที่ฝรั่งเสศยึดถือสำหรับโต้แย้งใ้ควาคนญวนสมัครใจที่จะหลีกเลี่ยงการปกครองของไทย และเต็มใจที่จะอยู่ในบังคับฝรั่งเสศมากกว่า ซึ่งแม้ไทยจะคัดค้านในเรื่องการกำหนดคสิทธิจกทะเลเบียนอย่างไร ฝรั่งเสศก็มักอ้างเอาเรื่องที่ไทยไม่ให้ความ

^๑ กจร., ร.๕, ผ.๓๑/๑๒, ที่ ๑๖๗/๖๑๕๖, กรมหลวงเทเวศราชังกรมหัน สมมตา, ๓๐ สิงหาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

^๒ กจร., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๕, ที่ ๔๓๗/๕๐๕๖, กรมหลวงดำรงฯถึงกรมขุน สมมตา, ๓๑ กรกฎาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

เสมอภาคแก่ชาวญวนเช่นชาวไทย ชาวญวนไม่พอใจการปกครองของไทย ฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องให้ความคุ้มครอง การที่ฝรั่งเศสตั้งทหารประท้วงในตอนท้ายที่ว่าญวนทั้งปวงซึ่งได้รับหนังสือจากทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ต้องถือเป็นคนในบังคับแท้เท่ากับฝรั่งเศสยังคงปกครองคนญวนในเมืองจันทบุรีต่อไป โดยทางปฏิบัติ ฝรั่งเศสคงถือว่าคนญวนทั้งปวงเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่ ญวนในเมืองจันทบุรีทั้งหมดสังกัดกรมทหารเรือ นายกองญวนมี ๒ คน คือ หลวงชนานามาและหลวงนรากรอานามนารถ ฝรั่งเศสคิดว่าถ้าฝรั่งเศสคุมนายกองได้ ญวนเมืองจันทบุรีก็ยอมจะต้องอยู่ในอำนาจฝรั่งเศสโดยง่ายกาย

แม้ว่าหลวงชนานามาจะไม่ได้เข้าอยู่ในบังคับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็ยังพยายามถืออำนาจว่าบังคับหลวงชนานามาและหลวงนรากรอานามนารถให้ฟังคำสั่งของฝรั่งเศส โดยไม่เกรงใจผู้ปกครองฝ่ายไทยในจันทบุรี มีหน้าซ้ำจะให้ฝ่ายไทยจัดการให้นายกองนี้ตระหนักในอำนาจของฝรั่งเศสด้วย ฝรั่งเศสเกรงว่าถ้าคุมพวกกองญวนซึ่งมีหลวงชนานามาและหลวงนรากรอานามาควบคุมไม่ได้ ย่อมจะเป็นอันตรายและไม่เป็นผลดีต่อการยึดครองและประโยชน์ที่ฝ่ายฝรั่งเศสจะพึงได้รับในเวลาต่อไป

ครั้งหนึ่ง เมื่อหลวงชนานามาไม่อยู่ ผู้บังคับการกองทหารฝรั่งเศสเรียกหาตัวหลวงชนานามา เพราะมีเรื่องเกี่ยวกับการขนส่งเสบียงซึ่งหลวงชนานามาเป็นผู้รับผิดชอบ ปรากฏว่าหลวงชนานามาไปทำการประมงหาปลาตามอาชีพของตน ผู้บังคับการกองทหารฝรั่งเศสแสดงปฏิกริยาและบอกว่าแก่ฝ่ายไทยเป็นเชิงจะเอาโทษกับหลวงชนานามาที่ไม่บอกกล่าวรายงานกับฝรั่งเศสว่าจะไปที่ใดเมื่อใด ดังที่พันตรีอาลบุศเขียนถึงพระยาวิชัยว่า "...ข้าพเจ้าจะขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง ถ้าท่านจะช่วยเตือนเขาด้วยว่า เขาคงแจงต่อข้าพเจ้าก่อนทุกครั้ง เมื่อเขาจะเดินทางไปจากเมืองจันทบุรี และต้องให้ข้าพเจ้าไ้รู้ว่าจะไปทีใด..."^๑ เมื่อกระทรวงมหาดไทยได้รับข่าวนี้จาก

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๓๑/๑๒, Commandant L. Arlabosse to M. le Gouverneur, le II juillet 1896.

พระยาวิชาธิบดี ก็ได้แจ้งให้กระทรวงต่างประเทศทราบ และกระทรวงต่างประเทศ ก็ได้ประท้วงต่อราชทูตฝรั่งเศสประจำไทยทันทีว่า เหตุใดพันตรีอาลบุศจึงต้องการให้ หลวงชนานามารายงานต่อฝรั่งเศสก่อนจะไปที่ใด^๑ ทางฝรั่งเศสก็นิ่งเฉยเสียไม่กล่าว คอบโต หลังจากนั้นฝรั่งเศสทางเมืองจันทบุรี (โดยเฉพาะในสมัยของผู้บังคับกอง คนต่อ ๆ มา) พยายามบังคับปกครองพวกญวนและกันออกจากอำนาจไทยอย่างจริงจัง เช่นในคดีที่ญวนกองหลวงชนานามาทำความผิด ทางฝ่ายไทยจับกุมเพื่อพิจารณา โทษ ฝรั่งเศสถึงกับใช้วิธีการรุนแรงส่งทหารฝรั่งเศสมาแย่งชิงตัวไปจากความควบคุม ของไทยยังค่ายฝรั่งเศสทันที^๒ หลวงชนานามาไม่สามารถบังคับว่ากล่าวพวกญวนเหล่านี้ ได้เลย และไทยก็ไม่สามารถดึงชาวญวนเหล่านี้กลับมาได้ในขณะนั้น เพราะความ นิยมในฝรั่งเศสมีมากกว่า ส่วนการที่ไทยจะไขว่คว้าดั่งกับชาวญวนเป็นการคอบโตก็เป็น การพันวิสัย เพราะไทยเองต้องการหลีกเลี่ยงเหตุที่จะเกิดวิวาทกับฝรั่งเศสเป็นสำคัญ

ในการแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าให้ลุล่วงไปนั้น พระยาวิชาธิบดีใช้วิธีการ เรียกร้องความเห็นใจและโอนอ่อนผ่อนผันกับฝรั่งเศส เนื่องจากปัญหาเรื่องญวน กองหลวงชนานามา เข้าในบังคับฝรั่งเศสและเรื่องการขนส่งเสบียงนั้น เกี่ยวข้องกัน กระทรวงมหาดไทยจึงให้พระยาวิชาธิบดีพยายามแยกปัญหาทั้งสองออกจากกัน และ สะสางทีละปัญหา สำหรับเรื่องการขนส่งเสบียงนั้นให้พระยาวิชาธิบดีชี้แจงฝรั่งเศส ให้เข้าใจว่าไทยช่วยเหลือเป็นธุระให้ควายน้ำใจ มิได้เป็นไปตามกฎหมายที่ฝรั่งเศสจะ

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, สำเนาที่ ๔๕๒๔, พระยาราชวรานุกูลแจ้งความ มายังหลวงพิพิธวิรัชการ, วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

^๒ กจช., ร.๕, ฝ.๒๕.๒/๗, ที่ ๑๓๐๘/๑๒๕๓๒, กรมหลวงคำรงานุศลกรมขุน สมมตา, วันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๕).

บังคับให้ไทยทำตาม ให้จัดการปิดความรับผิดชอบเรื่องนี้เสียโดยหาคนรับจ้างเหมามา
ติดต่อกับฝรั่งเศสโดยตรง ในกรณีที่ฝรั่งเศสจะให้หลวงชนานามาจัดการต่อไป
ฝรั่งเศสจะต้องให้หลวงชนานามามีอำนาจบังคับญวนได้ตามเดิม ซึ่งจะเป็นการแก้
ปัญหาอีกข้อหนึ่งด้วย ส่วนเรื่องทหารญวนเมืองจันทบุรีนี้กระทรวงมหาดไทยต้องการ
ให้พระยาวิชาธิบดียืนยันต่อกับฝรั่งเศสว่าไทยมีอำนาจเหนือพวกญวนและบุตรหลานญวน
จนกว่าความตกลงระหว่างราชทูตฝรั่งเศสและรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ จะยุติลงได้

ไทยระมัดระวังมากในการแก้ไขปัญหานั้นจะไม่ให้เกิดผิดพลาดเพราะเกรงว่า
ฝรั่งเศสจะถือเป็นโอกาสเอาเปรียบไทย ในร่างหนังสือเพื่อให้พระยาวิชาธิบดีได้
ชี้แจงกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหานี้ มีความตอนหนึ่งว่า

...ในชั่วเวลา ๓ ปีล่วงมาแล้วนี้ คนแลเรือสำหรับบันทุกเสบียง
ซึ่งชาวเขาไทยช่วยจัดให้ทานแลผู้บังคับการทหารฝรั่งเศสก่อน ๆ
นั้น เป็นทหารไทย คนบุตรหลานญวนซึ่งกรมทหารเรือจัดบังคับให้
ไว้สำหรับรับจ้างบันทุกเสบียง แต่เมื่อเร็ว ๆ นี้ทหารเหล่านี้
ไม่ยอมมารับจ้างอาจเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแต่คนเหล่านี้เกิด
ในราชอาณาจักรสยาม บิดามารดาเกิดในเมืองนี้และถือโดย
ทั่วไปว่าอยู่ในบังคับไทย แลโดยตัวเขาเองก็ถือบังคับไทยตลอด
มา การนี้หากไทยแจ้งต่างประเทศใหญ่ๆ กับราชทูตฝรั่งเศสแล้ว
แต่ในระหว่างนี้ชาวเขาเองก็เห็นไม่ได้ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นคน
ในบังคับฝรั่งเศสแต่ใด เพราะในสัญญาที่มีอยู่ก็ไม่มีข้อใดข้อหนึ่ง
ที่ว่าให้เป็นใด ถ้าทานไม่มีความรังเกียจแล้ว ชาวเขาก็มีความ
เต็มใจจะบังคับคนเหล่านั้นให้เข้ารับราชการอีก... แต่ทานไม่ยอม
ให้บังคับใดเช่นนั้น ชาวเขาต้องชอบอุกเหตราบัวว่า การที่จะ
จัดหาเรือคนให้ตามที่ทานขอต่อไปนั้นถ้าจะยากขึ้นทุกที ๆ โดย

กจช., ร.๕, ผ.๓๑/๑๒, ทราลัมที่ ๖๘/๒๗๒๓๕, เรื่องฝรั่งเศสเกณฑ์เรือ
บันทุกเสบียง, กระทรวงมหาดไทยถึงพระยาวิชาธิบดี, วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๑๑๕
(พ.ศ. ๒๔๓๕).

เมื่อวันที่ ๒๒ ต.ค. เรือ ๒ ลำที่ข้าพเจ้าจัดหาให้ นั้น
 ข้าพเจ้าก็ต้องยืมจากราษฎรและคนแฉวเรือก็ตองใ้คน
 นักโทษ ทั่วไปข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าข้าพเจ้าจะทำใ้โดย
 นั้นเสมอ เพราะบางทีก็จะมีคนนักโทษมาทันบางไม่ทันบาง
 อีกประการหนึ่งคนจีนคนนักโทษเล็กก็ไม่ใช่คนที่ควรเชื่อถือได้
 ข้าพเจ้ากลัวอยู่เสมอว่าจะไปลักขโมยของคนของท่าน ครั้นจะ
เรียกราษฎรพวกอื่นมาใ้ข้าพเจ้าจะบังคับใ้รับคางจางเรือ
หนึ่งลำเพียงวันละ ๒ บาท กับใ้กินเขาควายนั้นก็บังคับไม่ได้...^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงดำเนิว่าร่างหนังสือนี้จะทำให้เกิดผล
 เสียแก่ไทยใ้ เนื่องจากใ้แสดงใ้เห็นว่าไทยมีอคติต่อคนญวน เป็นการย้าความ
 เข้าใจของฝรั่งใ้เห็นว่าไทยมุ่งแต่จะเกณฑ์ใ้คนญวนนั้นมากขึ้น ดังพระราชกระแสรับสั่ง
 ว่า

...ความที่ปรากฏนี้เหมือนหนึ่งว่าเราจะบังคับใ้รับจ้างอย่าง
 เข้มใ้โดยเฉพาะพวกลูกหลานญวน พวกอื่นนอกนั้นเรายังบังคับ
 ไม่ได้ ใ้ไปตองกับคำใ้เขาว่า ทำไมจึงตองเกณฑ์แต่พวกญวน
 คนไทยจึงไม่เกณฑ์ ก็คงเป็นเพราะเรากลัวคนพลเมืองไม่เสมอ
 กันส่วนความจริงนั้นคนญวนเหล่านี้ใ้ความเดือดร้อนก็เพราะ
 ตองรับจ้าง โดยความกตัญญูใ้เขานั้นควรจะแกใ้เสียใ้พ้นจากมี
 ของเสียเล็กน้อยที่ เขาจะหยิบยกขึ้นมากูใ้...

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, ร่างจดหมายใ้ใ้พระยาวิชัยราชสีห์คอบใ้ยัง
 กอมันดังอาลบศ.

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๑๒, ที่ ๕๕๒, พระราชกรมเสรับสั่งใ้พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าฯ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงฯ, วันที่ ๑๑
 พฤศจิกายน ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ความที่ซึกเส้นไต้้นทรงมีพระราชประสงค์ให้แก้ไขเสีย และหลังจากที่ส่ง
 ร่างจดหมายที่แก้ไขให้พระยาวิชาธิบดีเพื่อส่งถึงพันตรีอาลบุศแล้ว ปัญหาเรื่อง
 ขนส่งเสียบึงก็คลี่คลายลง ฝรั่งเศสยอมรับให้หลวงชนานามาว่าจ้างญวนหรือคนอื่น ๆ
 ได้ โดยทำสัญญารับเหมากับพันตรีอาลบุศโดยตรงตามราคาพื้นเมือง ส่วนเรื่องคนใน
 บังคับนั้น พันตรีอาลบุศแย้งว่าจะคงถือว่าญวนทั้งปวงที่ได้รับหนังสือจากราชทูตฝรั่งเศส
 ในกรุงเทพฯ เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแท้จริง และว่าการตัดสินเรื่องนี้เป็นเรื่องของ
 ราชทูตฝรั่งเศส นับว่าปัญหาเรื่องคนญวนทหารจทะเลเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น
 ไทยไม่อาจแก้ไขให้สิ้นสุดได้ และฝรั่งเศสก็ไม่ได้ยอมรับอย่างเป็นทางการว่าฝรั่งเศส
 ไม่มีสิทธิจดทะเบียนคนเหล่านี้

ฝรั่งเศสยังคงพยายามที่จะปกครองคนญวนในเมืองจันทบุรี ไทยเองได้แก้ไข
 ปัญหานี้ โดยปฏิบัติต่อคนญวนเช่นคนไทย เมื่อมีคดีต่าง ๆ เกิดขึ้นก็ใช้การผ่อนผันโต้แย้ง
 ไปเป็นคราว ๆ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) ไทยทำสัญญากับฝรั่งเศส
 ยอมยกดินแดนตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบางบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส
 ฝรั่งเศสจึงยอมถอนกำลังออกจากเมืองจันทบุรี ในราวกลาง พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๕)
 ระหว่างนี้ได้มีการตั้งสถานกงสุลที่จันทบุรีแล้ว ร่องกงสุลฝรั่งเศสเมืองจันทบุรี คือ
 ม.เยเนเวต์ ได้หาทางดึงคนญวนเข้าไว้ในความป้องกันของฝรั่งเศสมากขึ้น เมื่อฝ่าย
 ไทยคัดค้านอย่างแข็งขัน ทุกครั้งที่ฝรั่งเศสทำการป้องกันคนญวน ร่องกงสุลก็ได้หาหนทาง
 อื่นอีก เช่นอาศัยการตีความหมายตามสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๓๙๙
 (ค.ศ. ๑๘๕๖) ข้อ ๖ ว่า ลูกจ้างที่รับใช้คนฝรั่งเศสจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องทำ
 ราชการ และใครจะมากขี่เบียดเบียนไม่ได้นั้น ให้หมายถึง ฝรั่งเศสมีสิทธิป้องกัน
 ลูกจ้างของตนได้ ร่องกงสุลได้ส่งคนเที่ยวยุยงเกลี้ยกล่อมรักชวนให้พวกญวนเข้ารับ
 หนังสือสำหรับตัวเป็นลูกจ้างคนในบังคับฝรั่งเศส ด้วยวิธีนี้นอกจากจะดึงคนญวนมาไว้
 ในความป้องกันของฝรั่งเศสได้แล้ว ร่องกงสุลยังได้ผลประโยชน์จากเงินค่าธรรมเนียม
 อีกด้วย

... พวกญวนที่มีหนังสือสำหรับตัวเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส
 ไต่พุดจาชักชวนยุยงญวนในบังคับสยามให้ไปรับหนังสือ
 กิวซา (หนังสือสำหรับตัวลูกจ้างคนในบังคับฝรั่งเศส -
 ยูเซียน) เพื่อจะป้องกันไม่ถูกเกณฑ์เป็นทหารแลราชการ
 ต่าง ๆ ในชั้นนี้มีคนญวนตำบลละวันออกกับตำบลละวันตก
 พากันไปรับหนังสือกิวซา รวม ๒๖ คน แลคนเหล่านี้ต้อง
 เสียค่าธรรมเนียมไทแก่ไวส์กงสุลฝรั่งเศสคน ๑ เป็นเงิน
 ๑๓ บาท ๓๒ อัฐ...

การรับหนังสือกิวซานั้นเป็นการผิดทำนองคลองธรรม เนื่องจากพวกญวน
 เหล่านี้ไม่ได้เป็นลูกจ้างคนในบังคับฝรั่งเศสอย่างแท้จริง แต่เป็นพวกที่ทำงานการ
 ของตนเองพากันรับสมอ้างว่าเป็นลูกจ้างที่เหล็กบางท่าทองบ้าง ซึ่งมีผลแตกต่างกัน
 คือคนในบังคับฝรั่งเศสมีสิทธิรับเอาทรัพย์สินสมบัติของลูกจ้างในนามของตน โดยอ้างได้
 ว่าทรัพย์สินมัตินั้นตนได้มอบฉันทะให้ไปทำกิจการให้แก่ตน แต่พวกญวนไม่ใคร่รู้เรื่องนี้
 นอกจากคิดว่าตนจะได้รับประโยชน์ที่ไม่ต้องเป็นทหาร และไม่ต้องเสียภาษีอากรอย่าง
 ใดทั้งสิ้น^๒ นอกจากนั้นตามสัญญาข้อ ๖ ใ้ระบุว่าลูกจ้างที่เป็นคนไทยประพฤติดีกกฎหมาย
 กงสุลจะต้องส่งตัวให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยชำระเหมือนคนไทยทั้งปวง ดังนั้นกงสุลจะ
 ป้องกันคนญวนซึ่งเป็นคนในบังคับไทยในฐานะที่เป็นลูกจ้าง และกีดกันออกจากอำนาจ
 กฎหมายไทยไม่ได้ และถ้าทำเช่นนั้นนับได้ว่ากระทำผิดต่อสัญญาโดยตรง

กจข., ร.๕, ผ.๒๑/๒๑, ที่ ๒๐๔๒/๑๐๑๐๗, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงดำรงฯ ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตฯ, วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์
 ร.ศ.๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๕) : หนังสือกิวซานี้ เข้าใจว่าเป็นคำเรียกซึ่งเพี้ยนจากคำใน
 ภาษาฝรั่งเศสหรือเป็นคำซึ่งใช้เฉพาะในขณะนั้น ไม่มีหลักฐานเพิ่มเติมสำหรับคำนี้ นอกจาก
 จะเข้าใจไว้ว่าเป็นใบสำคัญที่กงสุลให้กับลูกจ้างของคนในบังคับเพื่อแสดงสิทธิอันไม่ชอบ -
 ธรรมว่าอยู่ในความคุ้มครองของกงสุลฝรั่งเศส.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ดีปัญหาฝรั่งเศสจดทะเบียนคนญวนในบังคับในระยะหลังจากที่
ฝรั่งเศสได้ถอนกำลังทหารออกไปจากเมืองจันทบุรีแล้ว ไม่ได้ทำให้รัฐบาลไทย
ต้องวิตกกังวลมากเท่ากับสมัยที่ฝรั่งเศสยังคงยึดครองเมืองอยู่ เพราะปัญหาคนใน
บังคับนี้ต่อมาได้ผ่อนคลายความยุ่งยากลงและได้รับการแก้ไขในเรื่องสิทธิสภาพนอก
อาณาเขตกับประเทศฝรั่งเศสในตอนปลายรัชกาลที่ ๕ คือ ราว พ.ศ. ๒๔๕๐

สรุปได้ว่า ในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ไทยต้องเผชิญปัญหามากมาย
จากการที่ฝรั่งเศสพยายามเพิ่มพูนอิทธิพลของตนและกีดกันอำนาจผู้ปกครองท้องถิ่น
ฝ่ายไทย ที่สำคัญคือฝรั่งเศสพยายามทุกวิถีเพื่อจดทะเบียนและควบคุมคนญวนในบังคับ
ไทย และที่รับราชการทหารเรือ ซึ่งนำไปสู่การถกเถียงโต้แย้งระหว่างผู้ปกครอง
ไทยกับฝรั่งเศส นอกจากนั้นไทยยังต้องร่นวรายคอยเอาใจใส่ให้บริการฝรั่งเศสตาม
คำร้องขอควย โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสเรียกร้องบริการซึ่งไทยจำเป็นต้องอาศัยแรง
งานและความชำนาญของชาวญวน แต่ฝรั่งเศสกลับกีดกันไม่ให้ไทยใช้ชาวญวนเพื่อ
ทำงานดังกล่าว ในระยะนี้เจ้าหน้าที่ไทยเคืองครุ่นและอึดอัดใจเป็นอย่างมาก
เพราะต้องเผชิญกับปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นและยังวิตกกังวลว่าฝรั่งเศสอาจอ้างเอา
ปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เป็นสาเหตุคุกคามให้ไทยต้องเสียจันทบุรีตลอดไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒. กรณีเมืองพระตะบอง

เมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณเป็นหัวเมืองเขมรซึ่งขึ้นกับไทยมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเมื่อพระนโรดมยกดินแดนเขมรให้อยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศส หัวเมืองเขมรส่วนนี้ยังเป็นของไทยอยู่ โดยที่ฝรั่งเศสได้รับรองในสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ ต่อมาฝรั่งเศสได้สนใจและมองเห็นความสำคัญของหัวเมืองเหล่านี้เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะพระตะบองเห็นว่าสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ เป็นความผิดพลาดของฝรั่งเศสและพยายามทุกทางที่จะเข้ามามีอิทธิพลครอบครอง เนื่องจากพระตะบองเป็นเมืองสมบูรณทางคานทรพยากรมีทะเลสาบเป็นแหล่งประมงที่สำคัญ และเป็นตลาดการค้า นอกจากนั้นพระตะบองยังมีเขตแดนติดต่อกับเขมร ดินแดนในความปกครองของฝรั่งเศสมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ต่อเสถียรภาพและความเจริญของอาณานิคมฝรั่งเศส ในราว พ.ศ. ๒๔๒๗ ฝรั่งเศสเริ่มแสดงท่าทีต้องการพระตะบอง เสียมราฐ และบริเวณทะเลสาบทั้งหมดเพื่อร่วมกับเขมรส่วนใหญ่ เมื่อมีการตกลงทำสัญญากับเขมรเพื่อระงับอำนาจการปกครองเขมรเข้าสู่รัฐบาลอินโดจีนมากขึ้นแล้ว พระนโรดม กษัตริย์เขมรก็พยายามเรียกร้องขอคืนแดนพระตะบองคืนไปร่วมกับเขมรทั้งหมด การที่พรมแดนเมืองพระตะบองที่ติดกับทะเลสาบใหญ่เป็นทั้งของไทยและเขมร ไม่มีการปักปันเขตแดนอย่างแน่นอน (มาตราที่ ๔ ของสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ ไม่ได้กำหนดว่าทะเลสาบและชายฝั่งรอบ ๆ เป็นของไทยหรือเขมร และเขตพรมแดนจังหวัดอื่น ๆ ของไทยที่ติดกับเขมรก็ไม่แน่นอน) เป็นจุดอ่อนที่ทำให้เกิดข้อพิพาทขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้นในเรื่องพรมแดนและเรื่องคนในบังคับที่เข้ามาทำมาหากินในเขตคอคอดคานนี้ ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๓๖ ฝรั่งเศสได้แสดงท่าทีส่อเจตนาที่จะเข้าครอบครองเมืองพระตะบองมากขึ้นทุกที ปัญหาเรื่องคนญวนในบังคับฝรั่งเศสก็กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ฝรั่งเศสใช้ในการดำเนินการตามจุดประสงค์นี้

ตามสนธิสัญญาระหว่างไทยและฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๖ ฝรั่งเศสได้ระบุเงื่อนไขของสัญญาข้อที่ ๓, ๔ และ ๗ ว่าไม่อนุญาตให้ไทยมีป้อมคานและกองกำลัง

พร้อมอาวุธตั้งอยู่ในเมืองพระตะบองและเสียมราฐ และให้คนในบังคับฝรั่งเศสมีสิทธิ
ทำมาค้าขายในเขตเมืองดังกล่าวได้โดยเสรี ความนี้แสดงว่า ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะ
ยอมรับแล้วว่าพระตะบองและเสียมราฐเป็นของไทยทั้งที่ได้รับรองในสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐
แต่ฝรั่งเศสก็สนใจที่จะขยายอิทธิพลของตนเข้ามายังดินแดนนี้และมุ่งหมายที่จะครอบ
ครองผนวกกับดินแดนเขมรซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส

ไทยเริ่มรู้สึกว่าการครอบครองพระตะบองอย่างแน่นอนในราว
พ.ศ. ๒๔๓๘ ในกรณีที่ฝรั่งเศสใช้วิธีจกทะเลเบียนคนในบังคับด้วยกลวิธีเล่ห์กระเท่ห์
อื่น ๆ เพื่อหาเหตุเอาเปรียบไทยเช่นเดิม ความตกลงระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษ
พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) ไม่ได้ทำให้รัฐบาลไทยตื่นความวิตกกังวลได้แต่อย่างใด
โดยเฉพาะท่าทีของฝรั่งเศสที่มีต่อเมืองพระตะบอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานกรมพระยาเทวะวงษ์ว่า

...การเรื่องนั้นมีความวิตกมากอยู่ คอยเห็นว่าเป็นคราวที่
จะตั้งหนทางเดินใหม่ของฝรั่งเศส ภายหลังจากที่โคทาหนังสือ
สัญญาอังกฤษแล้ว ฉะนั้นระวางอยู่เสมอว่าการที่ฝรั่งเศส
ตกลงกับอังกฤษนั้นคือเกินที่ควร เราจะคาดหมายไป คงจะมี
มาหนักหนาเอาทางอื่น... ฉะนั้นส่งใส่งานจะหาคู่ทางพระตะบอง
เห็นจะต้องเตรียมตัวรับในเดือน ๔ เดือน ๕ นี้...

ฝรั่งเศสเริ่มแผนการนี้ "หาคู่" ทางเมืองพระตะบองอย่างจริงจัง เมื่อเปรียบ
เทียบกับที่ฝรั่งเศสได้ดำเนินการในเมืองอื่น ๆ ของไทยด้วยวิธีจกทะเลเบียนคนในบังคับ
ทั้งในค่านหาความนิยมจากราษฎรและใช้กำลังอำนาจข่มขู่ ในราวปลาย พ.ศ. ๒๔๓๘
พระศักดิ์พิเชษฐวฤทธิข้าหลวงรักษาราชการมณฑลเขมร (ได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ
และสวายจิก และเมืองที่ขึ้นกับเมืองเหล่านี้) ได้แจ้งมายังกรุงเทพฯว่า ม.โรดอง
ข้าหลวงใหญ่ของฝรั่งเศสซึ่งมาพักยังเมืองพระตะบองได้ประกาศเปิดศาลข้าหลวง

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๓๑/๓, ที่ ๕/๑๒๕๑๓, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕
พระราชทานกรมหลวงเทวะวงษ์, วันที่ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ฝ่ายฝรั่งเศสทุกวันเว้นวันอาทิตย์ เพื่อรับพิจารณาถ้อยความในเมืองพระตะบอง^๑

ชาวญวนในเมืองพระตะบองเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสคือระหว่างกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองพระตะบองและพระยาตราชนรินทร์ผู้ว่าราชการในกรณีคนในบังคับฝรั่งเศส การที่จะพิจารณาปัญหาจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นการยากลำบาก เพราะพระตะบองเป็นเมืองใหญ่และคึกคักมีการติดต่อกับเขมรทางด้านการค้ามากกว่าทางกรุงเทพฯ เพราะใช้การเดินทางทางเรือ และอาณาเขตติดต่อกว้างไกล การติดต่อกับกรุงเทพฯ ต้องเดินทางบกเสียค่าใช้จ่ายมากและลำบากกว่า ดังนั้นประชาชนในพระตะบองและเขมรมักเดินทางไปมา ๆ เพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ ถ้านับเอาสถานที่เกิดเป็นกฎเกณฑ์และอาศัยหลักฐานจากคำให้การแล้ว พวกญวนในเมืองพระตะบองส่วนมากเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส^๒ ก่อนหน้าที่

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๕๐/๘, ไปรเวทที่ ๑๗๒๖/๒๗๒๖๓, พระยาราชวรานุกูล ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยถึงกรมหมื่นสมมตฯ, วันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ; การตั้งศาลชาวหลวงผสมนี้เป็นไปตามสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๓ กำหนดระยะเวลา ๑ ปี ให้ตั้งพระตะบองและอุบลราชธานี ปรากฏว่าฝรั่งเศสไม่ตั้งที่อุบลราชธานี มาตั้งพระตะบองแห่งเดียว และกว่าจะตั้งก็ถึงเวลาสิ้นสุด กำหนดสัญญาจะตองยกเลิกศาลนั้นเสีย นอกจากว่าทั้งไทยและฝรั่งเศสเห็นเหตุสมควรจะให้ตั้งต่อไป แต่ก็ไม่ได้มีการตกลงดังกล่าว.

^๒ กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๓๒, Mr. J.T. Westengard's Report on Mission to Battambang to Mr. E.H. Strobel, The General Adviser to H.S.H. Government, Oct. 14 1904 : ทะเลสาบเมืองพระตะบองเป็นเขตแบ่งแยกดินแดนไทยและเขมรมีความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจ รวมผลประโยชน์ไทยและเขมรที่ได้จากการประมง ฝรั่งเศสมีสิทธิแล่นเรือในทะเลสาบและแม่น้ำโขงเขตไทยได้โดยเสรีตามมาตรา ๒ ของสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ ปรากฏว่าฝรั่งเศสต้องการมากกว่านั้นสองปีหลังจากทำสัญญา นายพลเรือตรี ไออีเยร์ผู้สำเร็จราชการและผู้บัญชาการทหารญวนโตเสนอว่า ไทยควรให้การจับปลาในทะเลสาบทั้งหมดเป็นไปโดยเสรี และให้ชาวหลวงแต่ละจังหวัดเก็บภาษีประมงในแดนตนไทยคัดค้านแต่ไม่ใคร่ผล จึงยอมตกลงปรับปรุงสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ มาตรา ๒ ยกเลิกเก็บภาษีชาวเขมร ญวนโต และคนในบังคับฝรั่งเศส ตลอดจนคนไทยที่ไปทำประมงในทะเลสาบ ชาวประมงต้องจ่ายค่าก่อสร้างและค่าบำรุงอาคารที่ใช้ตกปลาและทำปลาเค็ม แต่มาตรา ๓ ของสัญญานี้ไม่ช่วยแก้ปัญหายุ่งยากเกี่ยวแก่ผลประโยชน์ของไทยและฝรั่งเศสเหนือบริเวณริมทะเลสาบนี้เลย เพราะฝรั่งเศสยังคงพยายามเขามาว่ามีอำนาจครอบครองทั้งหมด ปัญหาใน เมืองพระตะบองมักมาจากเรือที่ฝรั่งเศสคัดค้านที่ไทยจัดการ เก็บภาษีและปกครองคนในบังคับไทยในบริเวณริมทะเลสาบนั้น.

จะมีการตั้งศาลกงสุลฝรั่งเศสในเมืองพระตะบองในวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) ยังไม่มีเหตุการณ์ยุ่งยากที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส หลังจากนั้นกงสุลฝรั่งเศสได้ทำความลำบากแก่ไทยมากขึ้น กงสุลฝรั่งเศสไม่ได้อำนาจสั่งของราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ แต่กลับปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอินโดจีนแห่งฝรั่งเศสที่กรุงไซ่งอน ซึ่งต้องการให้ฝรั่งเศสมีอำนาจควบคุมเมืองพระตะบอง ม.โบ (M. Beau) **ผู้สำเร็จราชการ** แห่งอินโดจีนฝรั่งเศสเองยอมรับอย่างเปิดเผยว่าพระตะบองมีความสำคัญต่อสถานะความมั่นคงของอินโดจีนแห่งฝรั่งเศสทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

...พระตะบองเป็นเมืองที่มีภูมิอากาศอย่างใกล้ชิดกับจักรวรรดิอินโดจีนของฝรั่งเศสซึ่งกำลังต้องการการส่งเสริมและพัฒนาในทางด้านการค้า เพราะฉะนั้นนโยบายของฝรั่งเศสจึงมุ่งพิจารณาในเรื่องนี้ และสนใจที่จะให้ปรับปรุงทางการค้า สาธารณะ เสนอการสัญจรทางน้ำและที่สำคัญมากคือการป้องกันความปลอดภัยและมั่นคงของจักรวรรดิเอง ฝรั่งเศสมีภาวะจำเป็นที่ต้องคอยป้องกันอันตรายอันจะเกิดขึ้นได้ในบริเวณเขตแดนที่ติดต่อกับจีนอยู่แล้ว และในทางเศรษฐกิจ ฝรั่งเศสก็ไม่อาจเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมากได้อีกเพื่อเปิดเส้นทางอื่นแทนที่พระตะบองนี้ อีกนัยหนึ่งฝรั่งเศสจำต้องมีเพื่อนบ้านที่เป็นมิตรทางตะวันตก ถ้าสิ่งนี้ไม่มีทางเป็นไปได้ ฝรั่งเศสจำเป็นต้องก้าวไปสู่แผนดินผืนขาวของลุ่มแม่น้ำโขง...

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กจข., ร.๕, ฝ.๒๐/๓๕, ที่ ๑๑๘๔/๖๔๑, Notes of an Interview
between M. Beau, Governor General of Indochina and Mr. Westengard
at the Palace in Saigon, 28 Sept. 1904.

ฝรั่งเศสไม่ได้อคิดจะช่วงชิงพระตะบองไปจากไทยตรง ๆ เพราะไม่มีเหตุพอที่จะทำได้เช่นนั้น นอกจากนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีสยังได้แสดงท่าที่เป็นมิตรกับไทยอย่างจริงจัง และกำลังตระเตรียมทำความตกลงสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) การรบบริคเอาโคโยไซกำลังต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ฝรั่งเศสไม่มีงบประมาณและกำลังทหารพอที่จะสนับสนุนการขยายอาณานิคมด้วยวิธีนี้ ยิ่งกว่านั้นถ้าประชาชนในเมืองพระตะบองไม่นิยมการปกครองของฝรั่งเศส ทำการต่อสู้ ชาญฉลาดและ เขมรก็ยิ่งทำให้สิ้นเปลืองและไม่คุ้มกับประโยชน์ที่จะได้ ทางที่เหมาะสมมากที่สุดคือใช้อุบายแทรกแซงหาอำนาจและความนิยมจากพลเมืองในพระตะบองซึ่งอยู่ในความปกครองของไทย ทั้งยังสามารถเรียกร้องเอาประโยชน์จากรัฐบาลไทยได้ โดยวิธีชูจากคดียุ่งยากที่เกิดขึ้นแต่ละคราวในระยะ เวลาที่ยังไม่พร้อมจะดำเนินการเด็ดขาดอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป รัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสได้สนับสนุนงงสุดฝรั่งเศสที่พระตะบองหาทางให้ฝรั่งเศสมีอำนาจทางการปกครอง และให้แน่ใจว่าฝรั่งเศสจะไม่สูญเสียประโยชน์ที่พึงได้จากเมืองพระตะบองแม้พระตะบองจะอยู่ในอำนาจไทย รัฐบาลไทยตระหนักดีถึงนโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสอีกเช่นกัน ดังที่พระยาศุภราชทูตสมเด็จพระยาจักรีกราบว่า

...พระยาศุภราชทูตสืบได้ความว่าที่กรุงปารีสได้มีโทรเลขสั่งมาถึงกงสุลว่า ในเวลานี้ที่เมืองพระตะบองและเมืองเสียมราฐนั้นจะคิดเอาอย่างไม่สำเร็จไปได้ เพราะฉะนั้นให้กงสุลเร่งจัดการวางอำนาจฝรั่งเศสให้เต็มเมืองโดยแข็งแรง...

นอกจากนั้นการดำเนินการหาเหตุยุ่งยากเพื่อยึดอำนาจในพระตะบองยังเป็นอุบายหน่วงเหนี่ยวการเจรจาซึ่งจะนำไปสู่การตกลงในสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๕ และ

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๗๕๓/๕๑๕๑, กรมหลวงคำรกราบทูต กรมขุนสมมตฯ, ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

พ.ศ. ๒๔๔๗ ซึ่งฝรั่งเศสจะต้องแสดงให้เห็นว่าตนมีไมตรีจิตต่อไทยเช่นเดียวกับ
อังกฤษและคินสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วนให้แก่ไทย ฝรั่งเศสเบี่ยงบายไม่
ให้สัตยาบันสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๕ พร้อมกันนั้นได้แสดงท่าทีให้เห็นเด่นชัดว่า ฝรั่งเศส
ต้องการเมืองพระตะบอง ต่อมาก็ได้หลีกเลี่ยงการเจรจาเพื่อตกลงแก้ไขสัญญา
ครั้งต่อไป การแสดงท่าทีเปิดเผยของฝรั่งเศสดังกล่าวทำให้ฝรั่งเศสดำเนินการ
กีดกันอำนาจของไทยในพระตะบองได้อย่างจริงจัง เช่น เรื่องการจดทะเบียนและ
ป้องกันคนญวน เขมรในพระตะบองจนถึงการที่ฝรั่งเศสบีบบังคับให้ไทยยอมรับในสัญญา
พ.ศ. ๒๔๔๗ ให้ฝรั่งเศสมาฝึกหัดพลตระเวนที่พระตะบองและให้รับคนฝรั่งเศสเป็น
ที่ปรึกษากฎหมายประจำศาลต่างประเทศในพระตะบอง เป็นต้น^๑

เรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับเมืองพระตะบองนับว่าฝรั่งเศสถือเป็น
นโยบายหลักเพื่อสร้างอำนาจและอิทธิพลของตน ปรากฏว่าจำนวนคนญวนเข้าไป
ในบังคับฝรั่งเศสมีมากที่สุด ในทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น จำนวนคนทั้งหมดที่เขา
ในบังคับตั้งแต่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ มี ๑,๕๕๐ คน
เป็นคนญวนถึง ๑,๑๕๐ คน เขมร ๕๕๐ คน และจีน ๑๕๐ คน สำหรับคนญวนนั้นได้
ระบุว่า เป็นคนที่เกิดในเมืองพระตะบองราว ๖๐๐ - ๗๐๐ คน นอกจากนั้นเป็นคนญวน
ที่ข้ามมาจากอินโดจีนของฝรั่งเศสตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๔๓^๒ พวกญวนเขมร เดินทาง
มายังพระตะบอง เพื่อทำมาหากินและหลีกเลี่ยงหนีการปกครองของฝรั่งเศสที่กดขี่และเร่ง
รัดเงินภาษีและค่าธรรมเนียมต่าง ๆ พวกเหล่านี้ไม่ต้องการให้พระตะบองตกอยู่ภายใต้

^๑ กจร., ร.๕, ม.๔๑/๕๐, เมมโมแรนดัม เรื่องราชการเมืองพระตะบอง
โดยกรมหลวงดำรงฯ, เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๘.

^๒ Ibid., กจร., ร.๕, ฝ.๒๐/๓๕, Mr. J. T. Westengard's Report on
Mission to Battambang....; Oct., 14, 1904.

การปกครองของฝรั่งเศสโดยตรง เช่นเดียวกับที่ต้องการให้ฝรั่งเศสใช้อำนาจคุ้มครองป้องกันคนในบังคับในเขตไทยอย่างเข้มแข็ง คนญวนนิยมเดินทางเข้ามาในประเทศไทยในฐานะลูกจ้างของคนฝรั่งเศสเป็นส่วนมาก และแยกย้ายไปทำอาชีพอื่น อาศัยอิทธิพลของฝรั่งเศสทำให้ได้เปรียบคนไทยและคนญวนซึ่งอยู่ในบังคับไทย กอบโกยผลกำไรได้มากกว่าสะดวกกว่าเมื่ออยู่ในบ้านเมืองของตน ฝรั่งเศสเองก็พอใจที่มีคนญวนเดินทางเข้ามาอยู่ในเขตไทยมาก ๆ เพราะทำให้ฝรั่งเศสมีอำนาจอิทธิพลกว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยในพระตะบอง

การที่คนญวนในบังคับไทยจำนวนมากเข้าอยู่ในบังคับฝรั่งเศส (แม้ว่าตัวเลขจะไม่ตรงกับความเป็นจริงนักก็ตาม) นับได้ว่าฝรั่งเศสประสบความสำเร็จในการแทรกแซงอำนาจการปกครองเมืองพระตะบอง ก่อให้เกิดกรณีขัดแย้งอย่างมากมายระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เรื่องคดีคนญวนในบังคับ ฝ่ายไทยเสียเปรียบอย่างไม่อาจโต้แย้งแก้ไขได้ และนำไปสู่สภาวะการณ์ที่ไทยต้องยอมรับว่าไทยควรจะต้องสูญเสียพระตะบองไป เพื่อแลกกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งจะคุ้มค่ากว่าพยายามรังเอาพระตะบองไว้โดยที่รู้ดีว่าจะต้องสูญเสียไปจนได้ในวันหนึ่งโดยไม่ได้รับผลตอบแทนอย่างใดเลย

สาเหตุที่คนญวนในพระตะบองเข้าในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก แตกต่างจากเมืองอื่น ๆ ทั้งการดำเนินการของกงสุลและการที่ญวนสมัครเข้าอยู่ในบังคับ เนื่องมาจากกงสุลฝรั่งเศสตระหนักถึงความสำคัญของเมืองพระตะบองต่อจักรวรรดิอินโดจีน กงสุลแต่ละคนจึงมีหน้าที่แสดงอำนาจทางการปกครองเหนือคนในพระตะบอง หากะแนนนิยมโดยเรียกร้องผลประโยชน์สำหรับคนในบังคับจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย และใช้กำลังรุนแรงข่มขู่เพื่อให้ได้อำนาจทางการปกครองนั้น ปัญหาเรื่องฝรั่งเศสอาศัยการ^{คดี}ทะเบียนและคุ้มครองป้องกันคนญวนได้เพิ่มความรุนแรงขึ้นในสมัย ม. เปลเลกรินี

(M. Pellegrini) ซึ่งเข้ามาเป็นกงสุลราว พ.ศ. ๒๔๔๖ ม. เปลเลกรินี เร่งเพิ่มอำนาจฝรั่งเศสเหนือญวนและเขมรในเมืองพระตะบอง พยายามหาเหตุกับไทยว่าไทยละเมิดสัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์คนญวนในบังคับ เช่น หาว่าไทยเก็บเงินค่าราชการพวกญวนในบังคับในพระตะบองและริมทะเลสาบ ซึ่งไทยเองก็ค่าน่าจะได้เก็บแต่เฉพาะจากญวนที่ไม่มีใบเสร็จแสดงว่าเสียเงินกับฝรั่งเศสที่พนมเปญ

แล้ว และไม่มีหนังสือเดินทาง เหตุผลที่แท้จริงที่ไทยเก็บเงินค่าราชการพวกญวนคือ ไทยได้ให้สิทธิพวกญวนในฐานะคนในบังคับไทยมานานแล้ว การเก็บเงิน ๔ บาท ต่อปีก็ได้ปฏิบัติต่อคนพื้นเมืองที่ได้รับสิทธิประโยชน์จากไทยเช่นเดียวกัน การที่ ฝรั่งเศสจะเรียกร้องไม่ให้เก็บก็เท่ากับว่าญวนได้เปรียบคนในบังคับไทยอื่น ๆ เพราะ ยังคงได้รับประโยชน์จากไทยเช่นเดิม

...เจ้าพนักงานได้เก็บเงินจากญวนเหล่านี้ก็เพราะว่าในเมืองพระตะบองได้จัดการเก็บเงินค่าราชการบรรดาคนในพื้นที่เมืองปีละ ๔ บาท และได้จัดให้ทำมาหารับพระราชทาน คือยกลำน่านำเมืองพระตะบอง คลอง และบึงหนองสำหรับให้หาปลาจับพระราชทานและยอมให้ไมควย ทั้งยอมให้ตั้งหลังคาเชิงเรือและจูงที่คันท่านา เรือกสวนโคเพราะเห็นควยเกลวว่าเป็นไพร่ฟ้าชาแผ่นดิน เสียเงินปีละ ๔ บาทแล้ว จึงจัดใหม่ที่ทำมาหารับพระราชทานให้เป็นที่เสมอหน้ากัน พวกญวนเหล่านี้ก็ได้อธิบายยอมเสียเงินปีละ ๔ บาทให้เหมือนกัน เจ้าพนักงานจึงได้ยอมอนุญาตให้ตั้งหลังคาเชิงเรือทำมาหารับพระราชทานโคตัวหนา การก็เป็นที่เรียบร้อยมานานปีแล้ว พอในสมัยนี้ตามมองซิเออร์ เปเลกรีนีจะไม่ให้เก็บเงินจากพวกญวนเหล่านี้ พระยาคหาวรรณมนตรี ต้องขอรับพระราชทานอย่าให้ญวนเหล่านี้ตั้งหลังคาเชิงเรือและหาปลาในลำน่านำเมืองพระตะบอง กับบึงหนองและตัดไม้ทำไร่นาบางก็จะไม่ยอมเก็บเงินให้แต่พวกญวนเหล่านี้ไปมาค้าขายและหาปลาโคคอยู่ในท้องทะเลสาบตามขอหนังสือสัญญา ฝ่ายเราก็จะบำรุงไม้ให้ผืนแก่งหนังสือสัญญาแต่ซึ่งพวกญวนเหล่านี้ไม่ยอมเสียเงินให้จะเข้ามาหารับพระราชทานฝ่ายเดียว ฐานนี้ฝ่ายราษฎรฝ่ายเราก็จะมีความโหม้นสไม่เป็นที่พอใจ... ไม่เป็นที่เสมอหน้า ทั้งจะเป็นที่ติเคียนของราษฎรและไม่เป็นการยุติธรรม...

นอกจากนั้นกงสุลเปเลกรีนียังกล่าวหาว่าไทยชำระความคนญวนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งในกรณีนี้ไทยได้ปฏิบัติจริงแต่เป็นความสมัครใจของพวกญวนเอง และเพื่อ

^๑ กจข., ร.๕, ม.๒.๒๑๓/๕๕, ที่ ๒๕๕/๗๔๖๕, กรมหลวงดำรงากราบมังคม ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๖.

เห็นแก่ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เมื่อพวกญวนเกิดวิวาทกันขึ้น ต่างก็ไปขอให้อำเภอด่านเสมาฝ่ายไทยชำระความให้ บางทีก็ไปหาญวนผู้ใหญ่บ้าน ทางอำเภอก็เห็นว่าญวนนั้นอยู่ในความปกครองของอำเภอด่านเค็ม และหนทางไปยังสถานกงสุลฝรั่งเศสห่างไกล โจทก์ จำเลยเองก็พอใจในคำตัดสินชำระความนั้น ๆ^๑

อย่างไรก็ดี การที่เปเลเลกรีนีคัดค้านไทยหลายเรื่องเช่นนี้ ทำให้ไทยไหวตัวว่าฝรั่งเศสมีอุบายเรียกความนิยมจากราชทูต จึงได้ประกาศตัดหน้าเสียก่อนว่างดเว้นเก็บเงินค่าราชการพวกญวน ในเวลาต่อมาจึงได้ผ่อนผันให้แก่พวกญวนอีกเช่น งดเก็บภาษีปลาตามโรงงานในเขตทะเลสาบซึ่งไทยมีสิทธิเก็บได้ เพื่อรักษาเหตุการณ์ไม่ให้ต้องยุ่งยากเกี่ยวกับฝรั่งเศส ผลปรากฏว่ายังคงมีชาวญวนสมัครอยู่กับฝ่ายไทยอีกมาก^๒

ยิ่งกว่านั้นพระยาคทาธรรมาและกงสุลเปเลกรีนียังมีความหมางใจกันเป็นส่วนตัวเกี่ยวกับการจดทะเบียนและคุ้มครองป้องกันคนญวนด้วย^๓ กงสุลตั้งตัวเป็นศัตรูกับพระยาคทาธรรมาและพยายามหาเหตุให้เกิดเป็นปัญหายุ่งยากทางการปกครองเกือบคร่อน

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ในตอนแรก เข้าใจกันว่าพระยาคทาธรรมาและกงสุลเปเลกรีนีเป็นศัตรูกัน เพราะแย่งสตรีคนเดียวกันซึ่งราชทูตฝรั่งเศสประจำไทยได้เข้าใจเช่นนั้นและได้แจ้งความต่อไทย แต่พระยาคทาธรรมาได้แก้ออกกล่าวหาว่าความจริงเป็นเพราะกงสุลได้พาภรรยาของพระยาคทาธรรมาไปอยู่ด้วยกันในคราวที่พระยาคทาธรรมาเดินทางเข้ากรุงเทพฯ และการที่กงสุลทำตัวเป็นศัตรูด้วยเป็นการแก้แค้นที่ตนกระทำผิด ประกอบกับได้มีการโต้แย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ของไทยและฝรั่งเศสในหลายกรณีซึ่งต่างก็ไม่ยอมประนีประนอมกัน พระยาคทาธรรมาเองมีท่าทีแข็งกร้าวเมื่อกงสุลทำการเกินเลยก่อให้เกิดการขัดเคืองกันอย่างรุนแรง

แก่ไทย ในบางกรณีซึ่งอาจจะตกลงกันได้ด้วยน้ำใจไมตรีก็กลับกลายเป็นเรื่องราวใหญ่โตและถกเถียงกันไม่จบสิ้น เรื่องสำคัญคือการจดทะเบียนคนในบังคับเมื่อปรากฏว่ามีชาวญวนจำนวนมากสมัครอยู่ในบังคับไทยต่อไปไม่หันไปหาความคุ้มครองจากฝรั่งเศส ม.เปเลกรีนีถึงกับอุกักโทษใช้อำนาจกระทำการรุนแรงเกินเลยเพื่อเอาชนะพระยาศุภราช ใจพวกนักเลงญวนในบังคับตนกระทำอันธพาลข่มเหงกดขี่พวกญวนที่ไม่เข้าคายนั้นโดยบุกรุกเข้าไปในบ้านนุคราตัวไปกักขังและทำร้ายเพื่อบังคับให้จดทะเบียน พวกญวนในบังคับฝรั่งเศสพรรคพวกกงสุลมักจะเข้าบุกรุกบ้านเรือนราษฎรและจับไม่เว้นว่าเป็นใครทั้งสิ้นแล้วแต่จะพอใจ พวกผู้หญิงเขมรถูกนำไปกักขังไว้ในสถานกงสุลเพราะถูกหาว่าเป็นคนญวน พวกญวนที่เกิดในเมืองพระตะบองและตัดผมแสดงตนว่าเป็นชาวเขมนั้น พวกญวนในบังคับฝรั่งเศสก็จะบุกรุกขึ้นปล้นบ้านเรือนและจับตัวมา ในเวลากลางคืนพวกนักเลงญวนจะถืออาวุธทั้งมีด กระบอง และปืน เทียวเดินค้าผู้คนตามตลาดคอยค้าขายแสดงอำนาจใหญ่โต เอาไม่กระบองเทียวตีตามประตูบ้านของราษฎร ทั้งพวกญวนและเขมรต้องยอมสมัครเข้ากับฝรั่งเศสหรือไม่ก็หลบหนีไปอาศัยในป่าคง พระตะบองกลายเป็นเมืองวุ่นวายจลาจลไปทั่ว ไม่มีระเบียบและความปลอดภัย พระยาศุภราชไม่สามารถดำเนินการแก้ไขเหตุการณ์อย่างเด็ดขาดได้เพราะขีดที่อำนาจกงสุล ดังความที่พระยาศุภราชโทรเลขรายงานกระทรวงมหาดไทยว่า

...กงสุลฝรั่งเศสใช้ให้พวกญวนเทียวจับญวนผู้หญิงที่ตัดผมซึ่งเป็นภรรยาของคนด้วยเรา ไม่รู้ว่าเกิดในเมืองพระตะบองหรือเมืองศรีโสภณ ถ้ามีผู้ใดบอกว่าเป็นญวนแล้วเทียวไล่จับถ้าไล่ตัวไปก็ไปทำหยาบคาย ฝ่ายสามีของหญิงเหล่านั้นได้รับความเคียดแค้นเหลือกำลัง แลไต่มาร้องทุกขอพระยาศุภราชเป็นอันมาก แลทั้งพวกญวนซึ่งเป็นทาสลูกหนี้ก็กำลังให้เทียวจับที่รู้ตัวไม่หัน ก็จับเอาไปไต่ ที่รู้ตัวหัน ก็หลบหนีไปทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นญวนนั้นก็จับเอาไปซึ่งหลายคนไต่ความทรมาณอย่างยิ่ง...พวกลูกผู้ชายตีพี่น้องมีความเคียดแค้นมารองต่อ

พระยาศทาธรรมาภ...^๑

พวกข้าราชการฝ่ายไทยก็ไม่ได้ถูกละเว้นจากการถูกจับกุม และดูเหมือนว่า
กงสุลจะเจาะจงเป็นพิเศษที่จะแสดงอำนาจต่อชาวญวนซึ่งรับราชการไทย เช่นเมื่อ
จับพวกญวนกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ก็ถอนป้ายแสดงตัวที่บ้านกำนันและผู้ใหญ่บ้านญวนเหล่านั้น
ทิ้งเสีย กรณีที่กงสุลพยายามจับขุนແວງภูวคลเป็นตัวอย่างที่แสดงถึงเจตนาของกงสุล
ในข้อนี้

... กงสุลฝรั่งเศสใช้ให้พวกญวนเที่ยวจับคนญวนเวลากลางคืน
ขึ้นบกภูฏานบาน คนหาพวกญวนตามบ้านกรมการและราษฎร
และขุนແວງภูวคลซึ่งเป็นนายตรวจคนรักษาญวน เป็นคนเกิดใน
เมืองพระตะบองเป็นเชื้อสายญวนแต่ขุนແວງภูวคลไม่ใคร่ไฉน
ตั้งแต่เกิดมาเพราะรักษาชาติเป็นคนสยามได้รับราชการมา
ชานานหลายปีแล้วเวลาที่กงสุลให้คนเที่ยวหาจับและถือ
เครื่องศัสตราวุธเกรียวกราวทั้งตุลาตและคาหุบายคาญ
ไม่วิวไพร่ผู้ใด ถ้าเดินไปไกลเอาไม่ตีเตะถีบ แต่ขุนແວງก็ยัง
หลบตัวอยู่ พระยาศทาธรรมาภนี้เค็ดครอนรายแรงกว่าทุกครั้ง
และใจกรมการเมืองพระตะบองเวลานี้ก็ระส่ำระสาย...
ข้างฝ่ายเมืองระสิ่อกก็เที่ยวจับญวนเหมือนอย่างพระตะบอง
... เมืองนนทรีเที่ยวจับพวกญวน ถ้าใครไม่สมัครก็ลงเหล็ก
ฝ่ายข้างเราก็ไม่ใคร่กลัวอย่างไร เป็นแต่การนิ่งเฉย แล้ว
แต่เขาทำตามอำเภอบานเมืองของเขา ในเมืองพระตะบอง
เวลานี้มีช่างฝรั่งเศสกำลังทำไซตรวนใส่ญวนที่จับก็มาก...
พระยาศทาธรรมาภก็เป็นที่ทรมานโดยการออกถื่นเจ็บแสบจะ
ซาคใจตาย...^๒

^๑ กจช., ร.๕, ผ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๗๕๗/๕๐๓๕, พระยาศรีสทเทพรราชปลัดทูล
ฉลองกระทรวงมหาดไทยทูลกรมขุนสมมตา, วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒
(พ.ศ. ๒๔๔๖).

^๒ กจช., ร.๕, ที่ ๑๗๕๒/๕๑๘๘, กรมหลวงดำรงฯทูลกรมขุนสมมตา วันที่ ๒๗
พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

การที่กงสุลให้อำนาจพวกญวนอันธพาลกระทำการดังกล่าว ทำให้พวกรักษาดนไม่อาจออกไปตรวจตรารักษาหน้าที่ได้ เพราะไม่อาจห้ามปรามพวกญวนเหล่านั้นได้ เกรงว่าจะมีเหตุร้ายแรงลุกลามต่อไป เมื่อกงสุลฝรั่งเศสมุ่งหมายหาเหตุโดยตรงกับผู้รักษาดนนั้น เข้าใจว่าเป็นวิธีเดียวกับที่ใช้ในเมืองจันทบุรีที่ฝรั่งเศสพยายามวางอำนาจเหนือคนญวนที่รับราชการ หรือที่มีอำนาจปกครองคนญวนหรือ เขมรด้วยกัน สำหรับขุนแฉ่วเวลานั้นควบคุมกองรักษาดนซึ่งประกอบด้วยคนญวนและเขมร ฝรั่งเศสถือว่าขุนแฉ่วเวลาคือเป็นคนญวน เพราะชื่อเก่าชื่อ "กิม" และพยายามให้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสพยายามจับตัวขุนแฉ่วหลายครั้งแต่ล้มเหลว พวกญวนจึงให้ข้อบ่งชี้ว่าคนถูกทำร้ายและพาพวกเขาไปหลบในบ้านขุนแฉ่วและจับพวกขุนแฉ่วไปกักขังไว้ที่สถานทูต ๓ คน ตัวขุนแฉ่วนั้นสามารถหลบหนีไปซ่อนตัวที่บ้านพระยาคหาวราไคทัน^๑ ฝรั่งเศสได้ทราบคนรักษาดนที่จับไว้ได้ และให้รับว่าทำร้ายร่างกายคนญวนในบังคับ นอกจากนี้ยังให้ชักตอกขุนแฉ่วกับพวก เมื่อไม่ยอมรับก็ไม่ยอมปล่อยออกจากที่คุมขัง ญวนพวกกงสุลเป็นนักเลงสุราและสูบบุหรี่ ชอบเล่นการพนันทั่วไปและก่อเหตุวิวาทกันเองอยู่เสมอ เมื่อกงสุลฝรั่งเศสให้อำนาจกระทำการใดก็ตามอำนาจน่าใจ จึงทำให้เมืองพระตะบองเกิดครอน พลเมืองตงยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสด้วยความเกรงกลัว เป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศของเจ้าหน้าที่ปกครองฝ่ายไทย พระยาคหาวรธรรมินทร์ได้แสดงความปริวิตกมายังกระทรวงมหาดไทยว่า

...ในเวลาทุกวันนี้ก็เหมือนอย่างเมืองอยู่ในปกครองแล้ว ฝ่ายเราจะจับใครไปจำตรวนหรือจะตีใครหรือจะทำร้ายหรืออย่างไรฝ่ายเราก็ไม่มีเสียงอาจวออย่างไร เวลานี้ฝ่ายเขาอำนาจเต็มเมือง ที่เมืองระสิื่อนั้นฝ่ายเขาจัดให้พวกญวนไปตั้งกองชำระจะจับพวกญวนซึ่งเป็นลูกหนีฝ่ายเราและของสิ่งของที่พวกญวนใดเอามาจำหน่ายหรือขายให้แก่พวกเขมร

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๕๒๖/๕๗๔๘, กรมหลวงดำรงราชานุภาพกรมขุนสมมตฯ, ๑๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

ฝ่ายเราพวกญวนก็ไปเรียกกลับคืนเปล่า ๆ ถ้าไม่ให้
ก็เกิดโลหุบัติขึ้นหรือบ้านของพวกฝ่ายเราก็มืดวืงหนึ
เหมือนสัตว์...^๑

พวกญวนในบังคับไทยไม่กล้าต่อสู้กับฝรั่งเศสด้วยเกรงว่าจะเสียหายมากขึ้น
เพราะอำนาจฝ่ายไทยไม่อาจป้องกันให้ปลอดภัยได้ เจ้าหน้าที่ปกครองฝ่ายไทยเองก็
ไม่กล้าทำการใด ๆ ลงไปทันที ต้องคอยฟังคำสั่งจากกรุงเทพฯ เพราะไม่ใช่ปัญหา
ปกครองภายในโดยปกติแต่เป็นปัญหาทางการเมือง ซึ่งไทยเชื่อว่าเป็นอุบายที่ฝรั่งเศส
จะหาเหตุกับไทยระหว่างที่มีการปรึกษาหารือเพื่อตกลงสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๗ ดังที่ได้
กล่าวมาแล้ว ไทยและฝรั่งเศสยังไม่อาจตกลงกันได้ในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอก
อาณาเขต คือการจดทะเบียนคนในบังคับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เองก็
ทรงวิตกถึงปัญหาเมืองพระตะบองมาก ดังที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทาน
สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงษ์ว่า

...เป็นการร้ายแรงมากถ้าหากว่าเราจะนิ่งเฉยเสียไม่พูดจา
อย่างใด นานที่เมืองพระตะบองจะสิ้นสุดความเชื่อถือว่า
เป็นที่พึ่งอันใดใด ฝรั่งเศสจะเดินรุกยึดไว้หนาเขามา
การที่จะพูดจานั้นก็เป็นการยากจริง ๆ คุยเหตุว่าการที่
เขาก่อขึ้นก็เพื่อประกอบกับเวลาที่เราปรึกษาสัญญาจะได้
เอาไวเป็นเหตุทำลายลงอย่างหนึ่งอยู่ดูใดไม่ใหญ่การ
ตกลงไปแต่เห็นว่าการรุนแรงถึงเพียงนี้ถ้าจะนิ่งไว้ไม่ควร...
ถ้าหากว่าจะเป็นอุบายของฝรั่งเศสอย่างลึกซึ้ง ถ้าผู้ปรึกษา
หนังสือสัญญาไม่รูว่าการภายในเป็นอย่างไรอยู่อาจพลาดถึง
เสียหายที่ใด...^๒

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๒๗, ที่ ๒๐๑๐/๑๐๒๐๕, กรมหลวงดำรงฯ พุทธกรมขุน
สมมตฯ, ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

^๒ กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๔๔/๑๕๒๒, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕
พระราชทานกรมหลวงเทวะวงษ์, ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

คำสั่งจากกรุงเทพฯ ที่มีไปยังพระยากทราเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ให้พระยากทราผ่อนผันสถานะการณ ใช่วิธีส่งจดหมายประท้วงกงสุลทุกครั้งที่กงสุลเข้าแทรกแซงคดีเกี่ยวกับคนในบังคับ หรือเมื่อคนในบังคับฝรั่งเศสกระทำความผิด ขณะเดียวกันกระทรวงต่างประเทศที่กรุงเทพฯจะประท้วงต่อราชทูตฝรั่งเศสในกรณีสำคัญที่เห็นว่า จะกระทบกระเทือนอธิปไตยของไทยมากขึ้น สมเด็จพระยาคำรงฯ ย้ำกับพระยากทราว่า "...ไม่ใช่เป็นไปลืซีซีของเราที่จะทำการรุนแรงอย่างไรในเวลา นี้ให้เกิดอภัย ความขึ้นได้..."^๑

พระยากทราได้ดำเนินการตามคำสั่งจากกรุงเทพฯ โดยขอร้องให้กงสุลช่วยควบคุมพวกญวน แต่กงสุลเปเลกรีนีกลับยิ่งสนับสนุนการกระทำของพวกญวน ปฏิเสธความรับผิดชอบต่อพวกญวนอันธพาลว่า พวกที่ก่อความวุ่นวายไม่ใช่คนของตนแต่เป็นพวกเขมรรับใช้ของขุนนางไทยเอง^๒ และยังกล่าวหาว่าคนเหล่านั้นทำร้ายพวกญวนกงสุล แต่คนรักษาดนไม่กล้าจับเพราะพระยากทราเองให้ความสนับสนุน พระยากทราถึงกับขอร้องคนอังกฤษหรือชาวต่างชาติอื่น ๆ ให้เป็นพยานการกระทำของฝรั่งเศส เพื่อกงสุลจะได้เพลาความรุนแรงลงบ้าง

ปรากฏว่าการประท้วงไปยังสถานทูตฝรั่งเศสได้ผลมีการโยกย้ายเปลี่ยนตัวกงสุลประจำพระตะบอง (ม. เบรอก (M. Breug) มาเป็นแทน ม. เปเลกรีนี) ราชทูตฝรั่งเศสยอมรับว่ากงสุลเปเลกรีนีฟังคำสั่งจากไซ่ง่อนแต่รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ไ้รู้เห็นการกระทำของกงสุล อีกประการหนึ่งเมื่อกงสุลมีเรื่องบาดหมางส่วนตัวกับพระยากทราก็ไม่สมควรจะเป็นกงสุลต่อไป นอกจากนั้นยังกล่าวว่าการที่กงสุลกระทำการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๕๗, ที่ ๑๗๕๒/๕๑๘๕, กรมหลวงคำรงฯ ประทานพระราชหัตถเลขาไปยังพระยากทรา, วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

^๒ กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๒๘, ที่ ๑๐๗, กงสุลเปเลกรีนีมีหนังสือถึงพระยากทรา, ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

รุนแรงเกินไปเพราะจิตใจไม่ปกติ แต่ในเวลาต่อมาเมื่อมีการชำระสะสางคดี
 คนฉวยพวกกงสุลปล้นทำลายบ้านขุนແຜວฯ ฝรั่งเศสกลับจะให้ไทยชดเชยค่าเสียหายที่
 คนของเขาถูกทำร้ายก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯถึงกับมีพระราชกระแส
 รับสั่งว่า

...ถ้าฝรั่งเศสปล่อยให้กงสุลมาเป็นบ่าวบอดี้ๆ เช่นนี้จะ
 เอาความอะไรได้ เพราะคนบ่าวแต่ถ้าเราไม่รักษาผู้คน
 ของเราไว้อยู่ก็จะเกิดความใหญ่ การที่คนของเขาหัวแตก
 คน ๑ เขาแรงจะให้ทำขวัญแต่ส่วนคนของเราถูกปล้นจะเป็น
 เล็กแฉวงกันไปเพราะลงสุลเป็นบ่าว คนบ่าวเป็นกองจะพลอย
 เป็นบ่าวไปด้วยกันหมดทุกไมได้ ถ้าจะมีแต่ฝ่ายเราต้องเสียเงิน
 ข้างเดียวฝ่ายเขาทำร้ายแรงมากกว่ารอยเทาไม่มีตีกันสักคำ
 ๑ เลยแลไม่ไคลงโทษคนสักคน ๑ เลย คนเมืองพระตะบอง
 เห็นจะเห็นไทยเลวทรามเหลือที่จะเป็นบุญนายได้ เรื่องนี้เป็นที่
 สั่งเวชใจยิ่งนัก...

นอกจากฝรั่งเศสจะใช้กำลังดึงคนฉวยเข้าในบังคับแล้ว ยังปรากฏว่าคนฉวย
 จำนวนมากได้สมัครเข้าในบังคับฝรั่งเศส เพื่อหนีร้อนไปพึ่งเย็น พวกเหล่านี้คือคร่อน
 จากการทำไม่ได้รับการตัดสินคดีความอย่างยุติธรรม และต้องการหนีจากสภาพถูกหนี
 ของคนในบังคับไทยมากที่สุด พวกที่ตั้งใจเข้าในบังคับฝรั่งเศสเพื่อหนีทางเอาเปรียบ
 และคดโกงนั้นมีอยู่บ้าง แต่จำนวนเล็กน้อย^๒

ถึงแม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสเพื่อเลิกทาส
 โดยทั่วไปใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ทาสในพระตะบองก็ยังคงเหมือนจะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๕๒๖/๕๗๔๔, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕
 พระราชทานกรมหลวงคำรงฯ, ๑๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

^๒ กจช., ร.๕, ม.๔๑/๕๐ ที่-/๑๖๑๑, สำเนาหนังสือพระยาศรีสุทเทพา
 กราบพูลกรมหลวงคำรงฯ เรื่องออกไปราชการมณฑลบูรพา, ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๔
 (พ.ศ. ๒๔๔๘).

โดยเฉพาะทาสสินได้ พวกญวนจำนวนมากอึดอัดขัดสน เมื่อมีเหตุจำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสิน ไม่ว่าจะมากหรือน้อยเท่าใดก็ต้องทำสารกรมธรรม์เป็นสัญญายอมเป็นทาสรับใช้เจ้าหน้าที่ พวกลูกหนี้จำนวนมากเป็นพวกรับทำภาษีอากร แล้วไม่นำเงินมาส่งมากกว่าลูกหนี้ชนิดอื่น ทาสลูกหนี้เหล่านี้เป็นทาสของข้าราชการไทยเป็นส่วนใหญ่ และเป็นหนี้พระยาทหารมากที่สุดใน "...คนมีหนามีตาและท่ามาหากินในเมืองพระตะบอง เป็นหนี้พระยาทหารเสียโดยมาก เรียกได้ว่าพระยาทหารต้องการบ้านโคกเป็นโคก..."^๑ แม้แต่ความอาญาเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตัดสินให้เสียเงินพินัย เมื่อไม่มีเงินเสียก็ต้องขายตัวเป็นทาส โดยยกเงินพินัยนั้นทำสารกรมธรรม์ เมื่อพระยาศรีสหเทพราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการเมืองพระตะบอง ก็พบว่าพวกผีพายแจวเรือก็ต้องเป็นทาสเพราะความอาญาเล็กน้อย ถูกจับไม่มีหนังสือเดินทางบ้าง ถูกปรับไม่มีเงินเสียบ้าง ในจำนวนผีพาย ๑๖ คน มี ๕ คนที่เป็นทาสเพราะสาเหตุนี้และเค็ดรอน เพราะเจ้าหน้าที่นี้ เนื่องจากมีอำนาจเขียนเค็ดจองจำได้^๒

ฝรั่งเศสแสดงความรังเกียจการมีทาสสินได้ในพระตะบองว่าล้าสมัยไม่มีมนุษยธรรมและป่าเถื่อน และถือเป็นเหตุช่วยเหลือพวกทาสให้หลุดพ้นจากอำนาจไทย มีทั้งพวกญวนทาสที่สมัครเข้าหาฝรั่งเศสเองและที่กงสุลให้คนไปลักพาตัวหลบหนี พระยาทหารต้องถกเถียงกับกงสุลด้วยเรื่องนี้อย่างไม่มีทางยุติได้ รัฐบาลไทยเองก็ไม่สามารถหาข้อคัดค้านที่สมเหตุสมผลมาโต้แย้งได้เต็มที่ เพราะไม่ไคร่กรณีคนในบังคับอย่างเค็ดรอนเป็นเรื่องทาสด้วย ฝรั่งเศสสามารถยกเอาเรื่องทาสออกหาคะแนนนิยมกับพวกญวนในเมืองพระตะบองได้ กงสุลเกลี้ยกล่อมและลักพาทาสหนีเสมอ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๘, ที่ ๒๐๕๑/๑๐๓๐๑, กรมหลวงดำรงฯ ทูลกรมขุนสมมตฯ, ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ; ปรากฏเป็นหลักฐานจากคำให้การของหลวงภักดีพานิชกรมการเมืองคนหนึ่งว่าคนมีญวนเป็นทาสในความปกครองอยู่ถึง ๓๐ คน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

พระยาคทาธรและเจ้านี้พยายามขอตัวทาสคืนแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ยิ่งกว่านั้นกงสุล
ยังได้ประกาศให้ใช้คำว่า "ลูกหนี้" แทนคำว่า "ทาส" (สมัยกงสุลครุฑยอกนกงอน
ม.เปเลกรีนี) พวกเจ้านี้เคียดแค้นเพราะขาดผลประโยชน์และกงสุลก็ใช้วิธีการ
นิ่งเฉย ในสมัย ม.เปเลกรีนี ได้ใช้วิธีการรุนแรงเก็บเอาตัวทาสไปเป็นจำนวน
มากและให้ความคุ้มครองป้องกันในฐานะคนในบังคับอย่างแข็งแรง เมื่อเปเลกรีนีถึง
กับจุดคร่าญวนลูกหนี้ไป พระยาคทาธรก็ไม่อาจค้านได้ว่างกงสุลจับคนในบังคับไทยไป
ต้องโต้แย้งกันว่าคนญวนนั้นอยู่ในบังคับฝ่ายใด ที่สำคัญคือญวนส่วนมากสมัครใจเข้าหา
ฝรั่งเศสกงสุลจึงมักแสดงเหตุผลความผิดถูกในการมีทาสติดกับพระยาคทาธรเสมอ

... เรื่องญวนที่มาในสถานไวซกงสุลซึ่งท่านว่าข้าพเจ้าคุมขังนั้น
ข้าพเจ้าขอโทษท่านทราบ รัฐบาลฝรั่งเศสสถานเราใส่คุกคุมขัง
คนเขาคุมขังแต่ซึ่งคนชั่วที่เป็นคนไม่ดี ข้าพเจ้ามีความประหลาด
ซึ่งท่านกลับการนี้ว่าเขารับซึ่งหนีจากเจ้านี้ ด้วยเจ้านี้ก็ถูก
ลูกหนี้เหมือนสัตว์เคี้ยวหญ้าแล้วเขาชมเหงใจใหญ่อยู่ในสถาน
ไวซกงสุลแล้ว ว่าเขาไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ข้าพเจ้าคิดเห็นว่า
ญวนซึ่งพบบิดามารดา ลูกชายหญิงแลหลานซึ่งอยู่เป็นทาส เขามา
ที่สถานไวซกงสุลนั้นทำไมถูกต้องตามกฎหมายฝรั่งเศส เพราะ
เจ้านี้ทุกวันนี้ทำผิดสัญญาแล้ว รัฐบาลของท่านก็ช่วยปิดบังทุก
ตำบลเช่นนี้ข้าพเจ้ามีความสงสัยกับกรมการใหญ่กว่าทั้งหมดใน
เมืองนี้แลมีกรมการเมืองหนึ่งซึ่งออกหยากทำตามกฎหมายฝรั่งเศส
หายอมทำตามกฎหมายนี้ไม่ ถ้ารัฐบาลเมืองเราทั้งสอง มาคิด
ชำระเรื่องราวในเมื่อพระตะบอง ข้าพเจ้ามีความชอบใจเป็น
อันมาก...

นอกจากนั้น ม.เปเลกรีนียังอ้างสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ข้อ ๔ มาเรียกร้องให้
พระยาคทาธาบบอกกรมการและบรรดาเจ้านี้ให้นำตัวญวนทาสลูกหนี้ไปส่งให้ที่สถาน

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๔, ที่ ๑๐๗, ม.เปเลกรีนีถึงพระยาคทาธาธา,
๒ ธันวาคม ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

กงสุลให้หมก แต่ไทยไม่ทำตาม พระยาคทาธรราชร้องเรียนให้ทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ จัดการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป เพื่อเห็นแก่เกียรติยศบ้านเมือง

...ให้ใครคนคั้นบ้างหรือให้ลูกหนี้ใช้เงินตามสารุกรมธรรม
ก็พอจะเป็นเกียรติยศบางและบรรดากรรมการพอคาก็จะมี
ความนิยมชื่นชมขึ้นโดยพระบารมี การที่เสียไปก็ไม่เป็นที่
เสียขายเท่าใด แต่กรรมการพอคาราชฎาก็มีความเสียขาย
แก่เกียรติยศของบ้านเมือง...

เมื่อไทยประท้วงราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯพร้อมกับให้ราชทูตไทยที่กรุงปารีส
ร้องเรียนรัฐบาลที่ฝรั่งเศส เรื่องการกระทำของเปเลกรีนี่ที่ใช้อำนาจรุนแรงละเมิด
อธิปไตยก่อให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นในเมืองพระตะบอง และหลู่เกียรติยศ
ผู้ปกครองฝ่ายไทยโดยใช้กริยาวาจาพาดพิง จน ม.บัวซองนาส (M. Boissonas)
อุปทูตฝรั่งเศสประจำไทยต้องเปลี่ยนตัวกงสุลฝรั่งเศสประจำพระตะบองเสีย นั้น ปัญหา
เรื่องญวนทาสก็ยังไม่สิ้นสุดลง ฝรั่งเศสยังคงยืนยันป้องกันญวนทาสอยู่โดยอ้างว่าไม่
อาจปฏิเสธที่จะช่วยเหลือพวกที่หนีเข้าไปพึ่งตนได้ อย่างไรก็ดีรัฐบาลไทยได้ส่ง
ม. เวสเตนการ์คซึ่งประจำสำนักที่ปรึกษาราชการทั่วไป ไปตรวจราชการที่เมือง
พระตะบองเพื่อหาทางระงับความยุ่งยากต่าง ๆ ม. เวสเตนการ์คศึกษาสถานะการณ์
และเสนอแผนการยุติข้อพิพาทคือ ประการแรกให้พระยาคทาธรราชมีความสัมพันธ์อันดี
กับกงสุลเป็นส่วนตัว และหาทางยุติคดีสำคัญลงเสีย สำหรับกรณีต่อ ๆ มาให้คอยผ่อนผัน
เพื่อให้สิ้นสุดสภาพไปเอง ประการสุดท้าย ให้แก้ไขกฎหมายสภาพหนี้สินให้เข้ากับกฎ
เกณฑ์ของฝรั่งเศส

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑ กจธ., ร.๕, ฝ.๒๐/๒๗, ที่ ๑๕๕๗/๕๕๖๐. กรมหลวงดำรงฯ ทูลกรมขุน
สมมตฯ, ๑๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

สำหรับปัญหาญวนทาสสินไถ่มีสาเหตุอยู่ที่ระบบบริหารการปกครองในพระตะบอง และระบบทาสซึ่งล้าสมัย พระยาคทาธรรมาเป็นผู้เดียวที่มีอำนาจเด็ดขาดทางการศาล และการออกประกาศใช้กฎหมาย "มีอำนาจสมบูรณ์ในทางการปกครองเหนืออาณาบริเวณ และพลเมืองในพระตะบอง คำพูดของพระยาคทาธรราคือกฎหมายและไม่มีใครกล้าคัดค้านได้"^๑ พระราชกำหนดกฎหมายที่ประกาศใช้เป็นเพียงแต่ประกาศเท่านั้น แต่โดยทางปฏิบัติใช้เฉพาะข้อที่พระยาคทาธรรมาเห็นควรให้ใช้ อำนาจบริหารทางการศาลและการออกกฎหมายอยู่ในมือพระยาคทาธรรมาและกรมการซึ่งเป็นพวกพ้องญาติพี่น้องเท่านั้น ก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมขึ้น ราษฎรได้รับความเดือดร้อน เมื่อกงสุลฝรั่งเศสมาอยู่ที่พระตะบองพร้อมควยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต มีอำนาจทางการศาลเหนือคนในบังคับเท่าเทียมกับที่พระยาคทาธรรามีเหนือพลเมืองในบังคับไทยเท่ากับว่ามีผู้มีอำนาจสูงสุดเท่าเทียมกัน ๒ คนในเมืองพระตะบอง ทำงานร่วมกันภายใต้กฎเกณฑ์ทางการปกครองและกฎหมายต่างกัน จึงเป็นเรื่องปกติที่จะเกิดความขัดแย้งกันขึ้น ผู้คนจะเข้าไปในบังคับของฝ่ายที่ให้ประโยชน์กับตนได้มากกว่า พวกที่เดือดร้อนจากคำตัดสินคดีของศาลไทยและพวกญวนทาสสินไถ่ย่อมจะวิ่งเข้าหาความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นธรรมดา นอกจากนั้นดูเหมือนว่าพระยาคทาธรรมาจะไม่ยอมรับสิทธิอำนาจของกงสุลฝรั่งเศสและไม่เข้าใจระบบการคุ้มครองป้องกันคนในบังคับฝรั่งเศสอย่างแท้จริงเป็นเหตุให้พระยาคทาธรรมาไม่อาจเป็นมิตรกับกงสุลได้

หลังสมัยกงสุลเปเลกรีนที่ไต่ป้องกันญวนทาสสินไถ่ด้วยวิธีการไม่ถูกต้องนั้น กงสุลคนต่อมาได้เปลี่ยนที่ท่าต่อเรื่องญวนทาสนี้โดยมุ่งจัดการแต่เฉพาะผู้ที่อยู่ในบังคับฝรั่งเศส และได้ตกลงกับไทยว่าจะใช้กฎหมายล้มละลายกับญวนในฐานะที่เป็นลูกหนี้

^๑ เรื่องเดียวกัน, ฝ.๒๐/๓๒, M. Westengard's Report to M. Strobel, Oct. 14, 1904.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

เพื่อผ่อนผันช่วยเหลือให้ยวนมีโอกาสรื้อหนี้สินได้โดยยุติธรรมขึ้น คือกำหนดให้ลูกหนี้
 ไร้เท่าที่จะหามาชดใช้ได้ และกงสุลจะเป็นธุระดูแลบังคับให้ นายเงินลดเงินค่าตัว
 คนหนึ่งเดือนละ ๔ บาทและไม่ให้เจ้าหน้าที่ลูกหนี้ได้ ในที่สุดพวกเจ้าหน้าที่พากันเปื้อ
 หนายก็ปล่อยไป สำหรับฝ่ายไทยนั้นไร้กำลังกดขี่ ถ้าไม่ไร้เงินคืนก็ต้องติดคุก พวกยวน
 ไม่มีทางไร้เงินคืนได้ เพื่อให้พ้นจากการจำจองจึงเข้าขออยู่ในอำนาจฝรั่งเศสหรือให้
 ฝรั่งเศสช่วยเหลือพ้นจากการจองจำ เนื่องจากพระยาคทาธราเองเป็นเจ้าหน้าที่รายใหญ่
 ที่สุดของบรรดาญวน เขมร ในพระตะบอง พระยาคทาธราเองก็รับว่ามีลูกหนี้คิดเป็น
 จำนวนเงินถึง ๓๐๕,๑๗๓ เทริยญใหญ่^๑ ถ้าไทยใช้กฎหมายล้มละลายบ้างก็จะเสียผล
 ประโยชน์มาก แต่จำเป็นต้องผ่อนผันกับพวกทาสบ้าง จึงจัดให้นายเงินหรือเจ้าหน้าที่
 ลดเงินค่าตัวทาสคนละ ๔ บาทและไ้งานแทน ประกาศเป็นพระราชบัญญัติลดค่าตัว
 ทาสในพระตะบองใน พ.ศ. ๒๔๔๗ อย่างไรก็ตามก็เจ้าหน้าที่ไ้กกดขี่ไ้งานรุนแรงขึ้นจนพวก
 ทาสไม่ขอดค อีกวิธีหนึ่งนั้นนายเงินไ้เปลี่ยนสารกรมธรรม์เป็นสัญญาเงินกู้ และให้ส่ง
 คอกเบี้ยเดือนละ ๔ บาท ถ้าวรับไ้งานก็ไม่เสียคอกเบี้ย เงินคันทักู้ยังคงอยู่ตามเดิม
 เสมอ หนทางที่เหลือคือต้องพยายามไม่ให้ยวนลูกหนี้ในบังคับไทยเสียเปรียบความยุติธรรม
 กับคนในบังคับฝรั่งเศสได้โดยใช้กฎหมายล้มละลายเช่นเดียวกับฝรั่งเศสซึ่งอุปสรรคอยู่
 ที่พระยาคทาธราและกรมการญาติพี่น้อง ดังนั้นจำเป็นต้องมีการปฏิรูปการปกครองมณฑล
 บุรพา ซึ่งตรงกับคำแนะนำของ ม.โบ ข้าหลวงใหญ่ประจำอินโดจีนที่เสนอให้พระตะบอง
 มีรูปแบบการบริหารการปกครองเดียวกับอินโดจีนของฝรั่งเศสเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง
 ต่าง ๆ ซึ่งหมายถึงพระยาคทาธราต้องเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยมีมาชั่วอายุ^๒
 อย่างไรก็ตามก็ยังไม่ทันที่รัฐบาลไทยจะตัดสินใจอย่างใดและยังไม่ทันตั้งศาล
 ต่างประเทศในพระตะบองตามสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๗ ไทยก็ตระหนักดีว่าจำเป็นต้อง

^๑ กจข., ร.๕, ม.๔๑/๕๐, พระยาศรีสทเทพากราบทูลกรมหลวงดำรงฯ
 ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๔), เรื่องตรวจราชการเมืองพระตะบอง ;
 เทริยญใหญ่นี้เข้าใจว่าเป็นเทริยญเงินมูลค่า ๑ บาทที่นิยมใช้ในขณะนั้น
^๒ เรื่องเดียวกัน.

เสียมณฑลบูรพา^๑นี้ไปอย่างแน่นอน เมื่อฝรั่งเศสเสนอเจตนาเป็นเชิงแนะแกมขู่ให้
พิจารณาแลกเปลี่ยนพระตะบองกับประโยชน์ของไทยที่จะได้ในความตกลงสัญญา
พ.ศ. ๒๔๔๕ ไทยจึงยินยอมทำความตกลงด้วย

...สันติภาพระหว่างไทยและฝรั่งเศสจะมีไม่ได้ตลอดไป
ดูرابิดที่ปัญหาในจังหวัดเขมร เหนือยังไม่อาจยุติลงได้
ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่เสียใจว่าในคราวที่ไคทำสัญญาครั้งที่แล้ว
(สัญญา พ.ศ. ๒๔๔๗ - ผู้เขียน) ไทยยอมยกเมืองตราด
อาณาเขตที่คนเชื้อชาติไทยอาศัยอยู่ให้ฝรั่งเศสแทนที่จะเป็น
เมืองพระตะบองและเสียมราฐ สยามทำเป็นใจไม่รับรู
นโยบายและสภาพภูมิศาสตร์ของอินโดจีน...เป็นที่แน่ชัดว่า
สยามพยายามทุกทางที่จะรักษาคืนแดนเหล่านี้ไว้ เช่นพระตะบอง
เสียมราฐซึ่งไคให้ประโยชน์แก่สยามเลยและอิทธิพลสยามก็
ไม่ไคกาวหนาวซึ่งอาจเป็นข้อขัดแย้งเกิดขึ้นภายหลังไค การแลกเปลี่ยน
เขมรคืนแดนนี้ เราอาจเสนอการปรับปรุงที่ไคเปลี่ยนในดินแดน
ลาวหรือในตราดหรือการยอมสละสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของ
คนในบังคับของเราในประเทศไทยซึ่งเป็นของชวัญล้ำค่าเป็น
อิสรภาพแก่สยามแลจังหวัดในเขมร และสิ่งสำคัญสิ่งเดียว
ที่เราจะไขว่แลกเปลี่ยนคือการป้องกันคนในบังคับซึ่งหมายความว่า
ถ้าเราต้องการจะให้ขอแลกเปลี่ยนของเรามีค่าเต็มราคา
จากวันนี้ไป เราก็จะทำการตามสิทธิป้องกันคนในบังคับด้วยวิธี
การรุนแรงที่สุดและใช้อำนาจทางการศาลให้แข็งแรงที่สุดเท่าที่
สัญญาฉบับสุดท้ายไคระบุสิทธิให้แก่เราที่จะกระทำไคในประเทศ
สยามนี้...

สรุปได้ว่าปัญหาการจกทะเลเบียนและปกครองคนญวนในบังคับไคกลายเป็นเหตุ
ให้ฝรั่งเศสซึ่งมณฑลบูรพาไปจากไทยไคในที่สุด ตามสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

^๑ กจช., ร.๕, ผ.๒๐/๓๖, ที่ ๑๖๖/๑๑๑, รายงานงบประมาณกระทรวง
ต่างประเทศฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องมณฑลบูรพาจะเอาเมืองเขมรในราชอาณาจักร,
๒๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ถึง ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๕).

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) รัฐบาลไทยยอมยกดินแดนเมือง พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ ให้ฝรั่งเศส และได้รับเมืองกำนชัย ตราก และ เกาะทั้งหลายตั้งแต่เกาะกูดขึ้นมาจนถึงแหลมสิงห์กลับคืนมา บรรดาคนเอเชียในบังคับ ฝรั่งเศสต้องอยู่ภายใต้กฎหมายไทยและอำนาจศาลต่างประเทศ ต้องเสียภาษีอากร และถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนคนในบังคับไทยแต่ไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหาร มีสิทธิถือที่ดิน และท่องเที่ยวไป ณ ที่แห่งใดก็ได้ภายในพระราชอาณาเขต^๑ คนญวนในบังคับฝรั่งเศส อยู่ภายใต้ขอบังคับตามเงื่อนไขของสัญญา^๒ และได้กลายเป็นคนในบังคับไทยไปในที่สุด เว้นแต่คนญวนในเขตแดนเมืองพระตะบองเท่านั้น

สัญญา พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งเป็นสัญญาฉบับสุดท้ายระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นับเป็นความสำเร็จขั้นสำคัญที่ไทยได้พยายาม หาทางแก้ไขปัญหาการเอาเปรียบของฝรั่งเศสโดยเฉพาะในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณา เขต เป็นพื้นฐานนำไปสู่การเจรจาแก้ไขสัญญาที่ไม่เสมอภาคในเวลาต่อมา และยังคง ผลให้ปัญหาเรื่องญวนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ คลี่คลายลงได้

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๒๑/๒๔, ที่ ๘๓/๔๘๑๖, กรมหลวงดำรงฯ กราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ จุฬาลงกรณ์ราชวรวิหาร, ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ; จากสัญญานี้ดูเหมือนว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายยอมเสียอย่างมากมายเพื่อ แลกกับผลประโยชน์ของชาติไทย แต่ที่จริงแล้วเป็นเวลาถึงคราวที่ฝรั่งเศสจะมอบสิทธิสภาพ นอกอาณาเขตคืนให้แก่อไทยจากการที่ไทยพยายามตกลงเจรจาและไทยได้พัฒนาทาง ด้าน กฎหมายและการศาล อังกฤษเองก็ได้คืนให้ไทยก่อนบางแล้ว เช่นที่จัดตั้งศาลระหว่าง ประเทศและมอบคนในบังคับชาติเอเชียให้อยู่ในอำนาจไทยซึ่งการกระทำดังกล่าว จะกลับเป็นผลดีแก่ฝรั่งเศสเอง เพราะที่ฝรั่งเศสมุ่งหวังจะสร้างอิทธิพลโดยวิธี จตตะเบียนคนในบังคับกลับสร้างเรื่องยุ่งยากให้มากกว่า ฝรั่งเศสเองก็ยอมรับว่า ปัญหาคนในบังคับเป็นภาระหนักหนาเบื้อหน้าและเสียเวลาเป็นอย่างมาก ดังนั้นการ ยกคนเอเชียในบังคับฝรั่งเศสให้อยู่ในอำนาจไทยโดยมีสิทธิถือที่ดินและไม่ถูกเกณฑ์ทหาร แลศาลต่างประเทศซึ่งจัดตั้งขึ้นนั้นคระลาการที่ปรึกษาฝ่ายฝรั่งเศสมีสิทธิอุทธรณ์และตัดสิน เองได้นั้นมาแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ซึ่งมีค่ากับจักรวรรดิอินโดจีนมาก นับว่าคุ้มค่าเกินพอ.

ปัญหาอันสืบเนื่องจากชาวจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อไทยเสียดินแดนบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงไปใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสซึ่งปกครองบนฝั่งซ้ายพยายามเป็นอย่างยิ่งที่จะเข้ามาใช้อำนาจปกครองคนญวนบนฝั่งขวาด้วย เช่นผู้บังคับการทหารฝรั่งเศสที่เมืองภูวคลสอองได้มีหนังสือมายังขุนพิทักษ์นำกองญวน และพวกญวนที่บ้านโพนบกแขวงเมืองนครพนม ให้จัดหาเสบียงอาหารส่งให้กองทัพฝรั่งเศสที่เมืองภูวคลสออง นอกจากนั้นให้นำของที่ต้องการอื่น ๆ ส่งไปขายให้ และให้พวกญวนข้ามไปพึ่งราชการอีกด้วย เมื่อคนญวนฝั่งขวาทำผิดบนฝั่งซ้าย ฝรั่งเศสจะใช้กฎหมายฝรั่งเศสตัดสินและลงโทษทันที โดยที่ไม่ยอมแม้แต่จะบอกกล่าวให้ฝ่ายไทยได้ทราบว่าจะญวนจากฝั่งขวาได้ข้ามไปทำผิด พวกญวนบนฝั่งขวาก็เป็นคนในบังคับไทย ขุนพิทักษ์ได้รายงานต่อพระยาสุริยเดชปลัดข้าหลวงผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน พระยาสุริยเดชเห็นว่าไทยมีนโยบายโอนอ่อนผ่อนปรนเพื่อเป็นทางไมตรีกับฝรั่งเศส จึงอนุญาตให้ญวนทำตามที่ฝรั่งเศสสั่ง เช่นให้ไปพึ่งราชการ เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีสถานกงสุลฝรั่งเศสที่อุบลราชธานีและนครราชสีมาแล้ว ฝรั่งเศสก็เข้าแทรกแซงขัดขวางอำนาจการปกครองของไทยเหนือชาวจีนมากขึ้น รวมทั้งชาวลาวซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากด้วย โดยวิธีจดทะเบียนและคุ้มครองคนญวน ลาวอาศัยความตามสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๓๖ ที่ว่าคนเหล่านี้มีบรรพบุรุษมาจากดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง จึงต้องให้คนเหล่านี้อยู่ในความบังคับของฝรั่งเศสด้วย ฝรั่งเศสใช้เล่ห์เพทุบายจูงจูงมาเสริมสร้างอิทธิพลของตนด้วยการโฆษณาว่าคนในบังคับฯ ไม่ต้องเสียเงินส่วย หรือถูกเกณฑ์ไ้ราชการ เกลี่ยกล่อมหลอกลวงว่าจะเกิดสงครามบ้าง ว่าทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เข้ากับฝรั่งเศสได้แล้วบ้าง ฝ่ายไทยต้องใช้วิธีลดเงินส่วยเพื่อรั้งพวกญวนให้คงอยู่ในบังคับไทย และผ่อนผันการไ้ราชการ พร้อมทั้งโต้แย้งการกระทำของฝรั่งเศสที่จดทะเบียนและป้องกันคนญวนในบังคับไทยอยู่เสมอ

พวกญวนพากันเข้าหาอำนาจของฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก ส่วนมากเป็นพวกที่ต้องการหาผลประโยชน์และเดือดร้อนจากการเป็นหนี้สินจนตกเป็นทาสของเจ้าหนี่ซึ่งเป็นพวกท้าวเพียงเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในเมืองพระตะบอง ฝรั่งเศสได้ป้องกันทหาร

ญวนทาสเหล่านี้และพวกที่ตองคคีที่ศาลไทยจะพิจารณาโทษ ให้ออกจากความเดือดร้อน เป็นผลสำเร็จด้วยดี นอกจากนั้นการที่ไทยแสดงท่าทียอมโอนอ่อนให้ฝรั่งเศสเสมอ ทำให้ฝรั่งเศสเข้าใจว่าคนมีอำนาจอิทธิพลเหนือไทย กังนั้้นแม้ว่าไทยจะผ่อนผันการ เกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีการราชการชาวนญวนเพื่อเอาใจไว้ ในขณะที่ฝรั่งเศสบนฝั่ง- ชายจะข้ามมาสั่งงานบนฝั่งขวา และมีข่าวเรื่องฝรั่งเศสปฏิบัติอย่างเลวต่อชาวนลาว บนฝั่งซ้าย เช่น เร่งรัดส่วยและเกณฑ์แรงงานอย่างหนักจนต้องหนีข้ามมาฝั่งขวาก็ตาม พวกญวนก็ยังเห็นว่า การเข้าไปในบังคับฝรั่งเศสมีประโยชน์มากกว่าโดยเฉพาะเมื่ออยู่บน ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

นอกจากการจกทะเลเบียนและคุ้มครองคนญวนจะเป็นปัญหาสำคัญที่คุกคาม อธิปไตยของไทยอยู่แล้ว กรณีที่เกี่ยวกับชาวนญวนในประเทศไทยยังก่อความลำบาก ใจให้กับรัฐบาลไทยเช่นกัน เพราะอาจเป็นชนวนให้ไทยกับฝรั่งเศสเกิดกระทบกระทั่ง กันขึ้นได้ และเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเอาเปรียบไทยมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งไทย ระวังว่าปัญหาที่เกี่ยวกับชาวนญวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นเหตุให้ฝรั่งเศส คุกคามดินแดนไทยในแถบนั้น

เรื่องบาทหลวงและคนญวนเข้ารีต

เมื่อฝรั่งเศสได้รับชัยชนะเหนือเวียคนามใน พ.ศ. ๒๔๒๖ แล้ว ก็เริ่มคิด ขยายอิทธิพลมาทางตะวันตกบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ในปีเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสได้ขออนุญาต รัฐบาลไทยส่งบาทหลวงฝรั่งเศสคนหนึ่งเข้าไปสอนคริสตศาสนาในบริเวณหัวเมืองลาว

กจข., ร.๕, ผ.๒๐/๑, ที่ ๒๐๐/๒๑๖๖๕, พระยาราชวรานุกูลฯ
ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยทูลกรมหมื่นสมมติฯ, ๑๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒
(พ.ศ. ๒๔๓๗).

ตะวันออกในแขวงเมืองอุบลราชธานี สกลนคร นครพนม และอำนาจเจริญ^๑ เป็นเหตุให้ไทยเกิดความหัวรั้แวงเป็นอย่างมาก ว่าฝรั่งเศสมีเจตจำนงที่จะส่งบาทหลวงเข้าไปสำรวจจุดลาดเลาเพื่อหาช่องทางดำเนินการคุกคามไทย

บาทหลวงที่ถูกส่งไปหัวเมืองลาวนั้นได้แก่ บาทหลวงอเล็กซิส โปรคม เป็นหัวหน้านำบาทหลวงเซเวีย โยคาแปน และเกรแมน รวม ๔ รูป ไปตั้งวัดสอนศาสนาที่อุบลราชธานี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๘ บาทหลวงอเล็กซิสได้นำบาทหลวงโยเซจากกรุงเทพฯมาร่วมคณะด้วยรวมเป็น ๕ รูป บาทหลวงแต่ละรูปได้แยกย้ายกันไปตั้งศาสนสถานในสกลนคร อำนาจเจริญ และนครพนม บาทหลวงอเล็กซิสเดินทางไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเกลี้ยกล่อมราษฎรให้นับถือคริสต์ศาสนา^๒ ฝ่ายไทยคิดว่า การที่ฝรั่งเศสส่งบาทหลวงไปสอนศาสนา เป็นอุบายแนบเนียนเพื่อหาทางแทรกแซงและคุกคามไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯทรงมีพระราชกรณียกิจรับสั่งพระราชทานพระเจ้าวรวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบัวราบปรบักษ์เสนาบดีว่าการมหาดไทยในคราวที่ ม.ล.อภัย ผู้ว่าการกงสุลฝรั่งเศสขออนุญาตให้บาทหลวงเดินทางไปในหัวเมือง

^๑ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔, พิมพ์ในงานทำบุญท้าวบุญหญิงเอี่ยม สุตทัศน์ ณ กรุงเทพฯ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, พ.ศ. ๒๔๕๕), หน้า ๑๕๖ ; กจช., ร.๕, ม.๒.๑๒ก/๔, เรื่องกงสุลฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางให้บาทหลวงโปркมไปเที่ยวสอนศาสนาในหัวเมืองลาว ลำแม่น้ำโขง (ก.พ. ร.ศ. ๑๐๐ - ๒ ก.พ. ร.ศ. ๑๐๑) ; เอกสาร กจช. ไ้ระบุว่าบาทหลวงเดินทางไปในหัวเมืองลาวในราว พ.ศ. ๒๔๒๖ แต่ประชุมพงศาวดารว่าในราว พ.ศ. ๒๔๒๘.

^๒กจช., สารบาญสมุคพิเศษ ร.๕, เล่ม ๒๓, เลขที่ ๑๘, หลวงภักดีณรงค์ข้าหลวงเมืองอุบลากรบาทสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบัวราบปรบ, วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๗) ; นอกจากนั้นยังมีบาทหลวงเคโครวมอยู่ด้วยอีกคนหนึ่ง.

ลาวเพื่อเผยแพร่ศาสนาใน พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่า

... เรื่องบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นเหลือที่จะแก้ไข คุ้มกัน
 ลึกหนาบางในเมืองลาว. อย่างโรมันก็ทราบเสียแล้ว
 จะดูว่ามีเหตุชักขวางอันใดซึ่งจะไม่ให้ตั้งก็ไม่มีเหตุจะชู้
 โศกควยหนังสือสัญญาทางขวางนัก (สัญญา พ.ศ. ๒๓๘๕
 (ค.ศ. ๑๘๔๒) ข้อ ๓ นั้น ไทยยอมให้บาทหลวงสอน
 ศาสนาและสร้างวัดในที่ใดก็ได้ในประเทศไทยโดย
 บอกลาวแก่ทางฝ่ายไทยก่อน - ผู้เขียน) ไม่เหมือนคน
 คฤหัสถ์สามัญเห็นว่าจะแก้ไขอย่างเคียวแถมเจ้าเมืองกรมการ
 ที่รู้เท่าทันมัน อยุ่ปลุกอวยให้มีอำนาจมากเกินไป การที่จะบังคับ
 เป็นสิ้นความคิดอยู่แล้ว...

บาทหลวงได้เสริมสร้างอิทธิพลด้วยวิธีการ เช่นเดียวกับกงสุลฝรั่งเศส
 ดึงดูดแต่เพียงว่ามีจุดมุ่งหมายในการเผยแพร่ศาสนา ใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมชักจูง
 แสดงอำนาจโดยผลการต่อเจ้าหน้าที่บ้านเมืองคุ้มครองผู้ที่เคื้อกร้อน ซึ่งมักจะเป็นผล
 สำเร็จ เพราะเจ้าเมืองกรมการไม่กล้าดำเนินการใด ๆ ในทันทีเนื่องจากเป็นชาว
 ต่างชาติ ซึ่งต้องคอยคำสั่งจากกรุงเทพฯก่อน

บาทหลวงเผยแพร่ศาสนาในเขตหัวเมืองลาวในหมู่ชาวญวนลี้ภัยซึ่งพำนัก
 อาศัยอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านในเขตแขวงเมืองนครพนม สกลนคร หนองคาย ท่าอุเทน
 ในราว พ.ศ. ๒๔๒๔ เมื่อฝรั่งเศสเสนอขอสิทธิบังคับคุ้มครองคนญวนในประเทศไทยนั้น
 บาทหลวงก็ได้แสดงท่าทีปฏิบัติต่อชาวญวนเข้ารีต เช่นคนที่อยู่ในบังคับของฝรั่งเศส เช่นกัน
 บาทหลวงสามารถว่ากล่าวพวกญวนให้เชื่อฟังตนได้ เช่นให้พวกญวนเข้ารีตเมืองสกลนคร
 (มีจำนวนราว ๑๑๐ คน เข้ารีตเสีย ๗๕ คน) รั้วบ้านเรือนอพยพออกไปอาศัยที่ริม
 แม่น้ำหนองหาร ห่างไกลจากสกลนครไปราว ๓๐๐ เส้นเศษ แยกตัวออกไปต่างหาก
 ภายใต้การปกครองของบาทหลวง นอกจากนั้นบาทหลวงยังเป็นตัวตั้งตัวตีขจัดบังคับเป่า

กจร., ร.๕, ม.๒.๑๒ก/๔, พระราชหัตถเลขา ร.๕ พระราชทานสมเด็จพระเจ้า
 เจ้าฟ้ามหามาลา, วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ มะเส็งตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓
 (พ.ศ. ๒๔๒๔).

ความทุกข์ยากเดือดร้อนของพวกญวนและชาติอื่น ๆ เช่นลาวพวน ลาวพู้ไท พูเท็ง ซ่า
 ซมู เพราะเห็นว่าพวกเหล่านี้ถูกกดขี่มีฐานะต่ำกว่าพวกลาวพื้นเมือง หลายครั้ง
 บาทหลวงไค้เป็นปากเสียงโต้แย้งกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเพื่อปกป้องพวกเหล่านี้ ซึ่ง
 ฝ่ายไทยมักยอมให้เพราะเห็นเป็นชาวต่างชาติ และบาทหลวงไค้ประกาศว่าตนได้
 กระทำทุกสิ่งเพื่อความยุติธรรมและมนุษยธรรม เมื่อแรกที่บาทหลวงอเล็กซิส โปรคม
 นำคณะเข้ามาในหัวเมืองลาวก็ไค้ลงมือปฏิบัติกรช่วยเหลือพวกญวนทาส ซ่า และ
 ลาวไทพนจากอำนาจของนายเงินอย่างจริงจัง ซึ่งฝ่ายไทยไม่อาจหาเหตุผลมาคัด
 ค้านการกระทำของบาทหลวงไค้ ในหัวเมืองลาวขณะนั้นพระราชบัญญัติเลิกทาสยัง
 ไปไม่ถึง เช่นเดียวกับพระตะบองและในส่วนภูมิภาคที่ห่างไกลอื่น ๆ เช่น ภาคพายัพ
 และยังคงนิยมมีทาสและค้าทาส ในหัวเมืองลาวพวกญวนโดยเฉพาะพวกซ่า (พวกที่
 อาศัยอยู่ในบริเวณหัวเมืองและป่าริมเชิง เขาบันทัด เขตต่อแดนระหว่างดินแดนลาว
 ของไทยและญวน) มักถูกพวกเดียวกันเองบ้าง พวกลาวบ้าง ล่อลวงจับตัวมาขาย
 คอกันเป็นทอด ๆ เจ้าเมืองกรมการตลอดจนชาวเมืองลาวที่มีฐานะดีรับซื้อไว้ใช้งาน
 เป็นทาสอยู่จนชั่วลูกหลานเหลน และเพิกเฉยต่อวิธีการทำสาธารณธรรมที่ถูกตั้งถาม
 พระราชบัญญัติกำหนดลักษณะทาสให้เป็นไทย ในราว พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อบาทหลวง
 อเล็กซิสเดินทางกลับมายังกรุงเทพฯ ก็ได้นำเอาข่าวทาสมาควย พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าฯ ทรงวิตกว่า การที่บาทหลวงมายุ่งเกี่ยวกับเรื่องทาสในประเทศนั้น
 จะเป็นผลเสียแก่ชื่อเสียงของไทย และเสียอำนาจทางการปกครองต่อไปได้ จึงความ
 ในพระราชหัตถเลขาที่ว่า

...เรื่องที่จับเอาชามาเป็นทาสเป็นการสำคัญมากอยู่
 จะต้องมีหนังสือไปถึงหลวงภักดีณรงค์ (ข้าหลวงเมืองอุบลฯ
 - ผู้เขียน) ให้ห้ามปรามเสียอย่าให้ทำต่อไป เพราะมีใ
 สัตว์เคี้ยวหนูกินที่จะจับเอามาใส่สร้อยช้อยชายแลกเปลี่ยนกัน
 นั้นไม่ไค้ แลในทุกวันนี้บาทหลวงก็ขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองอุบล
 แล้วการนี้บาทหลวงเอาทาสลงมาบางกอก ๕ คน ครั้งนี้
 ก็อ้างว่าเป็นคนชาติไปจับเอามาเป็นทาสจึงไค้พาลงมาเสีย
 การอย่างนี้คงจะเป็นอภัยไค้โดยมาก เพราะการที่ไปจับเอาชามา

เป็นทาสแค่เค็มนั้นไม่เป็นการยุติธรรมเลย ถ้าบาทหลวง
ขึ้นไปคิดอาณัติอยู่ในการเรื่องนี้จะเสียอำนาจบ้านเมือง
ถึงโดยจะมีบอกลงมาที่กรุงเทพฯ เราก็จะพูดจาวาชวนก็
ไม่ได้ จะทำให้บ้านเมืองตกต่ำไปเพราะเป็นเมืองคาชยา
ทาสจึงต้องห้ามเสียว่าอย่าให้ไปจับกันใหม่เลยเป็นอันขาด
แต่ส่วนทาสเค็มนั้นครั้งจะบังคับให้พันทาสไปก็จะเป็นการ
เคื้อครอนแก่พวกลาวแรงนัก ให้หลวงภักดีณรงค์คิดอาณัติ
ณรักษาการให้ดูอย่าให้ไปกระทบกระเทือนกับที่บาทหลวง
แลอย่าให้ทาสใดเคื้อครอนนักใด...

หลังจากที่มีท้องตราห้ามลอลวงจับพวกเข้ามาซื้อขายเป็นทาส ประกาศใน
หัวเมืองลาวแล้ว กลับปรากฏว่าได้มีความยุ่งยากเรื่องพวกลาวรับซื้อญวนมาเป็นทาส
อีก ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ พวกญวนจำนวนมากพากันหนีนายเงินเข้าหาบาทหลวงในเมือง
ต่าง ๆ และกลายเป็นกรณีสำคัญขึ้นเมื่อบาทหลวงอเล็กซิสได้เดินทางมาถึงเมืองอัตปือ
และเกิดแย่งชิงตัวทาสกับพระราชวงษาเจ้าเมืองและกรรมการเมืองอัตปือ เจ้าเมือง
กรรมการเคื้อครอนจึงบอกมายังกรุงเทพฯ ว่าพวกญวนทาสนั้นรับใช้พวกตนมาเป็นเวลานาน
แล้ว พวกคนใดขายถอนญวนมาจากพวกข้าส่วยทองซึ่งซื้อมาจากข้าป่าดงที่จับญวนมาได้
อีกทอดหนึ่ง คั้งนี้จึงได้มีท้องตรามายังหัวเมืองลาวอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ประกาศ
ห้ามไม่ให้จับพวกเข้าญวนไปขาย และเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่บาทหลวงจะขอตัวญวน
นั้น ได้โปรดฯ ให้เจ้าเมืองอัตปือชี้แจงว่าไม่อาจส่งตัวญวนให้แก่บาทหลวงได้ เพราะ
ถือว่าญวนเป็นไพร่พลเมืองอัตปือ พระราชวงษาไม่มีอำนาจส่งตัวให้ได้นอกจากบาทหลวง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กจข., ร.๕, ม.๑.๑ก/๘, ร.ที่ ๒๓๗/๔๕, พระราชหัตถเลขา ร.๕
พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบำราบปรปักษ์,
วันพุธ แรม ๘ ค่ำ เดือนสี่ ปีมะแม เบ็ญจศก ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖).

จะมาเจรจาขออำนาจจากรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ

ทองคำประกาศห้ามซื้อขายญวนช้านั้นไม่ได้แก้ปัญหาการขัดแย้งระหว่าง
เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยและนายเงินกับบาทหลวงในเรื่องทาสได้ เพราะบาทหลวงคุมทาส
เอาไว้ไม่ยอมปล่อยหลวงภักดีรังค์พยายามแก้ไขจนปรนปัญหา กล่าวคือผู้ที่ถูกจับ
หลังออกประกาศห้ามค้าทาสแล้วนั้น ได้จัดการให้ผู้อยู่ลวงทาสมาขายคืนเงินให้ผู้อยู่
และปลดปล่อยให้ทาสเป็นไพร่พลเมืองขึ้นกับหมวกทองคำก็ได้ตามใจสมัคร แต่ทาสที่ถูก
ขายก่อนออกประกาศนั้นจำเป็นต้องให้อยู่กับนายเงิน มิฉะนั้นต้องวางเงินไถ่ถอนตาม
ค่าตัว ทาสซึ่งบาทหลวงช่วยเหลือไว้เป็นจำนวนมากนั้นเป็นทาสก่อนออกประกาศ
จึงเกิดการโต้แย้งกันขึ้น บาทหลวงโต้แย้งว่าไม่มีกฎหมายที่ใช้ในกรุงเทพฯ มาตราใด
บ่งว่าให้ใครมีอำนาจลวงจับคนมาขายได้ มีแต่เฉพาะกรณีทาสขายตนเองและมี
สารกรมธรรม์ประกอบผู้อยู่เห็นเป็นพยานด้วย ถ้าเป็นทาสชนิดนี้ซึ่งเรียกว่าทาสสินไถ่
บาทหลวงจึงจะยอมส่งตัวให้ เจ้าเมืองอุบลฯ และกรมการไม่อาจหาเหตุผลมาคัดค้าน
บาทหลวงได้ เพราะบาทหลวงรอบรู้และฉลาดจัดเจนมากกว่า มักอ้างเอากฎหมาย
กรุงเทพฯ มาโต้แย้งเสมอเพื่อขัดขวางการปกครอง และแสดงให้เห็นว่าการปกครอง
ในภาคอีสานเป็นไปอย่างกดขี่เข้มแข็งไม่ยุติธรรม เช่นเมื่อเจ้าเมืองอุบลฯ แย้งว่าพวก
นายเงินเป็นชาวลาวพื้นเมืองอยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ จึงไม่รู้กฎหมายที่ใช้กันในกรุงเทพฯ
บาทหลวงก็โต้ตอบว่า

๖. หัวเมืองลาวตะวันออกเป็นข้าของขัตติยเสมากรุงเทพฯ ก็
ต้องผูกและตัดสินตามกฎหมายกรุงเทพฯ จึงจะถูกตอง... อนึ่ง
พวกทาสที่เป็นคนลาวทำไมจึงไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดลวงจับกุม
เอาไปขายมีแต่เป็นทาสควยหนีสินอื่น ๆ แลขายตัวเอง
ทั้งสิน... ถ้ามีคนชาติอื่น ๆ ซึ่งมีอำนาจมาลวงจับกุม

กจข., ร.๕, ม.๕.๑๒๗/๕๗, ประกาศห้ามไม่ให้จับพวกชาวญวนไปขาย,

ร.ศ. ๑๐๓ (พ.ศ. ๒๔๒๗).

พวกราษฎรลาวในหัวเมืองลาวตะวันออกไปขายเสียบ้าง
 ทานชาหลวงจะวาประการใด อยู่ในพระราชกำหนด
 กฎหมายกรุงเทพมหานครก็มีอยู่ว่าถ้าผู้หนึ่งผู้ใดลักโค
 กระบือขางมาคาคคนของท่านก็ตี แลลดวงหลอกหลอน
 จับกุมคนไปขายก็ตี ก็คงมีความผิดมิใช่ฤา บาดหลวงมา
 อยู่ในกรุงสยามก็ต้องถือกฎหมายสยาม หัวเมืองลาวตะวันออก
 ก็เป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงสยาม มิถือกฎหมายสยาม
 ถ้าถูกกฎหมายสยามบาดหลวงก็จะยอม...

การที่บาทหลวงอ้างกฎหมายไทยเข้าปกป้องพวกญวนทาสและข้าทาสนั้น ทำให้
 ไทยต้องประสบกับความยุ่งยากในการหาทางแก้ไขปัญหานั้นเป็นอย่างมาก คึงความใน
 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าที่ว่า

...ขอที่ว่าควยทาสเขาหาบาดหลวง ๆ มาโต้เถียงจะเอา
 ความกฎหมายกรุงเทพานั้น... ฟันความเสียเปรียบกันมากจึง
 โต้ไม่ไหว... โสไตรรอุงหาทางแก้อยูชานาน ก็เห็นว่าเป็น
 การลำบากมากถ้าจะปล่อยให้ทำตามกฎหมายกรุงเทพฯ คง
 จะเกิดขึ้นในหัวเมืองอื่น ๆ อีกมาก เห็นว่าจะตัดใค้อยูงหนึ่ง
 ที่เป็นการเบากว่าทุกอย่างคือ บรรดาทาสที่มูรองว่ามีผู้จับมา
 ใชฎาจับมาช่วยเป็นทาส คงพิจารณาเอาตัวผู้จับเคิมนั้นให้เป็น
 ผู้เสียค่าตัวให้แก่นายเงินที่ช่วยมาใหม่ใชกันต่อ ๆ มา ถ้า
 พิจารณาใคตลอดคั้งนี้แล้วใททาสนั้นเป็นไพรพลเมืองไป แตถ้า
 เป็นทาสที่ขายตัวเองฤาใคมารคขาย เป็นเชลยคัใทลูกทาส
 ลูกเชลยคองเสียค่าตัวคากกระเชยณอายุ... ตามกฎหมาย
 อยางนี้เห็นจะพอไปใค...

^๑ กจข., สารบาณสมุคพิเศษ ร.๕, เล่มที่ ๒๓, เลขที่ ๑๘, หลวงภักคัณรงค์
 ชุนพรพิทักษ์ ขาหลวงเมืองอุบลราชธานีกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เชอเจ้าฟ้ามหา
 มาลากรมขุนบารามปรบัคัษ, วันจันทร์ แรม ๕ ค่ำ เดือนกรกฎาคม ปีระกาสัปคค
 ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

^๒ กจข., ร.๕, ม.๑.๑ก/๑๖, ร.ที่ ๗๑๑, พระราชหัตถเลขา ร.๕ พระราชทาน
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามมาลากรมขุนบารามปรบัคัษ, วันพุธ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีระกา
 สัปคค ๑๒๔๗.

วิธีการแก้ไขครั้งนี้ปรากฏว่าไคผล พวกทาสซึ่งไคแกญวน แกว (ญวนปนลาว) และลาวพวน^๑ ที่เคียดกรอนเพราะถูกล่อลวงมาขาย เห็นว่าฝ่ายไทยมีอำนาจจะช่วยคน ใหลพนทุกซัไค พวกกันเข้ามาหาพระยาราชเสนาปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทยที่เมือง จำปาศักดิ์ ให้ช่วยตัดสินและจัดการปลดปล่อยเป็นไพร่พลเมืองมากมาย หลายรายได้ รับการตัดสินให้ลดหย่อนเงินค่าตัวลง อย่างไรก็ตามบาทหลวงไม่ได้มีเจตนาจะปกป้อง เพื่อให้เห็นแก่นุชยธรรมเพียงอย่างเดียว แต่เพื่อหาความนิยมและสร้างอิทธิพลให้แก่ ตนด้วย ดังนั้นจึงยังคงไปคามหัวเมืองลาวต่าง ๆ ตั้งเป็นกองกำลังคนเกลี้ยกล่อม พวกทาสญวนแกลวลาวพวนเข้าหาอำนาจคน พวกเขลยที่ถูกลาดตระเวนกวาดต้อนเมื่อคราว ทำสงครามกับญวนและเหลืงตกค้างอยู่เป็นพวกที่ไครับผ่อนผันน้อยเพราะไม่มีสารกรมธรรม์ เช่นทาสสินไคจึงไม่พอใจพวกกันเข้าหาบาทหลวง บาทหลวงรวบรวมไว้ที่อุบลราชธานี ในบางครั้งมีพวกทาสไม่สมัครใจเข้าค่าย ศิษย์ของบาทหลวงซึ่งทำการเกลี้ยกล่อมก็ จะใช้อำนาจดุริ่งตั้งตัว จนถึงกับทะเลาะวิวาทจะใช้อำนาจกับนายเงินของทาส ใน เมืองสกลนคร บาทหลวงไค้นำกำลังคนบุกเรือนกรมการเมืองเรณูนครซึ่งตัวทาสชายหญิง ไปไคราว ๓๐ คน^๒ การกระทำดังกล่าวนี้สร้างความวิตกกังวลมาให้แก่รัฐบาลไทย เพราะ

^๑พวกลาวพวนอาศัยอยู่ในเขตมณฑลลาวพวนไคแกเขตหัวเมืองลาวทางตอน เหนือซึ่งขึ้นกับเมืองอุครรวมทั้งหัวเมืองบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เหลือแควเมืองอุคร ขอนแก่น เลย หนองคาย นครพนม สกลนคร พวกลาวพวนและ พวกข้าแตกทัพออกกระจัดกระจายเข้ามาในมณฑลลาวกาวซึ่งไคแกอุบลราชธานีจำปาศักดิ์ และหัวเมืองขึ้นซึ่งไคโอกาสจับมาเป็นทาส.

^๒กจร., ร.๕, ม.๒.๑๒ก/๔๐, ที่ ๒๗, พระยาราชเสนาปลัดทูลฉลอง กรมมหาดไทย หลวงภักดีณรงค์ข้าหลวงอุบลมาายังออกพันหนายเวรกรมมหาดไทย, วันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนนี้ ปีชวด สัมฤทธิศก ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑).

เกรงว่าเป็นอุบายของฝรั่งเศษที่จะทำให้ไทยเสียหายได้ เห็นได้จากความในพระราชกระแสที่ว่า

... วิตกอยู่ว่าบาทหลวงพวกนี้มักเป็นพวกทำกิจการทุจริตต่าง ๆ แลมักเป็นผู้สอดแนมของเมืองต่างประเทศด้วยผลประโยชน์ที่บาทหลวงงคิดในทางศาสนานั้นอยู่ มักจะรับสินจ้างสินบนรัฐบาลต่างประเทศที่เป็นศาสนาเดียวกันก่อเหตุให้เป็นที่วิวาทกับประเทศที่ต่างศาสนาเนื่อง ๆ เพราะฉะนั้นถ้าครั้งนี้บาทหลวงอยากจะทำให้เราวิวาทกับฝรั่งเศษประการใด ก็คงจะหาเหตุวิวาทด้วยเรื่องศาสน์เป็นแน่ จะไปทำการบุกรุกต่าง ๆ จนเขาเมืองกรมการราษฎรเกิดความเดือดร้อน เกิดวิวาทหุบตีฟันแทงกันขึ้นแล้วจะหาเหตุว่าเพราะเกลียดชังศาสนาเหมือนู เช่นเคยหาเหตุมาในเมืองญวนจนเป็นการใหญ่โตไปไค...?

นอกจากเรื่องญวนทาสแล้ว บาทหลวงยังไค้เข้าแทรกแซงการปกครองคนญวนในประเทศไทย คือไม่ยินยอมให้ไทยเก็บเงินส่วยหรือไ้ราชการพวกญวน แม้กระทั่งขัดขวางไม่ให้ชาวญวนที่ไ้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ขุนนางมีตำแหน่งเป็นนายหมวด นายกองควบคุมพวกญวนเข้าทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เพราะเป็นคนเข้ารีตในคริสต์ศาสนา ซึ่งถือว่ามีคัมภีร์ที่ไ้จะกระทำกรสาบานตามพิธีของศาสนาอื่น บาทหลวงถืออำนาจผลการปกครองพวกญวนที่นับถือคริสต์ศาสนา เมื่อเกิดคดีระหว่างพวกญวนเข้ารีตด้วยกัน บาทหลวงจะว่ากล่าวตักสินให้เอง

ในการป้องกันชาวญวนไม่ให้เสียส่วยและถูกไ้ราชการนั้น บาทหลวงอ้างว่าเจ้าเมืองและกรมการท้าวเพี้ยทำหน้าที่ดังกล่าวอย่างไม่สุจริต กดชี้รั้งแกราษฎรไ้ไ้ได้รับความเดือดร้อนโดยเก็บเงินส่วยหรือเงินราชการอย่างไม่มีระเบียบและกำหนด

^๑ กจข., ร.๕, บ.๑.๑๖/๑๘, ร.ที่ ๑๐๕๕/๔๓, พระราชหัตถ์เลขา ร.๕ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ, วันเสาร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือนอายุ ระกา สัปตศก ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

เวลานั่นนอนตายตัว พอใจเมื่อใดก็มาและมาบ่อยครั้ง เนื่องจากไม่ได้ให้ฎีกาใบเสร็จไว้เป็นหลักฐาน และเมื่อเก็บไม่ไค้หรือแม่แต่เก็บไค้แล้วก็ยังนำตัวไปไ้แรงงานเยี่ยงทาสอีก บาทหลวงเพียงแต่ขอให้มิระเบียบปฏิบัติตามกฎหมายกรุงเทพฯ และขอเป็นผู้เก็บส่วยส่งเจ้าเมืองกรมการเอง ยิ่งกว่านั้นบาทหลวงยังไค้ทำเรื่องราวต่างประท้วงต่างประเทศขอออกเงินส่วยอีกด้วย ทั้งนี้เมื่อพวกญวนถูกกะเกณฑ์ราชการต่างพากันไม่ยอมไปอย่างบาทหลวงว่าถ้าไม่ไค้ค่าจ้างก็จะไม่ไปอย่างแน่นอน รัฐบาลไทยต้องตัดสินใจผ่อนผันลดเงินส่วยให้เป็นการทั่วไปหมดเพราะถาดคิให้เฉพาะพวกญวนลาวเข้ารีตก็ทำให้ประจักษ์ชัดว่าบาทหลวงมีอิทธิพลกระทำการไค้สำเร็จและจะไค้รับความนิยมนับถือมากขึ้น และดูเสมือนว่ารัฐบาลไม่มีความกรุณาแก่ราษฎรเอง ต้องรอให้บาทหลวงมาจัดการ นอกจากนั้นจะไม่เป็นการยุติธรรมถาดคิเฉพาะพวกเข้ารีตเท่านั้น

พฤติกรรมต่าง ๆ ของบาทหลวงทั้งที่ป้องกันทาสถึงขนาดชักชวนการพิจารณาตัดสินคดีจนเจ้าพนักงานไม่อาจปฏิบัติราชการไค้ และกีดกันการเก็บส่วยไ้ราชการคนญวนเข้ารีตนั้น ส่วนใหญ่เกิดจากความเข้าใจผิดกัน ทำให้ฝ่ายไทยไม่อาจแก้ไขปัญหาไค้ไค้โดยง่าย บาทหลวงไม่เข้าใจว่าการปฏิบัติราชการในหัวเมืองลาวนี้ถือธรรมเนียมความสะดวกที่จะไค้ประโยชน์เป็นเกณฑ์ ไม่ถือเคร่งครัดตามพระราชบัญญัติ ที่ต้องไค้ไค้เดียวกันมากเรื่องทาสนั้นเนื่องจากสารกรมธรรมเนียมใหม่ยังมาไม่ถึง ที่มีไค้อยู่ก็ชำรุดเสียส่วนมากหรือระเบียบการเขียนก็ไม่เหมือนกัน ซาดตกบกพร่อง นายเงินเปลี่ยนตัวทาสกันไ้ แต่ไม่ไค้เปลี่ยนสารกรมธรรมเนียมทำให้สับสนยุ่งเหยิง ดูกลานทาสก็มักไม่มีสารกรมธรรมเนียม ส่วนเรื่องส่วยและเก็บเงินค่าราชการนั้นเป็นการยากลำบากที่จะทำฎีกา

กจช., ร.๕, บ.๑.๑ก/๒๕, ร.ที่ ๕๐๔๑๔๘, พระราชทัตตเลขา ร.๕
พระราชทานเจ้าพระยารัตนบดินทร์สำเร็จราชการกรมมหาดไทย, วันศุกร์ แรม ๔ ค่ำ
เดือนกุมภาพันธ์ ปีจอ อัฐศก ๑๒๕๘ (พ.ศ. ๒๔๔๕).

โบเสรีจ เพราะจะทำให้ส่วยค้างได้ เนื่องจากการเก็บส่วยในที่ลุ่ม ๆ ตอน ๆ
 หลายชนิดหลายอย่าง ไก่ไม่ครบเต็มเม็ดเต็มหน่วยถือเอาเป็นตายไม่ได้ กรณีเหล่านี้
 กลายเป็นข้อพิพาทที่ไม่ยุติไค้กายและทำความไม่พอใจให้แก่เจ้าเมืองกรมการนายเงิน
 มากขึ้น จนกลายเป็นปฏิปักษ์ต่อบาทหลวงและพวกเข้ารีตอย่างรุนแรง โดยเฉพาะ
 เมื่อพวกเข้ารีตอีกเห็นว่ามันจะเข้าทำลายพระพุทธรูปวัดแก่งม่วง เมืองนครพนมเพราะ
 เห็นเป็นวัตถุสถานทางศาสนา พวกบาทหลวงและพวกญวนเข้ารีตก็ได้รับการกลั่นแกล้ง
 อย่างมากด้วยวิธีอันธพาลคอบไต จนบาทหลวงอเล็กซิส โปรคม หนีไม่ได้ต้องยื่นเรื่อง
 รวาท้องเจ้าเมืองกรมการ เมืองนครพนมสกลนครต่อสมเด็จพระเจ้าหนองยาเชอกรมหมื่น
 ประจักษ์ศิลปาคมข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑลลาวพวนว่า อุปฮาดกับพระชัยกรมการ
 เมืองนครพนมเข้าทำการขู่ขู่หรือทำลายบ้านเรือนที่บาทหลวงซื้อให้แก่ญวนแก่งที่นับถือ
 คริสตศาสนาที่นครพนมในขณะที่บาทหลวงไม่อยู่ แกล้งกดขี่ข้าราชการคนเข้ารีตอย่าง
 หนัก เขียนตีหมานให้ทำทัณฑ์บนว่าจะไม่กลับไปเข้ากับบาทหลวงอีก ขูกรรโทษ
 ไม่ให้นับถือคริสตศาสนาและว่าจะปล้นบ้านเรือนบาทหลวงและพวกญวนเข้ารีต
 บาทหลวงเองถูกกลั่นแกล้งได้รับความลำบากมาก มีกรห้ามขายข้าวเสบียงอาหาร
 ให้แก่บาทหลวงและญวนแก่ง ถ้าซื้อได้ก็ในราคาแพง และจำนวนเท่ากับคนเดินทาง
 ซื้อ การปฏิบัติต่อบาทหลวงและคนเข้ารีตดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองกรมการ
 เป็นปฏิปักษ์กับบาทหลวงและญวนเข้ารีตมาก ซึ่งถ้าไม่แก้ไขอาจจะกลายเป็นเรื่อง
 ดุกลามใหญ่โตขึ้นได้ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องปลายเหตุ เรื่องที่สำคัญ
 คือ บาทหลวงมีอิทธิพลมากขึ้นโดยอาศัยวิธีการหาความนิยมให้คนมาเขาควยและจะก่อ

กจธ., ร.๕, บ.๑.๑ก/๒๕, สำเนาคำร้องของบาทหลวงอเล็กซิส โปรคม
 ปลัดพระสังฆราช ณ เมืองลาวทูลสมเด็จพระเจ้าหนองยาเชอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
 ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน, วันพุธ แรม ๑๓ ค่ำ เดือนสิงหาคม ปีจอ
 อัฐศก ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

ให้เกิดปัญหาไม่มีที่สิ้นสุด ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ ปรากฏว่าจำนวนคนญวนเข้ารีต รวมกับ
พวกชาเหนือเข้ารีต (พวกที่มาจากบริเวณหัวพันทั้งห้าทั้งหก) ซึ่งบาทหลวงเรียกรวม
ว่า พวกไทภูเขา มีอยู่ราว ๑,๐๐๐ คนเศษ^๑ จำนวนคนเข้ารีตนี้ทำให้ไทยวิตกใน
อำนาจบาทหลวงมากขึ้น จึงคิดหาทางแก้ไขไม่ให้บาทหลวงเป็นค้ำคั่งค้ำค้ำแทรกแซง
กิจการเกี่ยวกับการปกครองพวกญวนได้

...ให้ทำไม่รู้ไม่เห็นผูกใจอ่อนผันเอาอกเอาใจไปตามการ
แต่ตาเขาเป็นตัวเป็นคนวนวายนักแล้วตองไม่ฟังเสียงกัน
อย่าให้รับวาบาคหลวงควรจะเป็นธุระแก่คนเหล่านี้โดย
ทางราชการแล้วก็เป็นที่ แต่ตาความนั้นไม่ใคร่จริง ๆ
โดยแข็งแรงแล้วจะไม่แต่เพียงให้พวกศิษยบาลหลวงคู่อ
ครุแข็งแรงขึ้นอย่างเดียว จะกลายเป็นเหมือนยุให้พวกนี้
หมายพึ่งฝรั่งเศสค่อไปควย...^๒

อย่างไรก็ดีเมื่อรัฐบาลไทยได้กล่าวโทษบาทหลวงที่ขัดขวางราชการ และถึง
กับไม่ให้พวกญวนถือน้ำพระพิพัฒน์ยศซึ่งเป็นกรรไกรร้ายแรงมากนั้น บาทหลวงได้แสดง
ความตกใจและพยายามชี้แจงเจตนาให้เห็นว่า เพียงแต่ต้องการปกป้องคนญวนและ
คนเข้ารีตอื่น ๆ ให้ได้รับความสงบสุขและยุติธรรมเท่านั้น พร้อมกับนั้นได้แจ้งความ
ประสงค์ยินยอมให้กรมการเก็บส่วยและเกณฑ์ราชการได้ค่อไป ขอแต่ผอนผันให้บาง

^๑ กจข., ร.๕, บ.๑.๑ก/๒๔, ที่ ๒, ร.ที่ ๗๕๑/๔๔ พระราชหัตถ์เลขา
ร.๕ พระราชทานเจ้าพระยารัตนบดินทร์ที่สมุหนายก, วันพุธ แรม ๕ ค่ำ เดือนอ้าย
ปีจอ อัฐศก ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕).

^๒ กจข., ร.๕, บ.๑.๑ก/๔, ร.ที่ ๑๐๔๔/๔๗, พระราชหัตถ์เลขา ร. ๕
พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ, วันพฤหัสบดี แรม ๓ ค่ำ เดือนอ้าย ปีระกา
ลี้ปศศก ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

ความสมควร หลังจากนั้นเมื่อบาทหลวงถูกกรรมการเมืองนครพนมกลั่นแกล้ง บาทหลวงก็ใช้วิธีอาศัยแอบอิงข้าราชการขุนนางผู้ใหญ่จากกรุงเทพฯ หันเข้าพึ่งอำนาจข้าหลวงมณฑลแสดงตนยอมรับอำนาจไทย ให้ความร่วมมือแก่ทางราชการโดยขอให้ลดหย่อนให้แก่พวกตนบ้าง ในที่สุดก็เป็นอันตกลงว่ากรมหมื่นประจักษ์ฯยอมให้ไม่ต้องเก็บส่วยกับญวนแต่คงถูกเกณฑ์ใช้ราชการแผ่นดิน สำหรับพวกทาสที่มีสารกรมหมื่นบาทหลวงยอมส่งตัวให้หมดเว้นแต่ผู้ที่วางเงินค่าตัวให้แทน (แต่ปรากฏว่าพวกกรรมการไม่พอใจจะรับเงิน ต้องเอาตัวทาสคืนกลับไปไซ้สรอยและเพื่อเอาธนะ)^๑ เมื่อบาทหลวงฝรั่งเศสมีท่าทีอ่อนเข้าหากันนี้ จึงเป็นที่เข้าใจว่าบาทหลวงไม่ได้เป็นพวกเคียวและมีผลประโยชน์ร่วมกับกงสุลฝรั่งเศส ที่ทำไปก็เพื่อประโยชน์ในทางเผยแพร่ศาสนา นอกจากนั้นถ้าคนเข้ารีตเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส กลับจะทำให้บาทหลวงต้องเสียอำนาจและอิทธิพลไป ดังนั้น ความรู้สึกหวาดระแวงว่าบาทหลวงเป็นเครื่องมือของรัฐบาลฝรั่งเศสจึงคลายไป และเห็นว่าถ้าจะผ่อนผันให้บาทหลวงได้มีส่วนควบคุมญวนโดยอยู่ภายใต้อำนาจไทย ก็เป็นการดีกว่าจะหักหาญทำลายกันเลยทีเดียว เมื่อบาทหลวงยอมให้คนเข้ารีตได้นำพระพิพัฒน์เกล้าฯ โดยตนเองขอร่วมกระทำตามพิธีศาสนาคริสต์ในโบสถ์ ไทยก็ให้เกียรติบาทหลวงเป็นผู้เลือกหัวหน้าพวกเข้ารีตให้เป็นผู้ส่งคำสาบานมาถวายในคำสาบานมีตราพระสังฆราชประทับอยู่ข้างท้ายควยใช้เป็นแบบสำหรับการถือน้ำของพวกเข้ารีตทุกหัวเมือง^๒

^๑ กจร., ร.๕, บ.๑.๑๓/๒๕๘, คำเนาพระกระแสรับสั่งของกรมหมื่นประจักษ์ฯและคำสนทนาของบาทหลวงอเล็กซิส โปรมที่หนองคาย, วันเสาร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ ปีจอ อัฐศก ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕).

^๒ กจร., ร.๕, บ.๑.๑๓/๒๑, ร.ที่ ๔๒๔/๔๔, พระราชหัตถเลขา ร.๕ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามอลา, วันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีจอ อัฐศก ๑๒๔๔.

การที่ไทยหันเข้าใช้วิธีด้อยที่ด้อยอาศัยกับบาทหลวงนั้น เข้าใจว่าทั้งสองฝ่ายไม่ปรารถนาจะเสียประโยชน์ให้กับฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องบาทหลวงจึงเบาบางไป และกลับต้องมาแก้ไขให้เจ้าเมืองและกรมการคล้ายท่าที่ที่เป็นปฏิปักษ์กับบาทหลวง และพวกญวน สาเหตุแท้จริงที่บาทหลวงเป็นที่เกลียดชังนั้น เกิดจากชาวพื้นเมืองที่นับถือพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ เข้าใจผิดว่าการเข้ารีตยอมรับนับถือคริสต์ศาสนา เป็นการเข้าในบังคับต่างชาติหรือเปลี่ยนสัญชาติ เกิดความรู้สึกที่กักกันรังเกียจว่าญวนเข้ารีตเป็นคนของบาทหลวงฝรั่งเศสอยู่ในบังคับฝรั่งเศส และเมื่อมีการขัดประโยชน์เรื่องทาสและเรื่องเก็บส่วยเกณฑ์ราชการซึ่งทำให้ต้องเสียอำนาจด้วยแล้วจึงยิ่งเกลียดชังมากขึ้น เมื่อทางกรุงเทพฯ ได้สั่งให้ทางหัวเมืองลาวท่าทะเลเขียนสำมะโนครัวคนญวนเพื่อเตรียมการป้องกันฝรั่งเศสอย่างสิทธิปกครองนั้น ปรากฏว่าเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองลาวโดยเฉพาะนครพนมสกลนคร ท่าอุเทน มุกดาหาร ได้ทำบัญชีสำมะโนครัวแบ่งแยกประเภทคนญวนออกตามศาสนา ว่าเป็นญวนนับถือพุทธศาสนาเท่าใด และเป็นญวนที่เข้ารีตกับบาทหลวงเท่าใด ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเข้าพระทัยในสาเหตุของการแตกแยกนี้ได้ว่า เป็นเพราะเจ้าเมืองกรมการรู้สึกต่อบาทหลวงทำนองเดียวกันกับสกุลฝรั่งเศสจึงโปรดฯ ให้มีท้องตราประกาศไปยังหัวเมืองลาวต่าง ๆ ว่า

...อย่าให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเข้าใจว่าครัวญวนที่เข้ารีตฝรั่งเศสแล้วจะเป็นของสับแยกคู่ฝรั่งเศสนั้นไม่ไค ครัวญวนจะถือศาสนาฝรั่งเศสก็คงเป็นชาชอบชั้นผู้ลี้มากรุงเทพฯ มีราชการบ้านเมืองและคดีความเกี่ยวของประการใด ก็ให้เจ้าเมืองเกณฑ์ไ้ราชการและชำระคดีสินคดีความตามธรรมเนียมเมือง...

^๑ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสาร ร.๕, เลขที่ ๑๓๓๖, สวรรตราบถึงพระพนมนครานุรักษ์ คอบรายบาทหลวงเกลียดกล่อมพาพาและครอบครัวญวนและครัวญวนซึ่งสามีกัก, ไม่มีวันที่ (ขาด).

การแจ้งให้เจ้าเมืองกรมการตั้งกล่าวเข้าใจว่า การเข้านับถือศาสนาไม่ใช่
การเปลี่ยนชาติกัวยนั้นก็เพื่อให้เจ้าเมืองกรมการได้ปกครองชาวญวนอย่างถูกต้อง
ไม่ให้มีอคติให้มีการปฏิบัติต่อกันอย่างอ่อนหนักอ่อนเบาและมีไมตรี ไม่มีเคียดแค้น
เพื่อที่พวกญวนและคนเขาริตอื่น ๆ จะได้ไม่พากันไปพึ่งพาว่านาจอของฝรั่งเศสเพื่อ
ค้ำชูทุกขรอน

นอกจากในเขตหัวเมืองลาวแล้ว บาทหลวงฝรั่งเศสยังมีบทบาทเหนือคนญวน
ในเมืองอื่น ๆ จนฝรั่งเศสได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยต้องเสียอำนาจเกียรติภูมิของ
บ้านเมือง เช่น กรณีบาทหลวงในเมืองจันทบุรีซึ่งพยายามรักษายั้งกันผลประโยชน์
ของพวกญวนเขาริตโดยอาศัยอำนาจฝรั่งเศสให้ช่วยเจรจาขอให้ไทยลดหย่อนภาษี
ส่วย หรือเงินราชการให้ญวนเขาริตเสมอใน พ.ศ. ๒๔๒๒ กราปิเนตกงสุลฝรั่งเศส
ประจำกรุงเทพฯ เข้าเจรจาเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีว่าการกระทรวง
ต่างประเทศว่าบาทหลวงวางแฟงซอลลภาซี เลือของคนญวนเขาริตเมืองจันทบุรี

...พวกญวนเขาริตซึ่งอยู่กับบาทหลวงนั้น พวกนี้ทำมาหากิน
ควยการทอเสื้อชายพอเลี้ยงชีวิต และถวทอเสื้อชายก็มี
ภาษีเสื้อ คือเจ้าภาษีเสื้อโคเรียกควภาซี ๑๒ บูาหนึ่งแล้ว
เดี๋ยวนีเกิดเขาภาษีใหม่ขึ้นอีกคือทุกบ้านทำเสื้อต้องเสียภาษี
โรงเสื้ออีกชั้น ๑ ... คิดเอาตั้งแต่ ๒ ปีล่วงมาแล้ว...
ทั้งนี้ทุกคนใคความยากจนลำบากหนักหนา ทานบาทหลวง
ขอให้เขาพเจ้าช่วยเรียนเจ้าคุณ...

ไทยจำต้องผ่อนผันให้เพราะเกรงว่าจะทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ ถ้าปฏิเสธ
ขอเรียกกรองเล็กน้อยของฝรั่งเศส ปรากฏว่าเมื่อจะเก็บภาษีอื่นอีก พวกญวนก็ไม่ยอม
เสียเห็นว่าแพงเกินไป กรมการเมืองก็ต้องขอให้บาทหลวงช่วยเหลือ แต่บาทหลวง

^๑ กจข., ร.๕, ต.๓/๘, ม.กราปิเนตแจ้งความมายังเจ้าพระยาภาณุวงศ์
วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเส็ง เอกศก ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒).

กลับขอผ่อนผันให้เก็บน้อยลงไปอีก

ส่วนในเมืองพระตะบอง ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ บาทหลวงโสเวอปุระและ บาทหลวงมายามาซึ่งอยู่ในพระตะบองและกลันทุรี (แถบบ้านลงสาบ้านคาอม แขวงเมืองพระตะบอง) ได้พยายามเกลี้ยกล่อมพวกญวนจีนเขมรให้รับถือคริสต์ ศาสนา พวกญวนที่ไม่ยอมรับนับถือบาทหลวง บาทหลวงจะใช้ให้คนญวนที่เข้ารีต จับตัวไปกักขังกักขัง เมื่อกรมการเมืองขอให้ส่งตัวให้ บาทหลวงก็อ้างว่าเป็นพวก ญวนอึ้งย้งซึ่งบาทหลวงได้ช่วยจับตัวไว้ให้ การกระทำของบาทหลวงอาจก่อให้เกิด เหตุร้ายแรงขึ้นได้ เนื่องจากพวกญวนจีนเขมรที่ไม่ยอมเข้ารีตไม่พอใจบาทหลวง อย่างรุนแรงและไปเข้ากับพวกอึ้งย้งตั้งตัว เป็นปฏิปักษ์จะต่อสู้กับบาทหลวง ก่อนหน้านี้ บาทหลวงที่มาประจำอยู่ก่อนไม่ได้กระทำการ เป็นพาลเหมือนบาทหลวงทั้งสองแต่ อย่างใด เช่น บาทหลวงมีศเนซึ่งคุมพวกญวนเข้ารีตถึง ๒๐๐ คราวไว้อยู่ที่เมืองกลัน ทุรีก็อยู่ได้อย่างสงบจนกระทั่งบาทหลวงมายามาทำการแทน อย่างไรก็ดีไทยได้ แก้ไขโดยร้องเรียนไปยังกงสุลฝรั่งเศสให้จัดการไม่ให้บาทหลวงก่อเหตุขึ้นอีกได้ และให้ส่งตัวญวนเข้ารีตที่ทำผิดมาให้ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานแสดงเหตุการณ์คืบหน้า อย่างใด

นอกจากสร้างความวุ่นวายต่าง ๆ แล้ว การที่บาทหลวงมีอิทธิพลเหนือพวก ญวนเข้ารีตยังเป็นการเสียเกียรติภูมิของไทยด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสลพบุรีผ่านทางปากน้ำบางฟุกซา ทรงพบว่ามีธงฝรั่งเศส บักอยู่ในที่พำนักของพวกญวนเข้ารีต ไม่ทรงพอพระทัยและทรงมีพระบรมราชโองการ

กจช., ร.๕, ม.๒.๑๒ก/๗, บอกระยะคหาวรรตารื่องบาทหลวงโสเวอปุระ บาทหลวงมายามาทำการกักขังคุมเหงหลวงรามโยธีชาติไปรตุเกสกับพวกจีนญวนให้เข้า รีตบาทหลวง เมืองพระตะบอง เกือบพุทธจิกายน ปีวอก ฉศก ๑๒๔๖ (พ.ศ. ๒๔๒๗)

ห้ามว่า ชงฝรั่งเศสจะปักในแผ่นดินไทยได้แต่เฉพาะหน้าสถานราชทูตฝรั่งเศสเท่านั้น^๑
 เรื่องบาทหลวงและญวนเข้ารีตนี้ความสำคัญอยู่ที่ว่า ไทยได้ระแวงว่า
 บาทหลวงเป็นเครื่องมือการเมืองของฝรั่งเศสในการแสวงหาอำนาจและอิทธิพลใน
 ประเทศไทย เนื่องจากบาทหลวงเป็นชาวฝรั่งเศสอาศัยการติดต่อโดยผ่านทางกงสุล
 ฝรั่งเศสเพื่อขออนุญาตเดินทางและความสะดวกในการสอนศาสนา ต่อมาพฤติกรรม
 ของบาทหลวงก็ได้ยืนยันความเชื่อดังกล่าว ทั้งในการเกลี้ยกล่อมคนให้เข้ารีต แสวง
 หาความนิยมโดยแทรกแซงชักชวนอำนาจบ้านเมือง เป็นปากเสียงรักษาและเรียก
 ร้องผลประโยชน์ของญวนและคนเข้ารีตอื่น ๆ อย่างเข้มแข็ง แต่ไม่ว่าเจตนาที่แท้จริง
 ของบาทหลวงจะเป็นประการใดก็ตาม พฤติกรรมของบาทหลวงก็ไม่ไค้ยังผลร้ายต่อไทย
 มากไปกว่าเป็นอุปสรรคต่อการปกครอง ทำให้ไทยต้องยอมรับบาทหลวงเป็นตัวกลาง
 ในการปกครองญวนเข้ารีต แม้ว่าจะได้รับความกระทบกระเทือนด้านรายได้โดยบาง
 ที่ไม่อาจเก็บส่วยและเงินราชการได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย แต่ผลคือส่วนหนึ่งที่ไม่
 อาจปฏิเสธได้คือ บาทหลวงได้ช่วยชี้ให้ไทยได้มองเห็นปัญหาความไม่ยุติธรรมอันเกิด
 จากความบกพร่องของระบบสังคมที่ล้าหลังและกระตุ้นให้ไทยต้องเร่งรัดให้มีการ
 เลิกทาสทั่วพระราชอาณาจักรได้สำเร็จมากขึ้น^๒ โดยเฉพาะการที่บาทหลวงแทรกแซง
 ปกครองทาสในมณฑลบูรพา เป็นปัญหาที่ทำให้ไทยเกรงว่าอาจเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสคุกคาม

^๑ กจช., ร.๕, บ.๑.๑ก/๘, ร.ที่ ๔๑๕/๔๕, พระราชหัตถ์เลขา ร.๕
 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา, วันเสาร์ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก
 ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖).

^๒ ต่อมาได้มีประกาศพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ให้
 บรรดาลูกทาสเป็นไทยหมด ไม่ให้มีพิทักษ์เกษียณอายุดังที่ไว้ในพระราชบัญญัติ
 พ.ศ. ๒๔๑๗ ต่อไป ตลอดทั่วราชอาณาจักร เว้นแ่กมณฑลพายัพและมณฑลบูรพา
 เพราะไค้ตราพระราชบัญญัติไว้สำหรับมณฑลนั้น ๆ แล้ว (ประกาศลดค่าตัวทาสใน
 พ.ศ. ๒๔๔๗).

ไทย และยังมีผลให้มีประกาศพระราชบัญญัติลดค่าตัวทาสในพระตะบองใน พ.ศ. ๒๔๔๗ การกคขึ้นในลักษณะทาสเป็นอุปสรรคต่อความเจริญของสังคม และเป็นจุดอ่อนให้ต่างชาติถือโอกาสเข้าแทรกแซงได้โดยง่าย และแม้ว่าฝรั่งเศสจะไม่คุกคาม ก็อาจก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นอันตรายแก่ประเทศไทยได้

เรื่องฌวนผู้ร้ายข้ามแดน

หลังจากที่ฝรั่งเศสยึดโคชินไคนแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ราษฎรที่อาศัยอยู่ทั้งสองฝั่งก็ยังคงข้ามไปมาหาสู่ทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างปกติเพราะไม่ได้มีการปิดกั้นพรมแดนระหว่างสองประเทศ จึงเกิดปัญหาที่ผู้กระทำความผิดกฎหมายบนดินแดนฝั่งซ้ายข้ามมาอาศัยในดินแดนฝั่งขวาหลบหนีการลงโทษของฝรั่งเศสอยู่เนือง ๆ ในตอนแรกไม่มีกฎหมายบังคับตายตัวสำหรับปฏิบัติกรณีที่มีพวกผู้ร้ายข้ามแดนระหว่างสองประเทศ แต่ได้ใช้การเจรจาตกลงให้ความช่วยเหลือประนีประนอมซึ่งกันและกันโดยทางไมตรีระหว่างเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นของทั้งสองฝ่ายเป็นคราว ๆ ไป โดยปกติผู้ร้ายที่ข้ามจากฝั่งซ้ายมาฝั่งขวามีมากกว่า เนื่องจากฝรั่งเศสปกครองราษฎรของตนอย่างกตัญญูและวิคเวณผลประโยชน์มาก จึงมีผู้ทำความผิดกฎหมาย ปล้น ทำร้ายร่างกายลักขโมยและหนีข้ามมาอาศัยฝั่งไทยซึ่งฝรั่งเศสได้ขอรับรองให้ไทยจับตัวส่งให้เสมอ^๑ ไทยกับฝรั่งเศสยังไม่มีข้อตกลงสัญญาผู้ร้ายข้ามแดน ทำให้ไทยวิตกว่าจะเป็นหนทางที่นำไปสู่ความเสียหายเปรียบของไทย เพราะผู้ร้ายของฝ่ายไทยที่ข้ามไปฝั่งซ้ายมีจำนวนน้อยกว่าที่ผู้ร้ายฝ่ายฝรั่งเศสข้ามมาฝั่งไทยมาก เมื่อไทยได้ขอรับรองให้ฝรั่งเศสจับตัวผู้ร้ายให้ ฝรั่งเศสก็จับส่งให้อย่างเต็มใจและง่ายดายโดยไม่ต้องการพยานหลักฐาน ไทยกลับต้องเกรงว่าฝรั่งเศสจะถือเอาเป็นธรรมเนียมการส่งผู้ร้ายที่จะให้ไทยจับ

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๒๕, ๒/๓๓, ที่ ๒๘๔/๒๓๓๕๒, พระยาราชวรานุกูล กราบทูลกรมหมื่นสมมตฯ, ๒๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๔๑).

ส่งผู้รายที่หนีมาฝั่งไทยให้กับฝรั่งเศสเช่นนั้นบ้าง และถ้าเกิดกรณีที่ไทยไม่อาจส่งตัวให้ได้อย่างที่ฝรั่งเศสต้องการ ฝรั่งเศสก็จะใช้การข่มขู่คุกคามอธิปไตยและอาจถือเอาเป็นเหตุกล่าวหาว่าอาณาเขตไทยเป็นที่ช่องสุ่มโจรผู้ร้าย นอกจากนั้นพวกผู้รายที่ข้ามมาฝั่งไทยมักจะอ้างว่าเป็นคนในบังคับไทยเพราะยังไม่มีกติกากลางแน่นอนว่าคนชนิดใดเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ไทยได้กำหนดข้อบังคับสำหรับคนที่อพยพเข้ามาฝั่งไทยว่า ถ้าอยู่ทำประโยชน์และยอมประพฤติตามกฎหมายไทย จึงจะอาศัยอยู่ในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือได้ และให้สิทธิเช่าที่ดินเพื่ออาศัยอยู่ แต่จะซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยมิได้รับอนุญาตจากผู้สำเร็จราชการมณฑลไม่ได้^๑ จึงมีผู้อพยพมากขึ้น ส่วนปัญหาคนข้ามแดนได้เกี่ยวพันกับเรื่องคนในบังคับ เพราะในกรณีที่เป็นคนในบังคับไทยโดยเฉพาะคนญวนที่อาศัยบนฝั่งขวาไม่ว่าจะกระทำผิดบนฝั่งใด ฝรั่งเศสจับตัวไต่บนฝั่งซ้ายก็มักถืออำนาจระศักดิ์สินลงโทษเองเสมอ ฝรั่งเศสไม่พอใจที่จะให้มีการตกลงทำสัญญาส่งผู้รายข้ามแดนให้แน่นอนแต่อย่างใด ฝ่ายไทยนั้นต้องการทำและได้ตกลงสัญญาดังกล่าวนี้นับประเทศอังกฤษแล้วในวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๔) ไทยพยายามให้ฝรั่งเศสเข้าใจความจำเป็นที่จะต้องทำสัญญาและยอมรับเจรจาตกลงด้วย^๒

ในขั้นแรกระหว่างที่กระทรวงต่างประเทศของไทยได้พยายามให้มีการเจรจาเป็นทางการ ข้าราชการผู้สำเร็จราชการประจำมณฑลใกล้เคียงเขตแดนฝรั่งเศสหาทางเจรจา

^๑ กจร., ร.๕, ม.๕๗/๑๓, ที่ ๑๐๕/๑๘๑๕, พระยาศรีสมุทรเกษมทูลกรมหมื่นสมมตฯ, ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒), อ้างถึงหนังสือลายพระหัตถ์เลขาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรวรพลธิปไตยประสูติ ข้าราชการพระองค์สำเร็จราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือรับสนองพระบรมราชโองการประกาศเป็นข้อบังคับสำหรับผู้อพยพชาวญวน เขมร และลาว.

^๒ กจร., ร.๕, ค.๔๕/๒, ที่ ๑๖๕/๒๑๐, พระราชหัตถ์เลขา ร.๕ พระราชทานกรมหมื่นคำรงฯ, ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

กับข้าหลวงฝ่ายฝรั่งเสสให้เห็นใจไทย และจัดการให้ฝรั่งเสสตระหนักถึงความจำเป็นในการทำสัญญา โดยชี้แจงให้ฝรั่งเสสเห็นว่าฝรั่งเสสจะเอาเปรียบไทยไม่ไค้งาย ในเรื่องนี้ถึงแม้ว่าจะไม่มีสัญญาก็ตาม คำสั่งจากกระทรวงมหาดไทยถึงข้าหลวงฯ จึงมีท่านองที่ว่า "...ให้ข้าหลวงสังเกตดูกริยาอาการฝรั่งเสสว่า เมื่อทำให้แก่เรา ฉันทใด เราจึงค่อยจัดการฉันทอนให้ฉันทนั้น อย่าให้เป็นการยอมทำให้แต่ฝ่ายเดียว..."^๑

ฝรั่งเสสหลีกเลี่ยงที่จะเจรจาทำสัญญาระหว่างประเทศ ต้องการให้เป็นการเจรจาระดับเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นในเขตชายแดนของทั้งสองฝ่ายแทนคั้ง เช่นที่ เมืองพระตะบองซึ่งพระยาศักคากิเคชวรฤทธิข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการ มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ตกลงกับข้าหลวงฝรั่งเสสประจำเขมร ณ เมืองโพธิสัตว์สำเร็จไปแล้ว โดยให้ใ้หนังสือเดินทางและหนังสือสำหรับตัวเป็นมาตรการป้องกันไม่ให้มี คนร้ายหลบหนีข้ามแดนไปมาได้ การสืบจับตัวผู้ร้ายจะกระทำเมื่อฝรั่งเสสส่งคำฟ้องของโจทก์ และเมื่อไทยจับตัวได้พร้อมหลักฐานของกลาง ไค้สวนตามกฎหมายไทยแล้ว ว่าผิดจริง จึงจะส่งตัวให้แก่ฝรั่งเสส ณ เขตต่อแดนเพื่อนำไปลงโทษ ฝ่ายฝรั่งเสส จะปฏิบัติในแนวเดียวกัน ในกรณีที่คนร้ายเป็นคนพื้นเมืองข้ามไปกระทำผิดแล้วกลับมา ยังบ้านเดิมในฝั่งของตน โจทก์จะต้องมีหลักฐานแน่นอนเพื่อกลับไปขอหนังสือจาก เจ้าหน้าที่ปกครองฝ่ายคนและนำไปยื่นยังเจ้าหน้าที่ปกครองดินแดนที่ผู้ร้ายอาศัยอยู่ให้ จัดการจับกุมชำระลงโทษตามกฎหมายพื้นเมืองนั้น ๆ^๒

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ นายอำเภอฝรั่งเสสบานม่วงเจริญไค้เจริญ หลวงจินการักษ์ข้าหลวงจัตราราชการ ณ เมืองจำปาศักกิไปเจรจาเรื่องโจรผู้ร้าย ข้ามแดน และไค้ตกลงไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า "...ถ้าผู้ร้ายหนีจากฝั่งตะวันตกให้

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ กจข., ร.๕, ต.๔๕/๒, ที่ ๑๑๘/๑๒๕๒, บันทึกวาจาระหว่างพระยาศักคากิเคชวรฤทธิและเรลคั้งฝรั่งเสสเมืองโพธิสัตว์, ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓).

ฝั่งตะวันออกจับส่ง ถ้าผู้ร้ายหนีจากฝั่งตะวันออกให้ทางตะวันตกจับส่ง..."^๑
 ไทยไม่พอใจอย่างยิ่งที่ให้มี การเจรจาแคะระดับผู้ปกครองท้องถิ่นแต่ละแห่ง และไม่ได้
 มีกฎเกณฑ์สำหรับการส่งตัวผู้ร้ายข้ามแดนโดยทั่วไปเหมือนกันทั้งหมด โดยเฉพาะใน
 เขตติดต่อแดนตะวันออกเฉียงเหนือของไทยซึ่งการตกลงระดับท้องถิ่นไม่ได้ช่วยให้
 มีกฎการส่งผู้ร้ายอย่างละเอียดถี่ถ้วน และราษฎรที่ข้ามไปมาระหว่างเขตนี้อีกก็เป็น
 จำนวนมาก ไทยได้อาศัยคดีเกี่ยวกับผู้ร้ายข้ามแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงแต่ละครั้งอ้าง
 กับฝรั่งเศสถึงความจำเป็นที่จะต้องทำสัญญา คดีสำคัญที่เป็นโอกาสให้ไทยยื่นเงื่อนไข
 ฝรั่งเศสให้เจรจาตกลงทำสัญญา ได้แก่ เรื่องญวนชื่อคึกลักหีบบรรจุเงินจำนวน
 ๘,๕๐๐ เหรียญซึ่งฆ่าหลวงฝรั่งเศส (Résident Supérieur) ประจำเมืองลาว
 ไค้ให้นำไปส่งยังนายอำเภอฝรั่งเศสเมืองสุวรรณเขตรในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓
 แล้วหนีมาอาศัยในเขตเมืองอุบลราชธานี^๒ เมื่อนายอำเภอไค้ขอให้หลวงจินคาร์กัซ
 ช่วยเหลือจับตัวส่งให้ ไทยก็เสนอให้เจรจาเรื่องสัญญาทันที แต่ฝรั่งเศสนิ่งเฉยเสีย
 ต่อมาฝรั่งเศสไค้ขอให้ไทยจับตัวญวนผู้ร้ายส่งให้อีกหลายครั้ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงวิตกว่าเมื่อไม่มีระเบียบเป็นกฎแน่นอน
 แล้ว ไทยมีแต่ทางจะเสียเปรียบซึ่งก็เป็นความจริง ไทยกับฝรั่งเศสได้เกิดขัดแย้งกัน
 อย่างจริงจังเมื่อมีคดี ม.เมนาเช (M. Ménager) ตัวแทนการค้าชาวฝรั่งเศสถูกญวน
 ลูกจ้างฆ่าตายในราวเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ คดีนี้มีเรื่องราวอยู่ว่า ม.มาเช็น
 เมนาเช ฝรั่งเศสคุมเรือล่องแม่น้ำโขงกับลำน้และคนใช้มาจนถึงบ้านแก่งสาบ้านของหลวง

^๑ กจข., ร.๕, ม.๕๓/๑๔, ที่ ๔/๓๕, หลวงจินคาร์กัซทูลกรมหมื่นสรรพ-
 สิทธิฯ, เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๓.

^๒ กจข., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๓๘, แปลที่ ๓๕/๑๐๕๖, ม.ปานาพิวอุพุด
 รับบลิกฝรั่งเศสทูลกรมหลวงเทเวระวงษ์ฯ, ๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๓).

พวกญวนแถวลูกจ้างจำนวน ๑๔ คนได้ฆ่า ม. เมนาเซ เกือบทรัพย์และอาวุธหนีขึ้นฝั่ง
 ไทย เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเมืองสุวรรณเขตรขอให้ไทยช่วยจับตัวให้ เนื่องจากคนถูก
 ฆ่าเป็นชาวฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงได้เร่งรัดให้ไทยดำเนินการสืบจับตัวให้โดย
 เร็วโดยเสนอแนะเบาะแสที่จะทำการจับกุมและให้รูปเป็นหลักฐาน ๔ รูป ฝ่ายไทย
 สืบจับเฉพาะญวนที่เป็นคนเดินทางหรือแปลกถิ่นทั่วประเทศ ปรากฏว่าตอนแรกจับญวน
 ได้ ๔ คน ซึ่งให้การว่าเป็นกุสัจแจวเรือในลำน้ำโขงให้กับคนฝรั่งเศสเพื่อไปทำงาน
 ที่บ่อทองเมืองปากคำบุญ โค้ดหลมหนีขึ้นฝั่งไทยเพราะถูกทุบตีคำว่า "รัฐบาลไทยได้
 สั่งให้ส่งญวนเข้ามาสอบสวนที่กรุงเทพฯ" ต่อมาฝรั่งเศสแจ้งว่าได้ข่าวว่าไทยจับญวนได้
 ที่เมืองสระบุรีและจะขอตัว ไทยขอให้ฝรั่งเศสส่งหลักฐานยืนยันว่าญวนนั้นผิดจริง
 ไทยจึงจะส่งตัวให้ลงโทษได้ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติ แต่ฝรั่งเศสไม่ยินยอมจะให้
 ไทยส่งให้อย่างไม่มีเงื่อนไขซึ่งทำให้ไทยต้องเสียอธิปไตย ดังนั้นเมื่อกระทรวง
 มหาดไทยจัดการเปรียบเทียบรูปถ่ายเฉพาะที่ได้ให้มากับญวนที่ถูกจับและปรากฏว่าไม่
 เหมือน จึงรีบปล่อยไป ต่อมาเมื่อจับญวนได้อีก ๔ คนที่เมืองสวายจิกและศรีโสภณ
 ก็ได้ให้พักรอไว้ที่ปราจีนบุรีก่อนเพื่อเปรียบเทียบรูปพรรณกับรูปถ่าย ไม่ให้ส่งมาที่
 กรุงเทพฯเลยเพราะเกรงว่าฝรั่งเศสรู้แน่นอนแล้วจะขอตัวซึ่งไทยจะปฏิเสธไม่ไ้ง่าย
 คดีญวนฆ่า ม. เมนาเซนั้นนอกจากจะเป็นปัญหาการส่งผู้ร้ายข้ามแดนแล้ว ยังเกี่ยวเนื่อง
 ไปถึงการตีความการใช้อำนาจทางการศาลเหนือคนในบังคับด้วย เพราะฝรั่งเศสถือ
 ว่าญวนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ไทยจึงไม่มีสิทธิแม้แต่กระทั่งจะทำการสอบสวนว่า
 เป็นผู้ทำผิดหรือไม่ เพราะการสอบสวนเป็นการเริ่มกระบวนการใช้อำนาจทางการศาล
 เหนือคนในบังคับซึ่งเป็นสิทธิเฉพาะของฝรั่งเศส คดีนี้ได้กลายเป็นเรื่องถกเถียงยุ่งยาก
 ซึ่งไทยไม่ยอมให้โดยง่าย เพราะฝรั่งเศสจะถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเรื่อยไป ฝรั่งเศส

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๒๘.๒/๓๕, ที่ ๑๔๕๓/๔๑๓๑๕, กรมหมื่นคำรบฯ หล
 กรมหมื่นสมมตฯ, ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

เห็นว่าเป็นเรื่องสิทธิเหมือน คนในบังคับ และต้องการจะให้ เป็นหนทางแก้ไขปัญหา
ที่พวกญวนและชาติอื่น ๆ ในความปกครองของฝรั่งเศสหลบหนีเข้ามาฝั่งไทย ถ้า
ฝรั่งเศสสามารถจับเอาญวนมาลงโทษได้ทันทีที่ฝ่ายไทยจับได้ ย่อมหมายความว่า
ฝรั่งเศสมีอำนาจแผ่ไปทั่วรวมทั้งในเขตไทยด้วย ภัยเหตุที่ฝรั่งเศสถือว่าญวน
เป็นคนในบังคับคน เมื่อ ม.เคอ ฟรังซ์ ราชทูตฝรั่งเศสประจำไทยเร่งขอตัวญวน
นั้น ราชทูตไม่ได้อะไรชื่อญวนที่ต้องการตัวตามวิธีที่พึงปฏิบัติ ระบุแต่เพียงว่าญวนที่ไทย
จับได้เท่านั้น^๑ ยิ่งกว่านั้นฝรั่งเศสมีท่าทีจริงจังและรุนแรงมากสำหรับกรณีนี้ ม.เคอ
ฟรังซ์ ได้ใช้สำนวนแข็งกร้าวกับสมเด็จพระยาเทวะวงษาที่จะให้ส่งญวนว่า
หวังที่จะได้พบว่าญวนสองคน (ที่จับได้ที่สระบุรี) ถูกส่งตัวไปยังสถานกงสุลฝรั่งเศส
อย่างเรียบร้อยในวันรุ่งขึ้น^๒

ฝรั่งเศสได้อ้างสัญญา พ.ศ. ๒๓๘๕ ข้อ ๕ ซึ่งมีความหมายว่า ถ้าคนฝรั่งเศส
เข้ามาอยู่ในประเทศสยามทำผิดต่อไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับตัวผู้ทำผิดไป
ส่งให้กงสุลฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจะทำโทษตามกฎหมายฝรั่งเศส^๓ โต้แย้งกับไทย
แต่ไทยถือว่าเป็นกรณีคนร้ายข้ามแดน ไม่ใช่เรื่องคนในบังคับทำผิดในเขตไทย ซึ่ง
ม.เคอ ฟรังซ์ กล่าวว่าแม้คนในบังคับฝรั่งเศสทำผิดในเขตไทย ไทยยังไม่มีอำนาจ
ตัดสินคดี ดังนั้นไทยจึงไม่ควรคิดว่าจะมีสิทธิตัดสินหรือพิจารณาความผิดของคนในบังคับ
ฝรั่งเศสที่กระทำผิดในเขตฝรั่งเศสเอง และการที่ไทยจะได้สวนญวนยอมเป็นการ

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๒๕.๒/๓๕, ที่ ๓๒๓/๑๔๓๖๖, Note of an Interview
between Prince Devawongse and M. DeFrance on Saturday 27th February
1897.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ...,

ละเมิดอำนาจทางการศาลของฝรั่งเศสทั้งที่ ม.เคอ ฟรังซ์ ว่า "...เมื่อจับตัวได้ แล้ว ไทยได้ทวงหนี้ยิวไว้นานเกินความจำเป็นโดยไม่ส่งตัวไปให้แก่เจ้าพนักงาน กงสุลและถ้าเข้าไปกว่านี้จะถือเป็นการกักขังโดยพลการ ซึ่งเป็นการผิดต่อหนังสือสัญญา ทางพระราชไมตรีอย่างรุนแรง..."^๑

ไทยไม่อาจยอมให้กับฝรั่งเศสได้เพราะถ้าไทยไม่ไต่สวนก่อน ก็จะกลายเป็นว่า "ให้อำนาจเด็ดขาดอย่างที่สุดแก่กงสุลฝรั่งเศสให้มีคนสับเยกต์ฝรั่งเศสใน กรุงสยามกว่าเจ้าพนักงานฝรั่งเศสอื่น ๆ ที่จะมีไต่เองในดินแดนฝรั่งเศสและเป็นการ ที่ให้เจ้าพนักงานสยามเป็นเครื่องมือให้อำนาจเช่นนี้ด้วย"^๒ ไทยถือว่าการที่ไทย พิจารณาไต่สวนไต่ก่อนเป็นการชอบธรรมตามกฎหมายนานาชาติ ยิ่งกว่านั้นการที่ไทย จับตัวผู้ร้ายให้ก็เป็นไปด้วยน้ำใจไมตรีนอกเหนือจากสัญญาซึ่งไทยไม่จำเป็นต้อง ทำเลย ฝรั่งเศสจึงไม่ควรตอบแทนด้วยการขู่เชิญและก้าวร้าว ซึ่งไทยจำเป็นต้อง ยืนยันขอหลักฐานต่อไป หรือไม่เช่นนั้นไทยก็จะปล่อยตัวไป ในระหว่างการไต่แย้ง ไทยจับตัวชาวญวนมาได้อีกหลายคนจากหลายจังหวัด ไต่ทำการไต่สวน ตรวจสอบ รูปพรรณและปล่อยตัวไปบ้างอย่างลับ ๆ และได้ถือเอาเรื่องนี้แสดงให้เห็น ว่าการมีสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดนแน่นอนเป็นสิ่งจำเป็น อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสมีปฏิกริยา รุนแรงเรื่องนี้เพราะถือว่าไทยขัดขวางอำนาจฝรั่งเศสในการปกครองคนในบังคับ โดยเฉพาอำนาจทางการศาล ถ้าไทยไม่ส่งตัวให้ฝรั่งเศสก็จะเสียเกียรติภูมิในสายตา ของคนในบังคับและคนชาติอื่น ๆ เป็นเหตุให้เสียอำนาจต่อไปได้ "...การคาดคะเน

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๓๕, no.293/12386, Le Lettre de M.A. Defrance Ministre Résident de France a Son Altesse Royale Prince Devawongse Ministre des Affaires Étrangères, le 25 Janvier 1897.

^๒ กจข., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๓๕, สำเนาที่ ๓๑๓/๑๓๕๗๘, กรมหลวงเทวะ-
วงษ์ประทานพระหัตถ์เลขาคัด ม.เคอ ฟรังซ์, ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕
(พ.ศ. ๒๔๓๕).

ความผิดของคนเหล่านี้เพื่อจะไต่ส่งตัวเขาไปชำระทัณฑ์สน เป็นส่วนพิเศษอันหนึ่งของ
อำนาจบังคับบัญชาที่เป็นของจำเพาะฝรั่งเศสเท่านั้นแก่คนในบังคับของเขา..."^๑

สภาพความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไม่อำนวยให้ไทยยืนยันกักขัง
ญวนไว้ได้อย่างเด็ดขาดและต้องส่งตัวญวนให้แก่ฝรั่งเศส พร้อมกับหนังสือแจ้งแก่
ฝรั่งเศสว่าไทยจะยอมส่งตัวญวนให้ฝรั่งเศสนั้น สมเด็จพระยาเทเวะวงษา
ทรงคัดพ้อฝรั่งเศสที่ใช้วิธีการขู่บังคับรุนแรงกับไทย ซึ่งไทยเพียงแต่ขอทำตาม
กระบวนการของกฎหมายที่นานาชาติยอมรับปฏิบัติและไทยเองก็ได้ช่วยเหลือและ
ปฏิบัติต่อฝรั่งเศสอย่างปฏิบัติกับอังกฤษ เช่นกัน

... การสำคัญที่ทำได้ในเรื่องนี้ก็ไม่เพียงพออันใดจนถึงกับ
ให้เป็นที่สมควร ขางฝ่ายไทยจะต้องแตกราวกับคูเวอนเมนต์
ของท่าน รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ตกลง
ยอมส่งคนญวนสองคนที่มีเรื่องหาในจำนวนหนังสือนั้นมาให้ท่าน
คุณทั้งสองคงจะได้นำตัวมาส่งยังสถานกงสุลของท่านแล้วก่อน
ที่ท่านจะรับหนังสือฉบับนี้ แต่ในเวลาเดียวกัน ฝ่ายไทยขอรอง
ต่อการอย่างหนึ่งอย่างใดที่ท่านจะถือเอาเหตุนี้ เป็นเยี่ยงอย่าง
ต่อไปในภายหน้านั้นไม่ใด แลผลอย่างเดียวกันที่จะมีได้ก็เพียง
ว่าจนกว่าจะ कोईหนังสือสัญญา เรื่องส่งนักโทษข้ามแดนตกลงกัน
ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสแล้ว รัฐบาลนี้จะถือตัวว่า
ไม่มีความจำเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดนอกจากมีอยู่แล้วตามหนังสือ
สัญญาอันที่จะค้นหาจับตัวจากกักขังคุณสปีเยกตุฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง
อย่างใด เว้นเสียเป็นการตามที่โลกกำหนดไว้ในหนังสือสัญญา
ที่มีใช้อยู่...^๒

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจช., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๓๕, คำแปลที่ ๓๕๗/๑๔๒๓๗, ม.เคอ ฝรั่งเศส
ตุลกรมหลวงเทเวะวงษา, ๕๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕.

^๒ กจช., ร.๕, ผ.๒๕.๒/๓๕, สำเนาที่ ๓๓๕/๑๔๓๕๔, กรมหลวงเทเวะวงษา
พระราชทานพระหัตถ์เลขามายัง ม.เคอ ฝรั่งเศส, ๕๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕.

ไทยหวังว่าคดีฆ่า ม. เมานาเชนี้ จะกระตุ้นฝรั่ง เสรีให้สนใจที่จะทำความตกลงสัญญามากขึ้น ถึงแม้ว่าการกระทำในเชิงชัดขึ้นต่อฝรั่ง เสรีจะไม่ได้ผลเต็มที่ ก็ยังเป็น การดีกว่าที่ไทยจะไม่ทำอะไรเลย และปล่อยให้ฝรั่ง เสรีถืออำนาจได้อย่าง สะดวกง่ายดาย หลังคดี ม. เมานาเชแล้ว ไทยยังคงค้นหาจับตัวญวนและชนชาติอื่น ๆ ที่กระทำผิดแล้วข้ามแดนมาฝั่งไทยให้กับฝรั่ง เสรีต่อไป ยิ่งกว่านั้นยังมีกรณีที่ญวนในเขตไทยทำผิดกฎหมายในเขตไทย และไทยต้องจับตัวส่งให้เจ้าพนักงานฝรั่ง เสรีบนฝั่งชายตัดสิน เพราะฝรั่ง เสรีอ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่ง เสรีเช่นใน พ.ศ. ๒๔๔๘ คนญวนเมืองท่าอุเทนได้ไปฟ้องนายอำเภอฝรั่ง เสรีเมืองปากหินบุญว่า ญวน ๑๔ คน ที่อาศัยอยู่ที่เมืองท่าอุเทนปล้นทรัพย์ของตนไป พวกญวนที่ต้องหาเป็นผู้ใหญ่บ้านก็มี ไทยจึงขอชำระเองแต่ฝรั่ง เสรีไม่ยอม ไทยเกรงว่าจะเป็นที่เกิดเรื่องลูกกลมได้ สมเด็จพระยาคำรงฯ ถึงกับทรงปรึกษา ม. สโตรเบล ที่ปรึกษาราชการทั่วไปและทรงได้รับคำแนะนำว่าไทยไม่มีหลักฐานว่าพวกญวนเข้ามาในพระราชอาณาเขตเมื่อไร ฉะนั้นต้องยอมรับว่าญวนเป็นคนในบังคับฝรั่ง เสรีและให้ฝรั่ง เสรีชำระตัดสินคดีไป

ไทยต้องยอมรับสภาพการนี้ถึงกล่าวแม้ว่าจะเสียเปรียบ กล่าวคือไม่มีใครมีผู้รายหนีจากฝั่งไทยไปฝั่งชายให้ฝรั่ง เสรีต้องติดตามจับ ฝรั่ง เสรีตัดสินคดีที่ญวนในบังคับไทยเป็นคู่ความเสียเองโดยไทยไม่สามารถคัดค้านได้และฝรั่ง เสรีได้ขอให้ไทยจับผู้รายข้ามแดนให้เสมอมา แต่ก็ไม่ได้มีการตกลงสัญญาส่งผู้รายข้ามแดนจนกระทั่ง

กจช., ร.๕, ผ.๒๘.๒/๑๐๘, ที่ ๑๘๒๗/๑๐๐๖๖, กรมหลวงคำรงฯ
 หลุกรมขุนสมมตา, ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗).

สิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ^๑

เรื่องญวนต่อต้านฝรั่งเศสในประเทศไทย

ประวัติการบุกรุกดินแดนญวนของประเทศฝรั่งเศสและการต่อต้านฝรั่งเศส
ของพวกญวนในเวียดนาม ฝรั่งเศสสนใจเวียดนามตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗
 เพราะต้องการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในดินแดนแถบนี้ และผลประโยชน์ที่ติดตามมาคือ
 การค้าขาย แต่ทั้งสองประสมอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ไม่อาจบรรลุจุดประสงค์ทั้งสอง
 ประการได้ กล่าวคือ ผู้ปกครองญวนยึดมั่นในลัทธิขงจื้อ และคิดว่าพวกตะวันตก
 ป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม ญวนรังเกียจหลักความเชื่อที่พวกยุโรปนำมาเผยแพร่ ใช้วิธี
 การต่าง ๆ ต่อต้านพวกนักสอนศาสนาและชาวญวนที่เข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ตั้งแต่
 กच्छี ชมเหง รังแกจนถึงขั้นประทัดประหาร วิธีการที่ไซ้โดยทั่วไปคือขับออกนอก
 ประเทศ^๒ ฝรั่งเศสได้มีโอกาสเข้ามาติดต่อกับเวียดนามอีกในสมัยพระจักรพรรดิ

ปัญหาการส่งผู้ร้ายข้ามแดนยังคงไม่สิ้นสุด และไม่ได้มีการตกลงสัญญาส่ง
 ผู้ร้ายข้ามแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเลย แต่ความยุ่งยากในเรื่องนี้ผ่อนคลายลง
 เมื่อฝรั่งเศสลดทอนที่คุกคามเอาเปรียบไทย และมีการเจรจาตกลงปัญหาคนในบังคับ
 ให้เป็นที่ยุติลงในเวลาต่อมาสำหรับเรื่อง ม.เมนาเชนนั้น ปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๔๔๔
 จับญวนได้ ๒ คนที่กรุงเทพฯ คนหนึ่งรับราชการกรมกองตระเวน อีกคนเป็นพระภิกษุ
 อยู่วัดญวน (วัดอุภัยราชบำรุง) ไทยได้ส่งตัวให้เฉพาะที่เป็นพลตระเวน เนื่องจาก
 ฝรั่งเศสได้ขอตัวไว้และมีพยานยืนยันได้ถูกต้อง ส่วนพระญวนนั้น ไทยได้จัดการปล่อย
 ไปเพราะเห็นว่าเป็นพระ ประกอบกับหลักฐานมีไม่เพียงพอด้วย.

^๒

D.J.M. Tate, The Making of Modern South East Asia, Vol.1,
 (Oxford University Press, 1971), pp. 433 - 434 : D.G.E. Hall,
A History of South East Asia, 2nd. ed., (New York:Macmillan and
 St.Martin Press, 1966), pp. 394 - 96.

เวียคนามยาลองหรือองเชียงสือ (พ.ศ. ๒๓๔๕ - ๒๓๖๒) และมีฐานะเป็นชาติที่
 ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง เนื่องจากพระสังฆราชแห่งอาครัง หัวหน้าคณะบาทหลวง
 ฝรั่งเศสประจำอินโดจีน ได้มีส่วนช่วยเหลือให้พระจักรพรรดิปราบพวกกบฏและ
 ครองราชย์สำเร็จ แต่ในรัชกาลต่อ ๆ มาก็กลับเป็นเช่นเดิม กล่าวคือในสมัย
 พระจักรพรรดิมีนมาง (พ.ศ. ๒๓๖๓ - ๒๓๘๔) ทรงเกลียดชังพวกตะวันตกอย่าง
 รุนแรง ทรงปฏิเสธการทำสัญญาทางการค้ากับฝรั่งเศส และการมีกงสุลฝรั่งเศสใน
 เวียคนาม ทรงรื้อฟื้นนโยบายประหัตประหารพวกคริสเตียนมาใช้อีกโดยไม่ยอมฟัง
 คำคัดค้านของบรรดาขุนนางจำนวนมากที่ไม่เห็นด้วย ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ ทรงออก
 พระราชกฤษฎีกาประหารญวนเข้ารีตหลายคน แต่ในปลายสมัยของพระองค์ก็ทรง
 เห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส เนื่องจากอังกฤษได้ทำ
 สงครามกับจีนคือสงครามฝิ่น (พ.ศ. ๒๓๘๒ - ๒๓๘๕) จึงทรงตระหนักว่าการถือ
 นโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยวอาจก่อให้เกิดอันตรายได้ แต่ไม่ทันที่จะทรงดำเนินการ
 ใดก็ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน ในสมัยพระจักรพรรดิเทียวตรี (พ.ศ. ๒๓๘๔ -
 ๒๓๙๐) ทรงใช้นโยบายข่มเหง รังแก และประหัตประหารพวกเข้ารีตรุนแรงมากขึ้น
 ไม่นำพาต่อฝรั่งเศสและสเปนซึ่งพยายามหาทางเจรจาโดยสันติวิธี และใน พ.ศ. ๒๓๙๐
 เมื่อฝรั่งเศสส่งเรือรบสองลำมาขอเจรจาเรียกร้องการประกันความปลอดภัยของชาว
 ฝรั่งเศสในเวียคนาม คำตอบคือทูตฝรั่งเศสถูกฆ่า ฝรั่งเศสจึงทำลายสำเภายุวนใน
 น่านน้ำเมืองคานังหลายลำก่อนกลับไป พร้อมกับยุคิดินทางที่จะเจรจากันด้วยดีต่อไป
 พระจักรพรรดิคือตึก (พ.ศ. ๒๓๙๑ - ๒๔๒๔) กษัตริย์องค์ต่อมาทรงพยายามขจัด
 ปัญหาที่ต้องสู้รบกับฝรั่งเศส โดยกำจัดพวกที่ทรงคิดว่าเป็นสาเหตุชักจูงให้เกิดปัญหา
 ดังกล่าว คือพวกนักสอนศาสนาและญวนเข้ารีตประกอบกับพวกคริสเตียนเหล่านี้มีส่วน

สนับสนุนการกบฏชิงราชบัลลังก์ในตังเกี๋ย จึงทรงออกพระราชกฤษฎีกาขับไล่พวกญวน จากที่เคยอาศัยอยู่เดิม ทำลายหมู่บ้าน ยึดที่ดิน จับหญิงชายแยกจากกันแล้วลักคำว่า "นอกรีต" หรือ "พวกมิจงชาติปฏิวัติ" ไว้ที่แก้ม ทรงหวังว่าการทารุณกรรมเช่นนี้จะทำให้พวกนักสอนศาสนากลัวเกรงและออกจากประเทศไป ในสมัยนี้พวกญวนล้มตาย หลายพันคน และพากันอพยพลี้ภัยกันมากมาย^๑ ดังนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ฝรั่งเศสจึง ส่งเรือรบมาอีกไม่ใช้เพียงเพื่อประท้วงและเรียกร้องการประกันความปลอดภัยเท่านั้น แต่ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๒ ฝรั่งเศสได้บุกเข้ายึดไซ่ง่อนเข้าไว้ในครอบครอง และยึดได้แคว้นโคชินจีนทางตะวันออกใน พ.ศ. ๒๔๐๕ และโคชินจีนตะวันตกในเวลา ต่อมา รวมทั้งได้บางส่วนของฮานอยกับจังหวัดริมทะเลใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ยึดฮานอย และจังหวัดใกล้เคียงได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๒๕ และรุกแคว้นอันนัมจะถึงเขตที่ห่าง จากเว้เพียงเจ็ดไมล์ พอดีกับพระจักรพรรดิคือศึกสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ จึงได้มีการตกลงสัญญาสงบศึกในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๔) รับรองว่าโคชินจีนเป็นรัฐในอาณานิคมของฝรั่งเศส และอันนัมกับตังเกี๋ยเป็นรัฐในอารักขา อย่างไรก็ตามก็ฝรั่งเศสปกครองเวียตนามได้อย่างแท้จริงใน พ.ศ. ๒๔๒๘ คือหลังจากที่ กองทหารญวนจากราชสำนักเว้โดยการนำของ ทอง หัศ ฑูเยต (Ton That Thuyet) ผู้สำเร็จราชการได้โจมตีกองทหารฝรั่งเศสเป็นครั้งสุดท้ายแล้วพ่ายแพ้ และได้พา พระจักรพรรดิฮัมหงี (Ham Nghi) กษัตริย์ญวนองค์สุดท้ายซึ่งตั้งโดยชาวญวนและมีพระชนมายุเพียง ๑๒ พรรษา เสด็จหนีไป ราชสำนักเว้ก็ตกอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส โดยสมบูรณ์^๒

^๑ Ibid., pp. 80 - 84.

^๒ D.J. Steinberg and others, In Search of South East Asia A Modern History, (Oxford : University Press, 1971) p. 302.

ตลอดระยะเวลา นับตั้งแต่ฝรั่งเศสยึดไซ่ง่อนจนได้ปกครองเวียดนามทั้งประเทศนั้น ฝรั่งเศสต้องเผชิญกับการต่อต้านอย่างไม่ย่อท้อของชาวนวน ฝรั่งเศสสามารถเอาชนะรัฐบาลเวียดนามได้ในที่สุดภายในเวลา ๒๖ ปี แต่ต้องเสียเวลาปราบปรามพวกนวนต่อต้านฝรั่งเศสเป็นเวลานาน ต้องสิ้นเปลืองกำลังและค่าใช้จ่ายจำนวนมาก เพราะวิธีการที่ชาวนวนนำมาใช้ต่อต้านอย่างลับ ๆ และเปิดเผย คือ การรบนอกแบบ หรือ แบบกองโจร (Guerillas) ในการต่อต้านการบุกรุกดินแดนและการบริหารการปกครองของฝรั่งเศส เพื่อเอกราชของประเทศของชาวนวนในเวียดนามนั้น อาจแบ่งลักษณะออกได้คือ ในระยะแรกเป็นการนำของพวกขุนนางที่ต่อสู้เพื่อเกียรติยศของตน และตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นไป เป็นการนำของพวกนักศึกษาที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมจากตะวันตก

ในตอนแรกฝรั่งเศสถูกต่อต้านโดยบุคคลหลายจำพวก ได้แก่ ขุนนาง นักศึกษา ชาวไร่ชาวนา ชาวประมง โดยเฉพาะพวกขุนนางซึ่งไม่พอใจการอยู่ร่วมกับฝรั่งเศส ได้เดินทางกลับไปยังท้องถิ่นเดิมของตนรวมสมัครพรรคพวกเป็นกลุ่มก้อน และก่อการจลาจลปล้นสดมภ์ทำร้ายพวกนวนที่เข้ากับฝรั่งเศส พยายามขัดขวางการบริหารประเทศของรัฐบาลอินโดจีนและหาโอกาสขับไล่ฝรั่งเศสออกจากเวียดนาม การที่รัฐบาลเวียดนามไม่สู้รบต่อต้านฝรั่งเศสอย่างจริงจังจนต้องเสียดินแดนทำให้ประชาชนนวนเกิดความรู้สึกรักพวกพ้อง ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องรวมกลุ่มกู้เกียรติให้ดินแดนของตน ฝรั่งเศสได้ผนวกแคว้นโคชินจีนตะวันตก เพื่อตัดปัญหาเรื่องนวนต่อต้านที่จะอาศัยช่องว่างกำลังและอาวุธ แต่กลับก่อให้เกิดผลตรงข้ามที่ทำให้การต่อต้านทวีความร้ายแรงขึ้น ผู้เหตุการณ์ชาวฝรั่งเศสได้เขียนไว้ว่า

Ibid., p. 30 ; Truong Buu Lam, Patterns of Vietnamese Response to Foreign Intervention : 1858 - 1900 (Monograph Series No. 11, South East Asia Studies, Yale University), p. 7 - 13; Le Thanh Kaoi, Le Vietnam Histoire et Civilisation, (Paris:Les Editions de Minuit, 1905), p. 380.

... เราได้รับความลำบากอย่างใหญ่หลวงในการก่อตั้ง
 อาณานิคมในดินแดนนี้ พวกจลาจลก่อความวุ่นวายรบกวน
 ไปทุกหนทุกแห่ง พวกเขามาจากที่ใดก็ไม่มีใครรู้ พวกเขามี
 มีจำนวนมากมาย เขามาทำลายทุกสิ่งทุกอย่างและแล้ว
 ก็หายไปยั้งที่ใดก็ไม่มีใครรู้จักเช่นกัน...

อย่างไรก็ดีพวกญวนได้ดำเนินการอย่างไรไม่มีระเบียบแบบแผน ในรูปการ
 จับอาวุธรวมกลุ่มในท้องถิ่น เพื่อทำการต่อต้านฝรั่งเศส ทั้งนี้เพื่อแสดงความซื่อสัตย์
 ต่อกษัตริย์และแผ่นดินด้วยความสำนึกตามแบบลัทธิธรรมเนียมขงจื้อ จนกระทั่งเมื่อ
 ทอง ทัด พุเย็ค พาพระเจ้าจักรพรรดิฮังหงีเสด็จหนี และให้พระองค์ออกพระราชกฤษฎีกา
 เรียกร้องให้มีการลุกฮือทั่วไปในทุกจังหวัด เพื่อต่อต้านฝรั่งเศส ประชาชนได้ให้การ
 สนับสนุนพระราชกฤษฎีกานี้อย่างเต็มที่ เกิดการต่อต้านอย่างรุนแรงที่สุดเท่าที่ฝรั่งเศส
 เคยประสบมา ประชาชนรวมกันเข้าเป็นขบวนการสนับสนุนกษัตริย์ (Royalist
 Movement) หรือกันเวือง (Can Vuong) และขบวนการนักวิชาการ (Literati
 Movement) หรือวันตัน (Van Than) ทั้งสองเป็นขบวนการร่วมกันกระจายกำลัง
 ทั่วประเทศ ส่วนมากหัวหน้าของแต่ละเขตเป็นข้าราชการเก่าและได้กำลังคนจาก
 ชาวพื้นเมืองในดินแดน ๆ ผู้นำที่สำคัญและเป็นที่ยกย่องมากคือ พัน ดินห์ ฟุง (Phan
 Dinh Phung) ในเขตฮาดิง และฮวง หัว ถ่า (Huong Hoa Tham) หรือเดทัม
 (De Tham) ในบริเวณเทือกเขาทางเหนือในดั่งเกีย มีอุดมการณ์คือสู้เพื่อก้ำจัด

Paulin Vial, Les Premieres annees de la Cochinchine,
Colonie Francaise, (Paris, 1874), pp. 11 - 12, as quoted in Truong
 Buu Lam's "Patterns of Vietnamese Response to Foreign Intervention",
 p. 8:

...We have had enormous difficulties in imposing our
 authority in our new colony. Rebel bands disturb the
 country every where. They appear from nowhere, they
 arrive in large numbers, they destroy everything, and
 then they disappear into nowhere...

คริสตศาสนาและขับไล่วงศ์ฝรั่งเศส เพื่อเกียรติยศและค่านึงถึงเชื้อชาติเป็นสำคัญ ปฏิบัติการที่สำคัญได้แก่ การฆาตกรรมข้าราชการที่เข้ากับฝรั่งเศส ซึ่งทำให้การบริหารการปกครองในเขตหัวเมืองแทบพังทลายและไม่อาจแก้ไขให้คืนสภาพที่ดีได้ พวกญวนต่อต้านของขบวนการนี้เองที่เริ่มเข้ามามีบทบาทจริงจังในประเทศไทย โดยอาศัยดินแดนไทยเป็นแหล่งสะสมกำลังและอาวุธ เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติการใน เวียดนาม และสามารถยื่นหยักอยู่ได้นานจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แม้ว่าขบวนการ นี้จะไม่ประสบความสำเร็จและฝรั่งเศสสามารถจับตัวจักรพรรดิฮัมหงีไปได้ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ ก็ตาม อุดมการณ์และการดำเนินงานของขบวนการนี้ก็มิได้เป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจ ให้กับพวกชาตินิยมในสมัยต่อมา โดยเฉพาะแก่ พัน บอย เจา (Phan Boi Chau) หัวหน้าคณะปฏิวัติของขบวนการชาตินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐^๑

เมื่อขบวนการสนับสนุนเกียรติยศสิ้นสุดลง ฝรั่งเศสจึงสามารถบริหารประเทศ เวียดนามได้อย่างมั่นคงขึ้น สังคมเวียดนามเปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบเศรษฐกิจแบบ นายทุนอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดชนชั้นกลาง ชนชั้นปัญญาชน และกรรมกร ซึ่งยังคงมี ความสำคัญทางการเมืองและต่อภารกิจชาตินิยม แต่แนวความคิดในการต่อต้านได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ความล้มเหลวในครั้งที่ผ่านมาก ทำให้ตระหนักว่าอาวุธที่จะใช้สู้กับ ฝรั่งเศสได้คือวิทยาการของพวกเขาตะวันตก โดยการนำมาปรับปรุงประเทศเช่นเดียวกับ จีน ญี่ปุ่น และอินเดีย^๒ ผลงานของนักปราชญ์ตะวันตกเช่น รัสโซ วอลแตร์ มงเตสกีเออร์ และสเปนเซอร์หลังไหลเข้ามายังเวียดนามพร้อมกับลัทธิชาตินิยมซึ่งแพร่หลายในหมู่นักศึกษา เมื่อญี่ปุ่นสามารถทำสงครามเอาชนะรัสเซียได้ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นักศึกษาญวนพากันตื่นตัว ที่จะต่อต้านฝรั่งเศสโดยยึดเอาญี่ปุ่น เป็นแบบอย่าง ชาวยุวนกว่า ๒,๐๐๐ คนเดินทางไป เรียนที่ญี่ปุ่น นักศึกษายุ่นำทางการเมืองที่สำคัญสมัยนี้คือ พัน บอย เจา และ พัน เจา

^๑ D.J. Steinberg and Others, op.cit., pp. 302 - 303; Joseph Buttinger, op.cit., pp. 148 - 149; D.J.M. Tate, op.cit., p. 457.

^๒ Lé Thành Khôi, Histoire de l'Asie du Sud-Est, (Press Universitaires de France), pp. 100 - 101.

ทรินท์ (Phan Chau Trinh)^๑ พัน บอย เจา ก่อตั้งขบวนการชาตินิยมดำเนินการ
ไต่คนี่ที่ญี่ปุ่น หวังจะให้เจาชายเกื่องเด (Coung De) พระนั้คดาของพระเจ้า
เวียคนามยาลองเป็นพระจักรพรรดิเมื่อเวียคนามเป็นอิสระ แต่ก็ไม่สามารดาศัย
ความช่วยเหลือทางการทหารจากจีนและญี่ปุ่นได้ เพราะฝรั่งเศสใช้อิทธิพลบังคับ
ให้ญี่ปุ่นขับไล่นักศึกษาญวนออกจากประเทศในราว พ.ศ. ๒๔๕๑ พวกญวนเหล่านี้
ต้องลี้ภัยไปอาศัยในประเทศอื่น พัน บอย เจา ไ้มุ่งเข้ามายังประเทศไทยเป็นแหล่ง
พักพิงเพื่อสะสมกำลังในการกู้ชาติต่อไป เช่นที่พวกกันเวืองและวันทันไ้ทำมาก่อนหน้า
นั้นแล้ว^๒

การดำเนินงานของพวกญวนต่อต้านฝรั่งเศสในประเทศไทย สภาพทาง
ภูมิศาสตร์กำหนดให้ชาวญวนจำเป็นต้องเลือกไทยเป็นแหล่งลี้ภัย ประเทศไทยเป็นเพื่อน
บ้านที่มีอาณาเขตติดต่อกับเวียคนามมากที่สุด ลาวและเขมรซึ่งเป็นประเทศราชของ
ไทยอยู่ติดกับพรมแดนทางตะวันตกของเวียคนาม และเนื่องจากเวียคนามมีลักษณะ
ยาวแคบ ทางเหนือที่ติดต่อกับประเทศจีนมีอาณาเขตยาวเพียงหนึ่งในสามของอาณาเขต
ที่ติดกับไทยเท่านั้น ตลอดแนวทางตะวันออกของเวียคนามติดกับทะเลจีนใต้และอ่าว
ตังเกี๋ย ดังนั้นนอกจากจีนแล้วพวกญวนไม่มีทางอื่นนอกจากเลือกประเทศไทยเป็นที่
พำนักในยามคับขัน เมื่อไม่อาจจะคงอยู่ในประเทศของตนอีกต่อไปได้

เหงียน อันท์ หรือองเชียงสือไ้เสด็จลี้ภัยจากไซ่ง่อนมายังเมืองบันทายมาศ
(ฮาเคียน) ซึ่งเป็นทางไกลและสะดวกที่สุดมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าฯ เช่นเดียวกับที่องเชียงซุน พระบิดุลาของพระองค์พระราชมารดาญวน

ทั้งสองเป็นนักชาตินิยมผู้เสนออุดมการณ์ชาตินิยมและประชาธิปไตยแก่เวียคนาม
แต่มีจุดมุ่งหมายและแนวปฏิบัติการแตกต่างกัน คือ พัน เจา ทรินท์ ใช้วิธีการปฏิรูปโดย
อาศัยการศึกษาและต้องการให้ประเทศหลังจากการปลดแอกเป็นสาธารณรัฐ ส่วน พัน
บอย เจา ใช้วิธีปฏิบัติเฉียบพลันด้วยกำลัง และต้องการให้ประเทศเป็นจักรวรรดิ
จักรพรรดิปกครอง.

^๒ Joseph Buttinger, *op.cit.*, p. 157.

องค์แรกที่เสด็จลี้ภัยมาพึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระจักร-
 พรดิษัมหนึ่งเสด็จลี้ภัยฝรั่งเศสจากเวมาทางตอนเหนือของอินทิม มุ่งยังบริเวณเทือกเขา
 บันทักคิกกับชายแดนลาว^๑ เข้าใจว่าพระจักรพรดิษัมหนึ่งทรงหวังพระทัยที่จะต่อต้าน
 ฝรั่งเศสโดยยึดบริเวณหัวเมืองริมเขาบันทักเป็นชัยภูมิสำหรับตั้งมั่นสะสมกำลังและอาวุธ
 ทั้งนี้เพราะในดินแดนลาวแถบนี้ไม่มีการกำหนดแน่ชัดว่าเขตแดนคั่นระหว่างไทยและ
 เวียดนามอยู่ที่ใด หัวเมืองลาวริมเขาขึ้นกับสองประเทศซึ่งที่เรียกว่า "สองฝ่ายฟ้า"
 ญวนจึงถือสิทธิในดินแดนเหล่านี้ว่าอยู่ในฐานะประเทศราชของตน เห็นได้จากพระ
 ราชกฤษฎีกาของพระจักรพรดิษัมหนึ่งประกาศใน พ.ศ. ๒๔๒๘ แสดงความหวังที่จะ
 เอาชนะฝรั่งเศสและเรียกร้องให้ประชาชนสนับสนุนพระองค์ ได้มีข้าราชการบริพาร
 ยกติดตามมาประมาณ ๒,๐๐๐ คนเศษพร้อมกับทรัพย์สินสมบัติติดพระองค์ซึ่งฝรั่งเศสยึด
 ใ้ภายหลังเป็นทองแท่งจำนวนมากกว่า ๒,๕๐๐ แท่งและเงินแท่งเกือบ ๒,๐๐๐ แท่ง
 แต่จักรพรดิษัมหนึ่งทรงประสบความยุ่งยากตั้งแต่เริ่มแรกเมื่อเดินทางมาถึงเมืองภูวค
 สอ้าง ใ้พบกับพวกระวังรักษาด่านทางพระราชอาณาเขตของไทยและถูกขับไล่ให้กลับ
 ออกไป หลังจากที่เกิดการปะทะต่อสู้กันขึ้น กำลังของพระจักรพรดิษัมต้องถอยกลับออก
 ไปในเขตญวน^๒ เป็นที่น่าสังเกตุว่ากำลังญวนถึงราว ๒,๐๐๐ คน แต่ไม่อาจสู้รบพวก
 รักษาด่านใ้ จึงอาจเป็นใ้ได้ว่าพวกที่ติดตามใ้ใ้มาเป็นกลุ่มกอง แต่กระจายทะยอยเข้า
 มา) อย่างไรก็ตามใ้จักรพรดิษัมหนึ่งใ้เดินทางมายังเขตไทยพร้อมทั้งประกาศพระ
 ราชกฤษฎีกาใ้กล่าว ย่อมแสดงใ้เห็นชัดว่าพวกญวนมีเจตนาจะอาศัยเขตแดนไทย
 ลี้ภัย และเป็นใ้พักพิงสะสมกำลัง ก่อนหน้านั้นหลังจากใ้ฝรั่งเศสยึดใ้ใ้แคว้นโคชินจีนแล้ว

^๑ Joseph Buttinger, Vietnam A Political History, (N.Y. : Praeger Publishers, 1968), p. 149.

^๒ กจข., ร.๕, ม.๒.๑๒ก/๒, ใ้บอกเมืองเขมราช, (กันยายน - ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๘) (พ.ศ. ๒๔๒๘).

ในราว พ.ศ. ๒๔๑๑ อองเดกก หรือเหิงยงซุนพองหรือหงวนซุนพอง (Ong De Doc) ชุนนางญวนโค้วผาศัมครพรรคพวกไม่ปรากฏจำนวน หลบหลีกการปราบปรามของ ฝรั่งเศสจากโคชินจีนลอบมาอาศัยอยู่ในจันทบุรีและในเขตกรุงเทพฯ ฝรั่งเศสทราบเรื่องก่อนไทย และได้ขอตัวไปโดยอ้างว่าเป็นพวกญวนโจรสลัด^๑

ในระยะแรกพวกญวนไม่ได้หวังความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทย ยิ่งกว่านั้น ยังพยายามไม่รับรู้ว่าไทยมีอำนาจเหนือดินแดนภาคตะวันออก ญวนถือว่าตนมีอำนาจเหนือดินแดนลาวที่ขึ้นกับทั้งสองฝ่าย แต่เค็มไทยและญวนต่างพยายามสร้างอำนาจอิทธิพลของตนให้มากที่สุด ฝ่ายญวนใช้วิธีส่งคนของตนเข้ามาอาศัยและให้ศรัทธาบรรดาศักดิ์แบบญวนกับตำแหน่งเจ้าเมืองและเชื้อชาติของประชากรในหัวเมืองทางตะวันออกริมเข้าน้ำตกเป็นซ้ำและแกว ไทยเองไม่ได้ให้ความสนใจที่จะปกครองอย่างรัดกุมจริงจังตั้งแต่แรก ดินแดนแถบนี้จึงตกอยู่ในอำนาจญวนมากกว่าไทยจนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า^๒ นอกจากนั้นพวกญวนได้กะเกณฑ์เรียกกองกำลังคน อาวุธ และเสบียงไปจากเขตไทยหรือใช้วิธีจ้างโดยตรงกับเจ้าเมืองในหัวเมืองถัดเข้ามา

^๑ กจข., ร.๕, ต.๓/๘, หนังสือ ม.กราปิเนต กงสุลฝรั่งเศสประจำไทย เวียนพระยาเทพราชสุนเสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศ, ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒.

^๒ หัวเมืองริมเข้าน้ำตกได้แก่เมืองพิน ตะโปน นอง แรม จัน ว่างคำ หาววัง เชียงรม ผาบัง เป็นต้น เมื่อเริ่มปฏิบัติการปกครองส่วนภูมิภาคพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงพยายามทุกทางที่จะดึงหัวเมืองเหล่านี้มาเป็นสิทธิของไทยโดยเค็ดขาดให้ขึ้นกับเจ้าเมืองหัวเมืองลาวชั้นใน ให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและมียศฐาบรรดาศักดิ์แบบไทย รวมทั้งได้นำเอาครอบครัวของเจ้าเมืองเหล่านี้บางเมืองเข้ามาเลี้ยงดูในพระราชอาณาเขตชั้นใน แต่ปรากฏว่าต้องประสบความล้มเหลวเพราะเจ้าเมืองหัวเมืองลาวถือตนว่ามีอำนาจมากกว่าและแสดงอาการดูถูกไม่สามารถเข้ากันได้ ประกอบกับไม่ทันแก่เวลาที่ฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิของญวนเรียกกองดินแดนฝั่งซ้ายไปครอบครองหมดในเวลาต่อมา.

ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ ฝรั่งเศสได้บางส่วนของฮานอย เจ้าเมืองกวางบิณฑและฮาดิง
 ได้มีหนังสือขอจ้างกองทัพลาวกับพระประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครให้ช่วยรบ การ
 ที่ญวนคิดต่อโดยตรงกับเจ้าเมืองและจากข้อความในหนังสือที่มีมาถึงเจ้าเมืองสกลนคร
 แสดงว่าญวนไม่ไ้ยอมรับรู้อำนาจของไทยในดินแดนลาวเลย เมื่อเจ้าเมืองสกลนคร
 ไม่ให้คำตอบเพราะการจัดกำลังทัพต้องเป็นไปตามคำสั่งของกรุงเทพฯ เจ้าเมืองญวน
 ทั้งสองจึงใช้วิธีส่งคนมาเจรจากลี่ยกล่อมเป็นเชิงกะเกณฑ์ครอบครัวชาวญวนที่เข้ามา
 ฟังพระบรมโพนธิสมภารในพระราชอาณาเขต ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ ญวนได้ส่งกวางคุณถ่า
 กวานเหียบและองกายซึ่งเป็นขุนนางญวนจากเมืองฮาดิง เข้ามาพร้อมกับไพร่พลเพื่อ
 กลี่ยกล่อมญวนในแขวงเมืองนครพนม สกลนคร ท่าอุเทน ไชยบุรี มุกดาหาร ซึ่ง
 มีอยู่เป็นจำนวนมากให้กลับไปอยู่ในเวียงคานตามเดิม^๒ ในสมัยนั้นการปกครองไม่รัดกุม
 การติดต่อลาซา วิธีการควบคุมตรวจตราคนเดินทางหละหลวม พวกญวนต่อต้าน
 จึงอาศัยหนังสือเดินทางซึ่งออกให้โดยเมืองแสน เมืองจัน (ตำแหน่งกรมการเมือง
 ของลาว) ที่เมืองคำเกิดคำนวณเดินทางในพระราชอาณาเขตโดยสะดวก นอกจากนี้
 หนังสือเดินทางยังอนุญาตให้กลี่ยกล่อมญวนในหัวเมืองลาวได้โดยไม่มีผู้ใดขัดขวาง
 กว่ารัฐบาลไทยจะรู้เรื่องราวพวกญวนก็ได้แยกย้ายกันดำเนินการแล้ว เจ้าเมืองนครพนม

^๑ หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕, ที่ ๑๔๔๑, คัดบอกเมืองสกลนคร,
 วันเสาร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือนอ้าย จัตวาศก, จ.ศ. ๑๒๓๔ (พ.ศ. ๒๔๑๕); ที่ ๓๒๕๘,
 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาประเทศธานี, วันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีออก
 จัตวาศก, จ.ศ. ๑๒๓๔ (พ.ศ. ๒๔๑๕).

^๒ กจช., ร.๕, บ.๑.๑ก/๕, ร.ที่ ๔๓๑/๔๔, พระราชหัตถเลขา ร.๕,
 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ, วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย
 จัตวาศก ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕).

สกลนคร สักต้วไว้ไว้ก่อนที่ท่าอุเทน ไค้ปล่อยไ้ญวน เข้าพักอาศัยอยู่กับครอบครัวญวน
สามภักดิ์ในเมืองเลยที่เดียว^๑

ต่อมาไทยไค้สามารถจัดการให้พวกญวนเหล่านี้ออกไปพ้นจากพระราชอาณา
เขตไค้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯโปรดฯให้หาตัวเมืองแสนเมืองจันเข้า
มาในเขตชั้นในเพื่อสอบสวนเรื่องไค้ช่วยออกหนังสือเดินทางให้ญวนต่อต๋านฯเข้า
มากระทำการโดยไม่เกรงพระราชอำนาจ ปรากฏว่าไม่มีตัวบุคคลตามตำแหน่งดังกล่าว
มีแต่คนญวนชื่อจาร์จำปาซึ่งมีตำแหน่งเป็นเมืองแสนจากการแต่งตั้งของญวนโดยตรง
นายจาร์จำปาอพยพเข้ามาพร้อมกับขุนนางญวนซึ่งเคยเดินทางเข้ามาอาศัยในพระราช
อาณาเขตและยอมเสียส่วยให้ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านนาบุญเรืองแขวงเมืองคำเกิด
คำมวน เมื่อสืบสวนปรากฏว่า นายจาร์จำปาเป็นผู้ออกหนังสือเดินทางฉบับนั้น และ
นายจาร์จำปาไม่ยอมเดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ จะขอจ่ายเงินค่าไถ่ตัวเป็นสินบน
แก่กรมการผู้ออกไปหาตัวตามพระบรมราชโองการ^๒ เรื่องราวต่อมาไม่มีหลักฐาน
ว่าไค้มีการคุมตัวนายจาร์จำปาเข้ามาหรือไม่ เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงว่าญวนต่อต๋าน
ฝรั่งเศส ไค้อาศัยญวนในพระราชอาณาเขตช่วยในการดำเนินการในประเทศไทย
ความช่วยเหลือจากคนญวนในประเทศไทยเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่สนับสนุนให้
พวกญวนต่อต๋านฯอาศัยเมืองไทยเป็นประโยชน์ในการต่อสู้กับฝรั่งเศส สำหรับกรณี

^๑ กจธ., ร.๕, ม.๒.๑๒๓/๔, สารตราเจ้าพระยาจักรีสมุหนายกถึง
อุปฮาดร้างวงศ์เมืองนครพนม, จ.ศ. ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕).

^๒ กจธ., ร.๕, ม.๕.๑๒๓/๔, ใบบอกพระสุวรรณภักดิ์เจ้าเมืองท่าซอนยาง
มายังพญาสมุหมหาศไทยฝ่ายเหนือ, วันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือนอ้าย จ.ศ. ๑๒๔๔
(พ.ศ. ๒๔๒๕).

นายจางจำปานั้นเป็นไปได้ว่า ญวนมีนโยบายหรือมีเจตนาที่จะส่งคนของตนเข้ามา
แทรกแซงอาศัยอยู่บริเวณชายแดนและสร้างอำนาจ โดยวิธีการตั้งคนญวนขึ้นเป็นใหญ่
โดยพลการ และอาศัยอำนาจนั้นให้เป็นประโยชน์ดังกล่าว การที่ยอมเสียส่วยและเสีย
เงินค่าไถ่ตัวเป็นวิธีแก้ปัญหาไม่ให้ฝ่ายไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวให้เดือดร้อนได้ ฝ่ายญวนเอง
ยอมไม่ต้องการให้กลายเป็นเรื่องราวกับรัฐบาลไทย พวกญวนในกรุงเทพฯและจังหวัด
อื่น ๆ ได้ช่วยเหลือพวกญวนต่อต้านฝรั่งเศส พวกที่มาอยู่ที่วังพระบรมโฑธิสมภารยังคง
สำนึกในเชื้อชาติตนได้ให้ความเห็นแก่เห็นใจ เกื้อกูลพวกญวนต่อต้านฯ ทั้งด้านกำลังกาย
และกำลังทรัพย์ รัฐบาลไทยไม่ตระหนักว่าเรื่องเหล่านี้จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นได้ จน
กระทั่งฝรั่งเศสซึ่งเดือดร้อนจากปฏิบัติการของพวกญวนต่อต้านฯ ได้แจ้งต่อรัฐบาลไทย
เมื่อxorองแกมบังคับเอาตัวองเคกไปหลัง พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น ความว่า "...เนื้อความ
นี้จะเกิดใหญ่ขึ้น เหตุด้วยทุกคนญวนในกรุงเทพฯก็รู้จักกันไม่มีอย่างคนจะหนีซ่อนตัวได้
ชานาน ถ้านายเขาไม่ช่วยปิดป้องไว้ การขื่อนี้ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าคอเวอนเมนต์สยาม
คงจะไม่ทำยุกยิกคอเจ้าเมืองไซ่งอน..."^๑ ไทยจึงต้องมอบองเคกให้แก่ฝรั่งเศส
ปัญหาเรื่องญวนต่อต้านฝรั่งเศสในประเทศไทยจึงเริ่มกลายเป็นปัญหายุ่ยยากทางการ
เมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

นอกจากนั้นพวกญวนต่อต้านฯยังใช้วิธีการ "ย่นเมือง" อีกด้วย ในบริเวณที่
ติดเขตแดนญวนผู้คนทั้งสองฝ่ายเดินทางติดต่อกันค้าขายไปมาอยู่เสมอ อิทธิพลของเวียคนาม
ครอบคลุมบริเวณชายแดนภาคตะวันออกของไทย หัวเมืองลาวตะวันออกที่ติดกับบริเวณ
ริมเข้านั้นที่ยอมรับตำแหน่งไถโรมุก (ตำแหน่งเจ้าเมือง เรียกว่าญวน) มากกว่า
ราชทินนามและยศเจ้าเมืองแบบไทย กรณีที่ญวนตั้งคนให้อยู่ในตำแหน่งเมืองแสนกรม
การของเมืองกำเนิดคำมวนก็เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ เมื่อพวกญวน

^๑ กจข., ร.๕, ต.๓๑๘, หนังสือ ม.กราปิเน็คเรียนพระเทพวรชุน,
วันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๑๒).

พ่ายแพ้ฝรั่งเศส ก็ได้ตั้งหลักต่อสู้ในเขตชายแดนตะวันออกของไทย ชุมนางญวน
พร้อมไพร่พลราว ๕๐ คนเดินทางเข้ามาทางเมืองพินบึงคับหัวเมืองซึ่งติดกับบริเวณ
เทือกเขาบันทึให้เร่งสร้างที่พักอาศัย โดยประสงค์ที่จะถ่ายเทชาวญวนเข้ามา
ทำไร่ไถนา ญวนเกรงอยู่ว่าทางกรุงเทพฯจะต่อต้านการกระทำเช่นนี้และเป็น
อุปสรรคในการดำเนินงานได้ จึงได้พุกจาแอบอ้างว่าจะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าที่กรุงเทพฯและทำให้เข้าใจว่าต้องการฟังพระบรมโฑธิสมภารอย่าง
ที่เคยเป็นมา การเตรียมที่ทางครั้งนี้เป็นไปอย่างรีบเร่ง เข้าใจว่าเพื่อเตรียมรับทัพ
จักรพรรดิฮันหงี่ซึ่งถอยร่นเข้ามาในเคื่อนเดียวกันนั่นเอง แต่พระจักรพรรดิไม่อาจทรง
พำนักอยู่ได้คงที่คาคหมายไว้

หลังจากที่จักรพรรดิฮันหงี่เสด็จถอยไปจากเมืองกวาดลสอวาง พวกญวนจึง
แตกกระจัดกระจาย แต่ต่อมาก็รวมกันเป็นกลุ่มก้อนเป็นพวกใหญ่ ๆ ๒ พวก คือ
พวกกันเวืองหรือพวกสนับสนุนกษัตริย์ และพวกวันทันหรือนักวิชาการซึ่งร่วมเป็นขบวนการ
ร่วมกันต่อต้านฝรั่งเศส หลักฐานฝ่ายไทยกล่าวถึงแต่เฉพาะพวกญวนวันทันเรียกว่า
พวกอวนตีนบ้างอินตีนบ้าง คงจะหมายถึงพวกรักบ้านเมือง (ซึ่งน่าจะตรงกับคำว่า
Patriots) พวกเหล่านี้รวมตัวกันในทำนองสมาคมลับหรือฮั้งฮี้ ในภาคกลางคือ
บริเวณอันนัมมีหัวหน้าขบวนการคนสำคัญคือ พันติน พุง ซึ่งมีกองบัญชาการอยู่ในเขต
เมืองฮาดิง ชื่อของเขาไม่ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย นอกจากมีแต่พวกชุมนางญวน
เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเทศไทยในนามของพวกญวนต่อต้านฯ และมักอ้างคำสั่งของ
เจ้าเมืองฮาดิงเสมอหรือไม่ก็จากเมืองกวางบิ่นท์ เจ้าเมืองทั้งสองแสดงความพยายาม
อย่างมากที่จะเข้ามามีอำนาจปกครองคนญวนในประเทศไทยโดยเฉพาะในเขตชายแดน

กจข., ร.๕, ม.๒.๑๒๖/๑๔, ที่ ๑๑, ใบบอกเมืองเขมรารู หลวงเสนีพิทักษ์
ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างประเทศองค์มณฑล
ลาวพวน, จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

ตะวันออก ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เจ้าเมืองฮาติงได้ให้กวางตากลแห่ง กวางตากลเรื่อง
 คกหุด เขียบเจ้า และไพร่พลอีก ๑๑ คน ถือนหนังสือเข้ามาถึงโถเวียนม่วนเจ้าเมือง
 คำมวนสั่งห้ามเกณฑ์ราษฎรญวนทำบ้อมค่ายตามคำสั่งของหลวงวิจารณ์สาดี ข้าหลวง
 ไทย ณ เมืองคำเกิด คำมวน เพราะทำให้ราษฎรญวนเดือดร้อนและให้เจ้าเมือง
 เตรียมเก็บเงินส่วยที่ขาดค้างมาหลายปีเพื่อไว้สำหรับทอง ทัด หูเยต์ ผู้สำเร็จ
 ราชการเวียคนามจะได้รู้ผลและความช่วยเหลือจากจีน ถ้าชาวนญวนมาอาศัยใน
 คำเกิดคำมวนเพิ่มขึ้นก็ให้ช่วยอนุเคราะห์ควมไม่ให้กคชี่ข่มเหงมิเช่นนั้นจะต้องโทษ
 แมว่าหนังสือจะแสดงอำนาจสักเพียงไรก็ตาม แต่พวกญวนเหล่านี้ต้องแอบเอา
 หนังสือฝากไว้กับญวนที่บ้านนาบุญเรื่องเพื่อยื่นต่อเจ้าเมืองอีกทีเพราะเกรงว่า
 หลวงวิจารณ์ฯจะรู้เข้า^๑ หลังจากนั้นกวางตากลเรื่องและคณะก็แอบเร่งรัคบังคืบเอา
 เสบียงจากชาวนญวนในคำเกิดคำมวน ข้าหลวงต่างพระองค์ได้จัดการแก้ไขเรื่องพวก
 ญวนต่อต้านไม่ให้พวกนี้ทำการใดโดยสะดวกทันที พระเพียรพระราชยกกระบัตร์เมือง
 คำเกิดคำมวนจับกุมญวนพวกกวางตากลเรื่องได้ ๒ คน เหลื่อนอกนั้นหลบหนีจากราช
 อาณาเขต ต่อมากวางตากลแห่งได้ไปปรากฏตัวที่เมืองท่าอุเทนและคำเนินการเช่นนี้อีก
 ถืออำนาจปกครองพวกญวน ชำระความให้แก่ญวนที่มาอุทธรณ์คดีที่พระศรีวรราช
 เจ้าเมืองศักดิ์แล้ว กวางตากลแห่งเข้าข้างฝ่ายจำเลยที่อุทธรณ์และนำตัวโจทก์ไปเขียน
 คีในข้อหาที่ว่าไม่ได้มาฟ้องร้องเรื่องราวกับคนตั้งแต่แรก^๒ เมื่อเจ้าเมืองกรมการจับ
 กวางตากลได้ในเวลาต่อมา ก็ได้พบหนังสือมอบหมายหน้าที่ของกวางตากลแห่งที่นำมา
 จากเมืองคิงเง ซึ่งนอกจากนำส่งหนังสือแก่เจ้าเมืองคำเกิดคำมวนแล้ว ก็ได้ให้ตรวจ

^๑ กจช., ร.๕, ม.๒.๑๒๓/๕, ที่ ๓๕, พระยาสุริยเดชปลัดข้าหลวงเมือง
 หนองคายบอกมายังลูกขุน ณ ศาลา, วันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ ปีกุน นพศก
 จ.ศ. ๑๒๕๕ (พ.ศ. ๒๔๓๐).

^๒ กจช., ร.๕, ม.๒.๑๒๓/๕, ที่ ๖๕, พระยาสุริยเดชบอกมายังลูกขุน ณ
 ศาลา, วันพุธ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑).

ตราคูหัวเมืองต่าง ๆ สืบดูว่ามีผู้ใดซื้อสตั๊กกัญญต่อญวนเพื่อจะไ้ทำงานได้ ให้ดู
แลทุกซ่ซุขของพวกญวนที่อพยพมาอาศัยอยู่ในไทย และหาซื้อสิ่งของที่จำเป็นซึ่งหมาย
ถึงอาวุธยุทโธปกรณ์และเสบียงกลับไป กวานตาทกแห่งทำตามคำสั่งอย่างจริงจัง
เขาเกลี้ยกล่อมหาพรรคพวกชาวญวนในไทยให้มาเป็นกำลังสนับสนุนโดยเสนอตำแหน่ง
ขุนนางญวนและอ้างคำสั่งจากเมืองฮาคิงเป็นหลักฐานยืนยันเรียกร่องศรัทธาได้อย่าง
เต็มที เป็นการสะดวกและง่ายกว่าที่จะใช้กำลังญวนในไทยบังคับเร่งรัดประโยชน์
ตามที่ต้องการจากญวนพวกเดียวกัน^๑

กวานตาทกแห่งเกลี้ยกล่อมคนญวนหนุ่มให้เข้าควยไ้มาก (ไม่อาจกำหนด
จำนวนไ้แน่แต่ประมาณว่าญวนที่เมืองท่าอุเทนเข้าควยไม่ต่ำกว่า ๕๐ คน) เป็นคนวัย
ฉกรรจ์ เลือครอน ทั้งหมคอยู่ในประเทศไทยไม่เกิน ๑๐ - ๒๐ ปี โดยปกตินอกจาก
กรณีนายจาร์จำปาแล้ว ไม่ปรากฏว่าไ้มีญวนช่วยญวนต่อต้านอย่างจริงจังอีก พวกญวน
ส่วนมากหนีร้อนมาพึ่งเย็น ใ้หากการดำรงชีพอย่างสงบสุข พวกที่หนีฝรั่งเศสสมามักเป็น
พวกชาวบ้านที่หลบภัยเข้ามา พวกเหล่านี้ทำตามคำสั่งญวนต่อต้านที่เข้ามาเร่งรัด
กำลังและเสบียง ก็เพราะความเกรงกลัวหรือยอมตามสถานการณ์ สำหรับพวกที่เข้า
กับกวานตาทกเป็นคนหนุ่ม ถูกกระตุ้นให้สำนึกถึงเลื้อชาติคนเต็มที สันนิษฐานว่าคงไม่
คิดตั้งใจภูษาคิมากเท่ากับการไ้แสดงอำนาจเหนือพวกญวนในหมู่คนและมีความทะเยอ
ทะยานที่ไ้ได้ตำแหน่งยศฐาบรรดาศักดิ์ พวกญวนส่วนมากไม่ยอมรับอำนาจกวานตาทกแห่ง
เพราะเขามาแสดงอำนาจและเรียกร่องเอาแต่ผลประโยชน์จึงไปขอให้พระยาศรีวิราช
ช่วยคุ้มครอง^๒

ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๑ พวกญวนต่อต้านดำเนินการในประเทศไทยอย่างอาจหาญ
โดยพลการไม่เกรงพระราชอำนาจ เพราะถือศักดิ์ศรีในฐานะผู้ครองเมือง แต่ท่าทีของ

^๑ เรื่อง เดียวกัน.

^๒ เรื่อง เดียวกัน.

พวกญวนต่อต้านเปลี่ยนแปลงไปเมื่อจักรพรรดิฮังหงีถูกจับกุมตัวและฝรั่งเศสได้เชิญเสด็จไปประทับยังอัลซีเรียในราว พ.ศ. ๒๔๓๑ ลักษณะการต่อต้านฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนไป บทบาทของพวกกันเวียงที่สนับสนุนจักรพรรดิและนำโดยพวกขุนนางค่อยเลื่อนไป ขบวนการพวกนักศึกษาหรือวันหันซึ่งอยู่ภายใต้การนำของพัน คินห์ ฟุงเริ่มมีบทบาทเด่นขึ้นแทนที่ และต้องเปลี่ยนมาทำการต่อต้านแบบใต้ดิน ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ฟุงเลือกเขาวูเกื่อง (Vu Quang) เป็นศูนย์บัญชาการด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์ที่ว่า จะสามารถควบคุมป้อมเมืองฮาทิงที่สำคัญได้ นอกจากนั้นมีทางเล็ก ๆ หลายสายจากแคว้นอันนัมตอนเหนือไปสู่เขตลาวและไทยใต้ภายในระยะเวลาอันสั้น ในตังเกี๋ย ฮวง หัว ถ่า หรือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า "สลัคทัม" (Pirate Tam) เป็นผู้นำคนสำคัญที่นิยมใช้วิธีการแบบโจรสลัด ทั้งสองมีบทบาทเกี่ยวข้องในการดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสในประเทศไทย

เมื่อปัญหาญวนต่อต้านปรากฏขึ้นในไทยในลักษณะขบวนการ ในหลักฐานไทยมีแต่ชื่อขบวนการพวก "วันหัน" ซึ่งมีทำที่เป็นมิตรและอ่อนน้อมเข้าหาไทย เหตุผลประการหนึ่งเพราะญวนวันหันเข้าใจว่าไทยมีฝรั่งเศสเป็นศัตรู เช่นเดียวกับตน เพราะฝรั่งเศสกำลังคุกคามดินแดนหัวเมืองลาวฝั่งโขงตะวันออกของไทย (ราว พ.ศ. ๒๔๓๓) ญวนจึงหวังที่จะอาศัยกำลังฝ่ายไทยร่วมกับฝรั่งเศส ตอนแรกญวนเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้ามงยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ฯ ข้าราชการหลวงต่างพระองค์มณฑลลาวพวนที่หนองคาย ขอความเห็นใจจากไทยและไม่ให้ไทยรบกวน แต่ต่อมาก็ได้ถวายหนังสือทูลอีกว่าทางญวนได้เกลี้ยกล่อมหัวเมืองญวนใหญ่จนย่อไว้พร้อมแล้ว เตรียมจะขึ้นกับกรุงเทพฯ และกำลังคอยทัพจากกรุงเทพฯ ถ้าไปตั้งที่ลาดคำโล (เมืองหน้าด่านญวนติดกับเขตแดนสกลนครเมื่อใด ก็จะช่วยรบด้วยทันที เมื่อไทยนิ่งเฉยไม่ให้คำตอบ ญวนก็พยายามขอกองทัพไทยไปช่วยรบ หลังจากนั้นเมื่อญวนระคืบหัวหน้าเดินทางเลียบมาทางชายแดน

^๑ Joseph Buttinger, Vietnam A Political History, p. 50.

ไทยครั้งใด ก็มักแวะขอเช่าแผ่นดินรายค่านับข้าหลวงไทยหลายครั้ง^๑ ขณะเดียวกัน ญวนวันทันลอบเร่งรัศเสบียงและเงินจากญวนในพระราชอาณาเขตและแอบอยู่ตามไร่นาป่าเขา

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เกิดเหตุการณ์ค่อนข้างรุนแรงในเขตยึดครองของฝรั่งเศส ใกล้เมืองคำเกิดคำมวนคือ พวกญวนวันทันตีค่ายฝรั่งเศสที่ลาดโพแขวงเมืองฮาดิงแตก เพื่อชิงตัวพรรคพวกที่ฝรั่งเศสจับขังไว้จำนวนมาก การรบขยายไปตามจุดต่าง ๆ ที่ฝรั่งเศสตั้งค่ายอยู่โดยเฉพาะที่ฮาดิงและคิงเง ซึ่งฝรั่งเศสระดมกำลังรบกับพวกฮ่อที่มารช่วยญวนวันทันรบ ในครั้งเกี่ยญวนใช้วิธีปล้นสดมภ์ แต่ญวนรบฝรั่งเศสได้ไม่นาน เพราะขาดอาวุธ เสบียง ยุทธวิธีที่ดีและกำลังคนจึงต้องถูกตีแตกกระจายเข้าป่า ส่วนหนึ่งหลบเข้าเขตแดนไทยทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสยกกำลังทหารกำเริบเข้ามาในพระราชอาณาเขตแขวงคำเกิดคำมวนเพื่อปราบปราม^๒ เมื่อไทยมีกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสจนกลายเป็นการต่อสู้กันใน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) นั้น ญวนชื่อองโงงและพวก ๒๔ คนเป็นตัวแค้นองโคเห็นแม่ทัพญวนวันทันเข้าพบพระยาสุริยเดชข้าหลวงเมืองนครพนม เจริญขอร่วมรบกับไทยอีก เพื่อ

^๑ กจธ., ร.๕, ม.๒.๑๒๓/๕๑, บอกไปรเวตที่ ๕๘, พระยาสุริยเดชปลัดข้าหลวงที่ ๑ ประจำหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ณ เมืองหนองคาย มายังพญาลูกขุน ณ ศาลา, ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ; ม.๒.๑๒๓/๕, บอกไปรเวตที่ ๕, พระยาสุริยเดชมายังลูกขุน ณ ศาลา, ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ; ม.๒.๑๒๓/๕, ที่ ๒๓, พระยาสุริยเดชมายังลูกขุน ณ ศาลา, ๓๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔).

^๒ กจธ., ร.๕, ผ.๓๑/๑, เรื่องพวกญวนวันทันรบกับฝรั่งเศสที่เขาตามัว แขวงเมืองคำเกิดคำมวน เมืองฮาดิง คิงเง, ร.ศ. ๑๑๑ - ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๘) ; ผ.๑๓/๒, เรื่องฝรั่งเศสรบกับพวกฮ่อเมืองตั้งเกี่ย ร.ศ. ๑๑๑ ; กบส.กต., เล่ม ๑๐, ที่ ๔.๒/๗, เรื่องกวานคิงเวียนคุมพรรคพวกตีค่ายเมืองฮาดิงแตก ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

เป็นโอกาสที่จะกู้อิสรภาพโดยจะเป็นผู้ตีกระหนาบฝรั่งเศสทางคำเกิดคำมวน^๑ ภายหลังจาก
 ที่ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงไป ญวนก็หมกหวังที่จะอาศัยกำลังจากไทย
 ให้รวมรบ แต่พวกญวนเหล่านี้ยังคงพำนักอยู่ในพระราชอาณาเขตบนฝั่งขวาแม่น้ำโขง
 ไม่ได้กลับออกไป องโงงและพรรคพวกจำนวนหนึ่งได้รับคำสั่งให้คอยช่วยเป็นกำลัง
 สนับสนุนปฏิบัติการของพวกญวนต่อต้านในเวียคนาม นอกจากนั้นให้คอยกำกัฏ
 เหตุการณ์และระมัดระวังท่าทีของไทย เพราะเกรงว่าไทยจะร่วมมือกับฝรั่งเศสปราบ
 ปราบพวกตน องโงงแปลงเพศเป็นจีน ชวันผมเปียอาศัยอยู่ที่ท่าอุเทนซึ่งขึ้นกับหนองคาย
 ต่อมาต้องย้ายไปอยู่ที่เมืองอากาศอานวยและไชยบุรีตามลำดับ เนื่องจากต้องหลบหนี
 ฝรั่งเศส พวกญวนวันทันมีอยู่ประปรายในเขตนครพนม สกลนคร^๒

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๑/๓, ไปรเวทที่ ๗๔๘/๘๒๘, สมเด็จพระมหินคำรงา
 กราบบังคมทูล ร.๕, ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ; องโงงหรือองดง
 เป็นญวนต่อต้านที่มีบทบาทสำคัญในไทยคนหนึ่ง เดิมทหารไทยจับตัวมาได้ เมื่อไทยรบ
 กับฮ่อใน พ.ศ. ๒๔๓๕ และคุมตัวไว้ที่หนองคาย เมื่อกรมหมื่นประจักษ์ฯ ทรงให้พระยา
 สุริยเดชไปรักษาราชการที่เมืองสกลนคร องโงงก็ติดตามไปด้วยได้เป็นที่รักใคร่ไว้วาง
 ใจของผู้ปกครองฝ่ายไทย เพราะเป็นคนถ่อมคนอ่อนน้อม เมื่อคราวที่ได้พาญวนมาเจรจา
 ขอร่วมรบก็ได้กลับออกไปกับญวนด้วย หลังจากที่ไค้ตระเวนซื้ออาวุธ ดินปืนที่หนองคาย
 ส่วนองไค้เห็นหรือไค้เห็นนั้นไม่ไค้ระบุแน่ว่าเป็นใครในหลักฐานไทย นอกจากคำเล่า
 ลือที่ว่าเป็นอาของจักรพรรดิซิมหังเท่านั้น แต่เข้าใจว่าน่าจะเป็นพัน คินท์ ฟุง
 เนื่องจากองโงงไค้แจ้กับไทยว่าองไค้เห็นเป็นแม่ทัพฝ่ายจักรพรรดิซิมหัง อายุ ๔๗ ปี
 ตั้งอยู่ชอกเขากุยเยินไค้ ๕ ปีเศษ ห่างจากเมืองฮ่าติงเป็นระยะทาง ๒ วัน ที่ตั้งมีเขา
 ล้อมรอบเป็นป้อมตั้งรับฝรั่งเศสได้เป็นอย่างดี.

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๔, ที่ ๕/๑๑๕, กรมหมื่นประจักษ์ฯ ทูลกรมหมื่นคำรงา,
 ๑๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

ฝรั่งเศสได้หัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้ว ก็ปราบญวนวันทันได้สะควกขึ้น โดยอาศัยความเด็ดขาดรุนแรงและสามารถทำลายที่มั่นในเขาวงกตได้สำเร็จ พันคินท์ ฟุง เสียชีวิตใน พ.ศ. ๒๔๓๕ พรรคพวกที่เหลือพยายามต่อสู้กับฝรั่งเศสแต่ไม่สำเร็จ จึงทยอยหลบเข้าในพระราชอาณาเขตสมทบกับอาศัยอยู่ในแขวงเมือง นครพนม สกลนคร และอุดรธานี การที่ญวนเข้าประเทศไทยนี้ไม่ได้เป็นเรื่องปกปิดแต่อย่างใด ทหารญวนฝรั่งเศสเองก็รู้เรื่องนี้ดี นายทหารฝรั่งเศสคนหนึ่งในเมืองสุวรรณเขตปรารภเป็นส่วนตัวกับพระภักคีนุชิต ผู้ช่วยชาหลวงเมืองมุกดาหารที่เข้าไปสอดแนมและถูกจับถึงเรื่องที่ญวนก่อการกบฏขึ้นในครั้งหลังที่คำเกิดคำมวนและล้มเหลวว่า "...พวกญวนกบฏหนีไปได้ ๓๒ คนกับมา ๓ มา...บอกว่าจะเข้าไปอยู่ในแผ่นดินไทย..."^๑

ในระยะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง ๒๔๔๓ พวกญวนต่อต้านในประเทศไทยไม่มีใครมีบทบาทอย่างเปิดเผยหรือเด่นชัด มีคนญวนคนหนึ่งชื่อกวานทองที่ฝรั่งเศสเรียกร่องให้ไทยจับกุมตัวเพราะแอบส่งอาวุธเข้าไปในเวียคนาม รัฐบาลไทยได้ส่งตัวเข้ามาอยู่เสียในบริเวณมณฑลขึ้นใน^๒

ราว พ.ศ. ๒๔๔๓ พัน บอย เจ้าผู้ช่วยราชการชาตินิยมเวียคนามได้ผันถึงความสำเร็จในการปฏิวัติคือฝรั่งเศสว่า จะเป็นไปได้โดยอาศัยความช่วยเหลือทางด้านกำลังอาวุธยุทธโธปกรณ์จากต่างประเทศ อุดมการของพัน บอย เจ้า ก่อให้เกิดความตื่นตัวทั่วไปในหมู่พวกญวนที่ต้องการปลดแอกฝรั่งเศสรวมทั้งญวนในประเทศไทยด้วย

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๑๔/๔, สำเนาที่ ๑๐/๒๕, หนังสือพระภักคีนุชิตผู้ช่วยชาหลวงเมืองมุกดาหารทูตกรมหมื่นประจักษ์ฯ, ๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๔, ที่ ๒๓๓/๒๔๔๕, พระยาราชวรานุกูลทูตกรมขุนสมมตฯ, ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

นอกจากหวังความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นแล้ว ญวนต่อต้านยังต้องการอาศัยประเทศจีนและไทยเป็นฐานสะสมกำลังและอาวุธเพื่อสนับสนุนแผนการปฏิวัติดังกล่าว แม้ว่าเรื่องนี้ จะปกปิดเป็นความลับ แต่พวกญวนก็มีความตื่นเต้นในชั้นขณะที่กะการณไว้ แผนการ จึงเป็นที่ล่วงรู้ทั่วไป เมื่อญวนชาตินิยมจากญี่ปุ่นและเวียตนามเดินทางเข้ามาติดต่อกับ ญวนในประเทศไทย พวกญวนในไทยก็เปิดเผยแผนการให้กรรมการเมืองฝ่ายไทย ทราบด้วย เพราะมั่นใจว่าจะได้รับความเห็นใจและความช่วยเหลือจากไทย ดังที่ ผู้ใหญ่บ้านญวนเมืองนครพนมได้ชี้แจงต่อพระพิทักษ์พนมนคร ปลัดข้าหลวงนครพนมว่า

...พวกญวนทุกเมืองได้ทราบเรื่องกันหมดตลอดทั้งนายภาชี กุลีทหารจะกบฏทุกเมือง ตามที่ปรึกษากันว่า จะเขาทำกบฏ ที่เมืองไซงอนก่อนเพราะเป็นเมืองนาदान แล้วจะยกเขา ตีบุซุน [เว - ยูเซียน] ฝ่ายญี่ปุ่นรับช่วยทางทะเลที่ติดกับ เขตญวนทางไซงอนจะขอให้รัฐบาลสยามช่วย...

ญวนวางใจไทยที่ได้เป็นมิตร เกื้อกูลให้พวกตนได้อาศัยอยู่อย่างเป็นสุข จึง คำเนินแผนการอย่างเปิดเผย หัวหน้าญวนผู้นำการต่อต้านเป็นผู้ที่ได้รับความนิยม เพราะศักดิ์ขุนนางที่ติดตัวมาจากญวน และไทยก็ได้ให้เป็นหัวหน้าปกครองกันเองต่อไป ที่สำคัญคือ องเก อองโง อองเล่งบิน (เป็นตำแหน่งขุนนางที่ไซเรียกกัน ไม่ปรากฏ นามจริง นอกจากองเคซึ่งชื่อเกาดาค (Cao Dat) หรือคี้ดกเกาดาค (Di Doc Cao Dat) ทั้งสามมีบทบาทในการคุมกำลังชาวญวนเพื่อเตรียมพร้อมในเมือง อากาศอานวย ไชยบุรี สกลนคร ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันกับที่มีการเตรียมการใหญ่ เพื่อโจมตีเว้คั้นจากฝรั่งเศส เคหิมและกลุ่มอื่น ๆ ยังคงใช้วิธีการกองโจรในดั่งเก่า และตอนเหนือของอันนัม ประเทศไทยยังคงเป็นแหล่งลี้ภัยอยู่ต่อไป ในราว พ.ศ. ๒๔๔๗

กจข., ร.๕, ผ.๑๓/๘, โบบอกรับที่ ๔/๘, พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑลอุดรกราบทูลกรมหมื่นดำรงฯ, ๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

ญวนลี้ภัยจากเวียคนามมุ่งเข้ามาในกรุงเทพฯ ราว ๒๐๐ คน พวกเหล่านี้คัดค้านหนัก ทำให้เชื่อว่าเป็นพวกญวนชาตินิยม โค้ออาศัยพักในกรุงเทพฯ และคอยแยกย้ายกันออกไป ท้ามาหากินตามหัวเมือง^๑

เมื่อฝรั่งเศสจัดการให้ญวนชาตินิยมออกจากญวนสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ทำให้ญวนชาตินิยมมุ่งดำเนินการในประเทศไทยจริงจังขึ้น ญวนชาตินิยมชั้นหัวหน้า ชื่อ เยบี เติล เซิน หรือ ไมเลาบาง หรือ อกกุ พรอมพรรคพวกอีก ๔ คน ปลอมแปลงคนเดินทางเข้ามาในประเทศไทยในปลาย พ.ศ. ๒๔๕๐ อาศัยอยู่ที่บ้านญวนสามเสนและติดต่อกับองเค องเล่งบิน ที่มณฑลอุดร องเคเป็นหัวหน้าญวนที่ได้รับความเคารพนับถือมากที่สุดใญวน ซึ่งมีญวนอยู่จำนวนมาก เพราะตำแหน่งขุนนางขององเค สูงสุดในหมู่ญวน เขาใช้ความสามารถเชิงวิชาการของสุ่มพวกญวนที่พักเมือง อากาศอำนวยการ จัดประชุมและฝึกหัดวิธีการรบแบบทหารเสมอ ครั้งหนึ่ง ๆ มีคน ประมาณ ๕๐ - ๖๐ คน และมีญวนที่เดินทางจากเวียคนามเพื่อการนี้เฉพาะด้วย องเคได้ให้การใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่า ญวน ๕๐ คนที่เดินทางมาเรียนวิชาการมาถึง เมืองอากาศอำนวยการเพียง ๓๐ คน เรียนได้ราว ๑ เดือนก็กลับเวียคนาม^๒ นอกจากนั้น มีญวนจากญวนและเวียคนามเดินทางมาติดต่อกับองเคเสมอเพื่อปรึกษาแผนการและ มอบเงินให้ด้วย พระยาศรีสุริยราชเจ้าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ เสด็จไปตรวจราชการที่เมืองอากาศอำนวยการ และทรงทราบเรื่องนี้ว่า

^๑ กจร., ร.๕, ฝ.๑๓/๘, ที่ ๑๑๓/๘๘๑๔, กรมหมื่นดำรงากรราชบัณฑิตย์
ร.๕, ๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) : ในเวียคนามได้เกิดนิยมการคัดค้าน ให้แสดงความแตกต่างว่าผู้ใดเป็นคนญวนชาตินิยมหรือเข้ากับฝรั่งเศส.

^๒ กจร., ร.๕, ฝ.๑๓/๘, ที่ ๑๕๖/๑๐๕๐๔, กรมหมื่นดำรงากรราชบัณฑิตย์
พระบรมโอรสาธิราชฯ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์, ๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒).

"...พวกญวนไปมาแลกเปลี่ยนเสมอแลกรียาท่ากันอยู่ข้างจะไม่ปกปิดความ ไม่ว่าจะมาทางใดก็ต้องไปหาองเคกันทั้งนั้น"^๑

การที่ญวนเคลื่อนไหวย่างเปิดเผย ฝรั่งเศสจึงถือโอกาสเรียกร้องให้ไทยร่วมมือช่วยเหลือกำจัดญวนต่อต้านไม่ให้อาศัยไทยเป็นแหล่งพักพิงสะสมกำลังได้ ฝรั่งเศสส่งมอบหลักฐานที่เยบีเคลซันและองเควางแผนก่อการประทุษร้ายและจลาจลต่อฝรั่งเศส สำหรับองเคนั้น หลักฐานปรากฏว่ามีส่วนร่วมก่อการจลาจลในจังหวัดบิन्हและฮาดิงในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และเกลี้ยกล่อมบังคับเอาเงินจากคนญวนในเวียคนาม^๒ ทั้งสองคนจึงถูกเนรเทศออกไปจากไทย ต่อมาฝรั่งเศสขอให้จับตัวตีหัวหรือคังตึกหัว (Dang Thuc Hua) ว่าเป็นผู้ส่งอาวุธเข้าไปในลาวและเจ้าชายเกื่องเตกกับพัน บอย เจา ซึ่งฝรั่งเศสคาดว่าโคหนีเข้ามาในไทยพร้อมกับคนสำคัญอื่น ๆ ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะให้ไทยช่วยเหลือเนรเทศพวกญวนเช่นที่เนรเทศญวนจากญี่ปุ่น ก็ไม่อาจหยุดยั้งขบวนการญวนต่อต้านในประเทศไทยได้ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีการปล้นค่ายอาวุธของฝรั่งเศสครั้งสำคัญที่ปากหินบูน (เมืองฟองวิน) ญวนที่ปล้นมีราว ๕๐ คน ญวนในไทยจำนวนมากได้ยกกำลังไปร่วมสมทบกับญวนทหารฝรั่งเศสปล้นในครั้งนี้ด้วย องโงงหัวหน้าญวนเมืองไซบุรีถูกส่งสัยในการนี้ ในที่สุดก็ถูกฝรั่งเศสจับได้เมื่อข้ามไปวางแผนการต่อต้านฝรั่งเศสอีกบนฝั่งซ้าย แต่องโงงทรยศเอาตัวรอดโดยให้การสารภาพอย่างละเอียดและร่วมมือกับฝรั่งเศสปราบพวก

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑เรื่องเดิม, ใบบอกรับที่ ๘/๘ ; การส่งมอบเงินใช้วิธีลอบขนข้ามแม่น้ำโขงมาให้หรือไม่ก็ใช้วิธีค้าขายมั่งหนา โดยญวนในไทยข้ามไปรับเงินซื้อเป็นสิ่งของกลับมายาขาย.

^๒กจร., ร.๕, ผ.๑๓/๘, ที่ ๕๖, ข้าหลวงฝรั่งเศสสำเร็จราชการแคว้นอันนัมถึง ม.โคร-บูเกาส์ ผู้สำเร็จราชการอินโดจีน, ๓ กันยายน ค.ศ. ๑๙๐๘ (๒๔๕๒).

เดียวกัน^๑ ต่อมาพวกญวนที่ชื่อ "ไบเสรีจสยาม" (ไบเสรีจแสดงการจ่ายเงินค่าราชการ ซึ่งหมายความว่า เป็นญวนในบังคับไทย) ถูกจับกุมจำนวนมากที่ปากหินบูรณรวมทั้งองเค ที่ถูกเนรเทศไปแล้วด้วย ยิ่งกว่านั้นยังสืบได้ความว่า พัน บอย เจา และพวกชื่อ ชุกชนคำหรือทัมร่วมการปล้นนี้ด้วย

...ฟ้าโปเจากับชุกชนคำได้ไปปล้นด้วย ฟ้าโปเจาแปลงชื่อ ว่าอุงโคยหนุม ชุกชนคำแปลงชื่อวาเรสน ดังปรากฏในเรื่อง นี้แล้ว ครั้นเห็นว่าเสียหาฟ้าโปเจากับชุกชนคำจึงหลบหนีไปถึง เมืองสกลนคร ชุกชนคำเป็นไซพิศม์ตายแลฟ้าโปเจาหนีต่อไป...^๒

หลังเหตุการณ์ครั้งนี้ฝรั่งเศสได้ขอให้ไทยกวาดจับกุมญวนยิ่งขึ้น แต่ญวน อพยพจากฝั่งซ้ายมายังเมืองนครพนม สกลนคร ท่าอุเทน มีจำนวนมากขึ้นผิดปกติ เป็นพวกถือหนังสือสำหรับตัวว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสหรือถือหนังสือเดินทางฝรั่งเศส มากันคราวละ ๒๐ - ๓๐ คน ทำให้จำนวนสำมะโนครัวชาวญวนเพิ่มจากเดิมถึงราว ๒๐๐ คนเศษ และยังมีข่าวเรื่องญวนจะคิดร้ายต่อฝรั่งเศสอีก ความเคลื่อนไหวของพวก ญวนต่อต้านยังคงดำเนินต่อมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๓ ฝรั่งเศสแจ้งความประสงค์ให้ไทยช่วยเหลือจับกุมตัวเจ้าชายเกื่องเค และพัน บอย เจา ว่าทั้งสองคนได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เกลี่ยกล่อมชักชวนคนญวน เข้าร่วมขบวนการเป็นจำนวนมาก และได้ติดต่อกับข้าราชการสยามหลายคน ได้รับเงิน อุดหนุนจากข้าราชการเก่าแก่ของไทยผู้หนึ่งในการสร้างนิคมของพวกญวนปฎิวัติ

^๑ กจช., ร.๕, ฝ.๑๓/๑๐, ที่ ๗๑๐/๒๖๖๓, กรมหลวงดำรงฯ ทูลกรมขุนสมมต, ๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ ; ที่ ๗๓๗/๔๘๑๖, กรมหลวงดำรงฯ ทูลกรมขุนสมมตฯ, ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

^๒ กจช., ร.๕, ฝ.๓๑/๓๘, ที่ ๑๓๖๘/๔๓๕๔, พระยาศรีสหเทพกราบทูล กรมขุนสมมตฯ, ๑๗ มกราคม ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

(Une Colonie d'Annamite Révolutionnaires) ที่บ้านท่าล่อ ชลบุรี มณฑล
 ปร่าจีน สำหรับเกือบนั้นได้แต่งงานกับธิดาข้าราชการเก่าของไทยเชื้อสายญวนใน
 กรุงเทพฯซึ่งมีฐานะดี พวกญวนปฏิวัติเหล่านี้มีแผนจะทำอันตรายฝรั่งเศสในเขต
 ชายแดนระหว่างอินโดจีนกับไทยคือบริเวณอุบลฯ หนองคาย บ้านเคื่อหรือหมากแข้ง
 (อุครธานี) โดยมีเกือบเป็นผู้นำประสานงานกับญวนปฏิวัติในอินโดจีน คาดว่าจะ
 เริ่มปฏิบัติการในราวเดือนธันวาคม นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังขอให้ช่วยตรวจตราคนญวน
 ซึ่งข้ามฝั่งแม่น้ำโขงอีกด้วย แม้วารัฐบาลไทยเห็นว่าชาวที่ได้รับความจริง
 แต่ก็รับช่วยเหลือฝรั่งเศสตามที่ขอร้อง ต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ อัครราชทูต
 ฝรั่งเศสขอให้จับไมเลอบางและครันลัมซึ่งเดินทางจากฮองกงมายังไทยพร้อมด้วย
 เครื่องทำลูกกระเบิด ซึ่งแยกเอามาเป็นส่วน ๆ เพื่อนำมาประกอบใช้ในกรุงเทพฯ
 ไทยสืบจับญวนคนหนึ่งได้ มีรูปพรรณคล้ายไมเลอบางที่วัดมณฑลสมาคม แต่ฝรั่งเศสระบุ
 ว่าเป็นญวนกบฏระคับหัวหน้าชื่อมุยจันวน ซึ่งเข้ามาในประเทศสยามทางเขมร ทำตน
 เป็นหมอยารักษาคนทั่วไป พักอยู่ที่บ้านญวนคลองผดุงกรุงเกษมบ้าง หรือที่วัดมณฑล
 สมาคมบ้าง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กจข., เอกสารรัชกาลที่ ๖, ฝ.๓๑/๓๘, ที่ ๒๔/๑๐๘๐๖, กรมหลวงเทเวธวงศ์
 ทูลพระเจ้าพี่ยาเชอกรมหมื่นปาจีนกิตติบริวารเลขานุการ, ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕
 (พ.ศ. ๒๔๕๓) ; ฝ.๓๑/๓๘, Copy N. 5257, Note Verbale du Gouvernement
 Générale de l'Indochine a Légation de la République Française au
 Siam, le 20 Sept. 1912; ที่ ๒๔/๘๒๕, เจ้าพระยาอมรรตเสนาบดีกระทรวง
 นครบาลกราบทูลกรมหลวงปาจีนฯ, ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖.

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกญวนต่อต้านฝรั่งเศสก็มีบทบาท และปฏิบัติการนอกประเทศไทย เพราะรัฐบาลไทยเมื่อสืบจับตัวได้จะเนรเทศและส่งให้ฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องญวนอาศัยประเทศไทยเป็นฐานสะสมกำลังดูเหมือนจะยุติลง ในราว พ.ศ. ๒๔๕๗ เพราะเมื่อพวกญวนก่อการจลาจลกับฝรั่งเศสบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอีก พวกญวนในประเทศไทยก็ยังคงอยู่อย่างปกติ มิได้มีบทบาทในเรื่องนี้แต่อย่างใด

นโยบายของรัฐบาลไทยต่อปัญหาญวนต่อต้านฝรั่งเศสในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส ท้ายและนโยบายที่รัฐบาลไทยมีต่อขบวนการญวนต่อต้านฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อาจแบ่งออกได้เป็นสองระยะคือ ระยะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๕๘ - ๑๘๙๒) และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๑๐) นโยบายแต่ละระยะแตกต่างกันตามสภาวะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่เปลี่ยนแปลงไป ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๓๕ ไทยตระหนักอยู่ว่าฝรั่งเศสกำลังคุกคามดินแดนทางตะวันออกของประเทศไทยจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้าไปจัดการเรื่องญวนต่อต้านฝรั่งเศสได้ เพราะต้องคอยท่าที่ของฝรั่งเศส ขณะเดียวกันก็ต้องระวังไม่ให้ฝรั่งเศสกล่าวหาได้ว่า ไทยสนับสนุนหรือร่วมมือกับญวนทำร้ายฝรั่งเศส ท้ายของไทยต่อพวกญวนต่อต้านฯ จึงเป็นการวางเฉย ไม่สนใจรับรู้พฤติกรรมของพวกญวน หรือพยายามวางตัวออกห่างจากเหตุการณ์ คอยแต่ป้องกันไม่ให้ญวนก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎร หรือเกิดเรื่องบาดหมางทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศสได้ กล่าวคือ เริงระดมการหัวเมืองลาวให้ลาดตระเวนรักษาด่าน

กจช., ร.๖, ม.๓.๖๗/๑, เรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ชายแดนริมแม่น้ำโขงเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส, (๒๒ ธ.ค. ๒๔๕๗ - ๓๐ ต.ค. ๒๔๕๘) ; หลักฐานกล่าวว่าในคราวนี้ ได้มีพวกญวนต่อต้านฯ เข้ามารั้งชอนเกลี้ยกล่อมญวนในเมืองนครพนม สกลนคร แต่ไม่ปรากฏว่ามีญวนในไทยเข้าด้วยอีก.

อย่างเคร่งครัด ตรวจตราดูแลพวกญวนในประเทศและปกครองให้ได้รับความสุขสงบ
 เรียบร้อย ไม่ให้พวกญวนต่อต้านเข้ามาเกลี้ยกล่อมบังคับ ซึ่งจะเป็นการเสื่อม
 พระราชอำนาจ รวมทั้งกวาดล้างญวนไม่ให้ของสุ่มกันนำอาวุธออกไปกองจลาจลในเขต
 แคนฝรั่งเศส^๑ และคอยสำรวจจำนวนประชากรญวนด้วย ในกรณีที่ถูกญวนจากเวียคนาม
 ขอร่วมรบและชอกำลังไพร่พลและอาวุธจากไทยนั้น ไทยได้ใช้วิธีนิ่งเฉยไม่ตอบรับ
 หรือปฏิเสธ เพราะไทยเองไม่มีศรัทธาว่าญวนจะทำการใดสำเร็จ คั้งที่เมื่อไทย
 เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสและญวนขอร่วมรบใน พ.ศ. ๒๔๓๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าทรงมีพระราชกระแสว่า "...เห็นว่าไม่มีกำลังอันใดที่จะทำการ
 สำเร็จอย่างใดได้ ให้หาเหตุผลหนึ่งเสียอย่าให้ไปเกี่ยวข้องกับอันใด..."^๒ นอกจากนั้น
 ยังกำชับกรมการเมืองทางตะวันออกควบคุมไม่ให้มีการขายเครื่องศาสตราวุธและ
 กระสุนดินดำแก่พวกญวนอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุที่คิดว่าญวนจะทำการไม่สำเร็จนี้เอง
 ทำให้ญวนปกครองฝ่ายไทยค่อนข้างจะเห็นอกเห็นใจและยังชื่นชมการกระทำของพวกญวน
 ต่อต้านอาชญากรรมมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเองถึงกับทรงมีพระราชดำริว่า

...แต่ขอที่ว่าญวนฉลาดเหมือนเจ๊กนั้น ฉะนั้นเห็นก็อยู่ที่ตาม
 คำเลาขวานนั้นยังคิดต่อสู้ฝรั่งเศสอยู่เสมอ ถาข้าราชการ
 และคนของเราไปคอยงานนั้นก็เป็นผู้รัก จะเป็นแต่จวนตัวก็คิด
 หาทางหลีกเลี่ยงเอาตัวรอด แลเอาความซัดของต่าง ๆ
 มาแก้ตัวเสียโดยมาก...^๓

^๑ กจช., ร.๕, ม.๒.๑๒๓/๔, สาระตราเจ้าพระยาจักรีสุมหนายกถึงอุปฮาด
 ราชวงศ์เมืองนครพนม, จ.ศ. ๑๒๔๔ (พ.ศ. ๒๔๒๕).

^๒ กจช., ร.๕, บ.๑.๑๓/๓๑, ที่ ๒๑/๑๑๐, พระราชหัตถ์เลขา ร.๕
 พระราชทานเจ้าพระยารัตนบดินทร์, ๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔).

^๓ กจช., ร.๕, ม.๕๕/๑๒, พระราชหัตถ์เลขา ร.๕ พระราชทานกรมหมื่น
 ประจักษ์ฯ, ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ดังนั้นในขณะที่เกี่ยวกับที่ไทยวางเฉยและปกป้องคนญวนในพระราชอาณาเขต ไทยก็ได้ให้ความอนุเคราะห์พวกญวนทั่วไปด้วย โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นพวกญวนต่อต้านหรือไม่ แต่ถือว่าถ้าลี้ภัยฝรั่งเศสเข้ามาขอพึ่ง ก็โอบอุ้มให้ได้อาศัยในพระราชอาณาเขตอย่างผาสุกตามธรรมเนียม เว้นแต่จะทำความเคียดแค้นผิดกฎหมายหรือเป็นที่เสื่อมเสียพระราชอำนาจ พวกญวนจึงเดินทางเข้ามาในไทยเพิ่มขึ้น ปรากฏว่าต่อมาไทยมักจะได้รับคำฟ้องและคำเรียกร้องของฝรั่งเศสที่จะให้ไทยจัดการกับพวกญวนอยู่เสมอ

อันที่จริง ไทยโน้มเอียงเข้าข้างญวนต่อต้าน เพราะมีฝรั่งเศสเป็นศัตรูร่วม ประกอบกับพวกญวนต่อต้านได้แสดงความไว้น้ำใจเชื่อใจผู้ปกครองไทยที่ให้แหล่งพำนักอาศัยและปฏิบัติต่อญวนเป็นอย่างดี แต่เมื่อญวนต้องการให้ไทยร่วมมือด้วย ไทยก็ไม่ได้แสดงท่าทีตอบรับหรือเข้าข้างญวนอย่างจริงจัง จนกระทั่งเกิดการสู้รบกับฝรั่งเศสขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ไทยจึงได้เริ่มเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับญวนต่อต้านมากขึ้น ขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงใหญ่ต่างประเทศสำเร็จราชการมณฑลลาวพวน รับพระราชทานอำนาจเต็มปฏิบัติราชการต่างประเทศนครพระกรรมประจำที่หนองคาย เพื่อรับผิดชอบการตั้งยุ้งยาสูบอันเกิดจากการคุกคามภายนอกให้ได้ทันเวลาที่

เมื่อฝรั่งเศสขยายอำนาจมาทางแคว้นอันนัม รัฐบาลไทยมองเห็นอันตรายที่จะเกิดกับชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงได้ส่งข้าหลวงใหญ่ไปประจำที่หนองคาย นครราชสีมา อุบลราชธานี และจำปาศักดิ์ ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๑) เมื่อสถานการณ์ตั้งเครียดมากขึ้นจึงมีพระบรมราชโองการให้ส่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอต่างพระมารดาซึ่งทรงไว้พระทัยได้แก่กรมหมื่นประจักษ์ฯ กรมหมื่นพิริยดิปริชากร กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ประจำ ณ เมืองหนองคาย จำปาศักดิ์ และนครราชสีมา ตามลำดับ ไม่มีการกำหนดขอบเขตอำนาจของข้าหลวงไว้อย่างแน่ชัด แต่ในทางปฏิบัติมีอำนาจเด็ดขาดทางการปกครอง จัดการด้านเศรษฐกิจ การทหาร การศาลให้เกิดความมั่นคงแก่แผ่นดินและป้องกันการแทรกแซงจากภายนอกเป็นสำคัญ.

เรื่องญวนต่อต้านในขณะนี้ สมเด็จพระมหันต์ประจักษ์ฯทรงมีส่วนรับผิดชอบอย่างเต็มที่ เมื่อองโง่นำกลุ่มญวนต่อต้านมาเจรจาขอรวมรบใน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) แม่ไทยจะไม่ใคร่เชื่อถือนัก แต่ก็ยินดี สมเด็จพระมหันต์ประจักษ์ฯทรงแสดงความรู้สึกต่อญวนต่อต้าน โดยนำไปเปรียบเทียบกับลาวที่เข้ากับฝรั่งเศสว่า "...เราจำต้องเกลียดเหมือนฝรั่งเศสเกลียดพวกองดงแล้ววันหนึ่งนั่น ฝรั่งเศสรักอายุพวกนี้อย่างไร เราจะต้องรักพวกองดงวันหนึ่งนั่น..."^๑ ไทยเชื่อว่าพวกองดงมุ่งหมายที่จะให้ไทยช่วยญวนต่อต้านฝรั่งเศสซึ่งที่ญวนโค่นช่วยไทยรบครั้งนี้ แต่พวกญวนนี้เป็นกองโจรธรรมดาซึ่งไม่อาจทำประโยชน์ให้ไทยได้อย่างเต็มที่ นอกจากเป็นกำลังก่อความปั่นป่วนภายในเขตฝรั่งเศสได้ ดังนั้น สมเด็จพระมหันต์ประจักษ์ฯจึงมีพระคำรัสสั่งข้าหลวงเมืองนครพนมกรณีองโง่นว่า

...ควรต้องรับรองยอมเข้าใจไว้ด้วยเหตุว่าธรรมดากการศึกษา การภายในไม่เรียบร้อยแล้ว ถึงแมว่าการภายในจะมีน้อยก็เป็นการหวนเสียวของอุปการองแลทหารมาก ใหญ่อกเราอกเขาเกิด เพราะพวกญวนวันหนึ่งเหล่านี้ก็นับว่าเป็นการภายในของฝรั่งเศส ควรเราจะเอาอกเอาใจให้ดีขึ้นเชื่อถือเราจนได้ แต่การศึกษาครั้งนี้เป็นเพื่อนชกกันต่อองระวัง อย่าให้ฝรั่งเศสจับหลักฐานได้ว่าเราช่วยเหลือพวกญวนวันหนึ่งถึงฝรั่งเศสรู้ว่าจะยุบ ๗ ก็ซังมัน แต่อย่าให้จับเหตุเขาฟ้องแลสืบพยานสมมันได้เป็นพอ...^๒

ส่วนเรื่องที่ญวนต่อต้านจะยกทัพช่วยไทยนั้น สมเด็จพระมหันต์ประจักษ์ฯไม่ทรงเห็นว่าสำคัญนัก แต่ถ้าได้มาเป็นกำลังสมทบก็ดี "...มันจะช่วยหรือมิช่วยเรา

^๑ กจข., ร.๕, ผ.๑/๓, ที่ ๓๘, ใบบอกดับของกรมหมื่นประจักษ์ฯประทานกรมหมื่นดำรงฯ, ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

^๒ เรื่องเดียวกัน

ก็ไม่ต้องการ เราคงจะสู้ฝรั่งเศษจนเย็บตัววันยังค่ำ แต่การที่คัมมันไว่ตามันช่วยจริง ก็ไต่เปรียบ ถ้ามันไม่ช่วยก็เสมอตัวไม่มีขาดทุนจึงเห็นว่าควรจะพุดหนุน ๆ ไวกี้กว่า ..."^๑

กล่าวโดยสรุป ไทยต้องการได้ประโยชน์จากความร่วมมือของญวนต่อต้าน ในการต่อสู้กับฝรั่งเศษ แต่ไม่ต้องการให้ญวนมาเรียกร้องความช่วยเหลือเป็นการตอบแทนภายหลัง หรือให้เป็นที่ลวงรู้แก่ฝรั่งเศษอย่างเป็นหลักฐานได้ แนวนโยบายที่ไทยปฏิบัติต่อญวนครั้งนี้เห็นได้ จากพระกระแสรับสั่งของสมเด็จพระที่นั่งประจักษ์ฯ ที่ประทานพระยาสุริยเคษาให้วางอุบายที่จะใช้กับพวกญวนเหล่านี้ว่า

... เราได้พวกนี้ไว้ ฝรั่งเศษจะมาสู้กับเราเป็นอันลบกกำลัง ให้เรากู้หนึ่ง การที่จะพุดจ้านั้นคงพุดเอาเปรียบ แลพุดอย่าให้แน่นไค แลอย่าให้จับนำใจเราไค ถ้าเขาจับไคแล้วจะตูด เพราะเราเป็นบ้านเมืองใหญ่ มันเป็นแคใจ การที่จะพุดเอาเปรียบนั้น คือว่าถ้าพวกนี้จะช่วยตีตีคเสียบยงตูดช่วยจริงแล้ว เราจะไคบำเหน็จรางวัลหรือจะตองการเครื่องศาสูตราวุธ สิ่งไคบางจะให้ตามสมควร ถ้าจะพุดอย่าให้แน่นนั้นถ้ามันจะขอเข้ามาขอเป็นหนังสือหนึ่งหาสัญญาว่าจะขอให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้ทำ ถ้าไคจะทำก็หาalumเงินเขียนนอยาลงชื่ออย่าประทับตรา ถ้ากลัวมันจะไม่เชื่อ ก็ให้แกะตราเจ็ก ๆ สักดวงหนึ่ง สำหรับประทับมีไปกับอายคนนี้ เมื่อว่าหนังสือฉบับนี้จะพลัดไป ในมือฝรั่งเศษบวง ฝรั่งจะไคไม่จับหูลักดานมาพองอันไคไค พุดอย่าให้มันจับนำใจเราไคมันคือ ถ้ามันขอให้เราช่วยไปตีเอาบ้านเอาเมืองให้มัน เราตองตอบว่าความขอนี้เราไม่กลัวเลย แต่เราไม่ไคเป็นอิสระอยู่แก่ตัวเหมือนพวกญวนที่ตั้งอยู่ในเขา ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ไปช่วยก็จะไปช่วยไค

^๑ กจธ., ร.๕, ผ.๑/๓, ที่ ๒๓๕, กรมหมื่นประจักษ์ฯ ประทานพระยาสุริยเคษา ขาหลวงเมืองนครพนม, ๕ กรกฎาคม ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖).

ถ้าไม่ไปรูก็จจนอยู่ ส่วนไมตรีของพวกเขาในชาติที่ได้
มีแก่เรา ถ้าจะตองการศาสตร์อาวุธหรือเสบียงอาหารที่
เราพอจะให้ไต่ก็ให้ไปไม้ขัดของ แต่ใจของพระยา
สุริยเชษเอนั้นมีความรักใคร่แลสงสารยวนอยู่เป็นนิจ
ถึงคนไทยทั้งปวงก็จะเป็นอย่างนั้น...^๑

ต่อมาหลังจากที่ฝรั่งเศสชนะไทยในเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ นโยบายของ
ไทยต่อญวนต่อต้านตองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ไทยจำเป็นต้องคลายท่าทีวางเฉย
ไม่แสดงความสนใจต่อปัญหาของฝรั่งเศส และเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับพวกญวนมากขึ้น แต่
ก็เพื่อช่วยเหลือฝ่ายฝรั่งเศส เพราะเกรงว่าการดำเนินงานของญวนต่อต้านอาจจจะ
ก่อความเคืองรอนให้ไทยได้ โดยฝรั่งเศสจะถือโอกาสอ้างเป็นเหตุยกกำลังมาตั้งมั่น
ในดินแดนที่มีปัญหา คือทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของฝรั่งเศส เพื่อระงับเหตุการณ์ที่จะเกิด
ขึ้นจากการกระทำของญวนต่อต้าน ไทยอาจต้องเสียอธิปไตยหรือดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส
เพิ่มขึ้นอีก จึงเอาใจฝรั่งเศสโดยแสดงตนว่าไม่สนับสนุนให้ญวนไขว่คว้าดินไทยประทุษ
ร้ายฝรั่งเศส และชักชวนการดำเนินการตั้งกล่าวของญวนเพื่อรักษาทางไมตรีกับ
ฝรั่งเศสดังที่สมเด็จพระยาคำรงฯ หลสมเด็จกรมขุนสมมตฯ ว่า

... เราจำตองระวังรักษาอย่าให้ญวนเอาใสรายพระราชา
อาณาเขตออกการร้ายแก่ฝรั่งเศสไค้และถ้าพวกคนร้าย
เหล่านี้แตกหนีเข้ามาแล้วฝ่ายเราตองจับที่เดียว...
ถ้าพบกงสุลฝรั่งเศสให้ถามดูว่า เขาจะไห้ช่วยเหลือ
อยางไรบางหรือเพราะเป็นการที่จะเอาบุญคุณกัน
ไค้บาง...^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๗, ที่ ๒๓๔/๘๗๓, กรมหลวงคำรงฯ หลสมเด็จกรมขุนสมมตฯ,
ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘).

รัฐบาลไทยไม่สนับสนุนญวนต่อต้านอย่างเปิดเผย คือไม่ยอมรับญวนที่ก่อการจลาจลแล้วหนีมาในเขตไทย ไม่ขายอาวุธให้หรือแจกจ่ายเสบียงอาหารให้ แต่ข้าราชการฝ่ายปกครองของไทยในหัวเมืองรับนโยบายไปปฏิบัติเพียงแต่เพื่อไม่ให้ฝรั่งเศสว่ากล่าวไทยได้เท่านั้น ผู้ปกครองหัวเมืองยังคงมีใจเอนเอียงเข้าข้างฝ่ายญวน เพราะรู้จักมักคุ้นรักใคร่กันเป็นส่วนตัว ได้เห็นอกเห็นใจร่วมกับฝรั่งเศสด้วยกันมา ผู้ปกครองฝ่ายไทยจะช่วยเหลือฝรั่งเศสจัดการญวนต่อต้านฯ ก็ต่อเมื่อเห็นว่าพฤติกรรมของญวนนั้นเป็นที่ล่วงรู้แน่ชัดแล้ว เช่นในกรณีญวนวันทันยกกำลังจากสกลนครไปตีฝรั่งเศสในหัวเมืองริมแม่น้ำโขง แต่ถูกฝรั่งเศสตีแตกที่เขากูแพนเมืองภูวคอสตองและหลบหนีเข้ามาในไทยอีก เรื่องนี้กรมการฝ่ายไทยและญวนในไทยได้ร่วมปรึกษากัน (หมายถึงญวนที่ไม่ได้เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้) เห็นว่าจะเป็นอุบายฝรั่งเศสที่จะสมเด็จกรมหมื่นประจักษ์ฯ ทูลสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ความว่า

... องค์โยงมีความสงสัยกลัวว่าจะเป็นอุบายของฝรั่งเศส เพราะไม่มีหนังสือขององเทิน (หรือองโคเทิน แม่ทัพญวน ซึ่งโดยชฎุ่ยไทยรบฝรั่งเศสใน ร.ศ. ๑๑๒ - ผู้เขียน) นำมาแตกอน... จึงได้ปรึกษากันว่าถ้าเป็นคุณพวกนี้จริงๆ เราก็จะรับไว้หาที่ให้อาศัยหากินโดยปกติ ถ้าจะไม่อยู่เราก็จะยึดอาวุธไว้ปล่อยให้ไปแต่ตัว ถ้าเห็นเป็นอุบายฝรั่งเศส ก็จะมีหนังสือแจ้งความไปยังข้าหลวงฝรั่งเศสให้ทราบจะได้ไม่เป็นที่มิวหมองในฝ่ายเรา...

ก่อนหน้านั้นมีนายทหารของญวนวันทันปลอมเป็นลูกคาเข้ามาสวมครุยกับข้าหลวงเมืองท่าอุเทนเพื่อต่อสู้กับฝรั่งเศสต่อไป สมเด็จกรมหมื่นประจักษ์ฯ ทรง

^๑ กจข., ร.๕, ๑๓/๘, ที่ ๕/๑๑๕, กรมหมื่นประจักษ์ฯ ทูลกรมหมื่นดำรงฯ, ๑๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕).

ไม่ได้รับไว้เช่นกัน^๑ นอกจากนั้นเมื่อฝรั่งเศสขอให้ส่งตัวญวนที่เข้าใจว่าเป็นญวนวันทันให้ ไทยก็ช่วยเหลือให้ญวนหลบหนีไปเสีย ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ฝรั่งเศสทราบว่าจะองโงงเป็นญวนวันทันอยู่ที่ท่าอุเทน ขอให้ไทยช่วยจับให้ กรมการเมืองท่าอุเทนได้ส่งคนไปบอกให้รู้ตัวก่อนจะส่งกำลังไปจับกุม หลังจากนั้นก็ได้ช่วยเหลือให้ไปอาศัยที่เมืองอากาศอานวย ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ฝรั่งเศสกล่าวหาญวนคนหนึ่งว่าส่งอาวุธเข้าไปในญวนไทยก็จัดการให้เข้ามาอยู่ที่มณฑลฉันในให้ไกลหูไกลตาฝรั่งเศสเสีย เมื่อไทยช่วยเหลือฝรั่งเศสเรียบร้อยแล้วครั้งใด ก็จะแจ้งให้ฝรั่งเศสทราบทันทีว่า ไทยไม่ได้มีนงอนใจได้เร่งจัดการกับผู้คิดร้ายต่อฝรั่งเศสเสมอ^๒

ไทยช่วยเหลือฝรั่งเศสในขอบข่ายของ "ประเทศที่เป็นไมตรีตามสมควรแก่ความเป็นอิสรภาพของพระราชอาณาจักร"^๓ จึงสามารถช่วยพวกญวนต่อต้านให้อาศัยลี้ภัยอยู่ในไทยได้ต่อไป กล่าวคือเมื่อฝรั่งเศสไม่ไว้ใจหรือเสนอให้จับญวนคนใด ไทยก็ใช้วิธีส่งตัวเข้าเขตฉันในหรือเลี้ยงเสียด้วยอุบาย เช่นใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ราชทูตฝรั่งเศสประหว่งไทยเรื่องพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรชาหลวงมณฑลอุดรเลี้ยงดูญวนหัวหน้าพวกต่อต้านไว้คนหนึ่ง พระยาศรีสุริยราชาชี้แจงเหตุผลว่าญวนไม่ได้กระทำความผิดอันใดที่จะลงโทษหรือขับไล่ใส่ส่งออกนอกประเทศ การเลี้ยงดูไว้

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๒๖/๑, ที่ ๑๕๓/๒๔๔๔, กรมหมื่นดำรงฯ ทูลกรมหมื่นสมมตฯ, ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๔, ที่ ๒๓๓/๒๔๔๕, พระยาราชวรานุกุล ทูลกรมหมื่นสมมตฯ, ๒๘ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘).

^๓ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๔, ที่ ๑๑๓/๔๔๑๔, กรมหลวงดำรงฯ ทูลกรมขุนสมมตฯ, ๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

เป็นวิธีควบคุมไม่ให้ต่อต้านฝรั่งเศสต่อไปได้

... เติมญวนคนนั้นไปหาที่อุดรธานีว่าจะขอรับจ้างทำ
การงานเลี้ยงชีพแล้วแต่จะใช่ พระยาโพธิ์ (พระยาศรีสุริยราชา
- ผู้เขียน) สืบไต่ความว่า เคยเป็นหัวหน้าพวกกบฏหนีมาจาก
เมืองญวน คิดว่าที่ในมณฑลอุดรธานีมีพวกญวนเข้ามาตั้งค่าย
อยู่หลายแห่ง ถ้าปล่อยญวนคนนั้นไปเที่ยวหากินตามชอบใจ
อาจจะไปชักชวนพวกญวนที่อยู่ในมณฑลอุดรให้รวมคึกกับพวก
กบฏ ก็จะเกิดลำบากขึ้นในระหว่างรัฐบาลทั้งสองฝ่าย ครั้น
จะจับกุมก็ยังไม่ทันได้ทำความผิดอย่างใดในเมือง
ไทย เห็นว่าหางานให้ทำอยู่ใกล้ ๆ จะดีกว่าอย่างอื่น
มันทำอย่างไรก็จะใคร่ จึงไต่จางญวนนั้นไว้เป็นคนเลี้ยง
มา...^๑

คำชี้แจงนี้แสดงว่าไทยทำประโยชน์ให้แก่ฝรั่งเศสอย่างฉลาดรอบคอบ ราชทูต
ฝรั่งเศสก็พอใจและชมเชยว่าไทยทำถูกต้อง

อย่างไรก็ดีการที่ไทยช่วยเหลือพวกญวนนั้นก็กลับกลายเป็นว่าได้ทำให้เกิดปัญหา
เกี่ยวข้องกับการตกลงสัญญาซื้อขายขามแดน เพราะปรากฏว่าพวกญวนต่อต้านอาคัย
ดินแดนไทยของสมุทกาดัง เพื่อยกไปโจมตีฝรั่งเศส เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การเจรจาเพื่อ
ให้ฝรั่งเศสตกลงทำสัญญาส่งผู้ร้ายขามแดนไม่เป็นผล เพราะถ้าไม่มีสัญญาดังกล่าว
ฝรั่งเศสยังคงได้เปรียบไทย และเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสสามารถจัดการกับญวนต่อต้าน
ได้ในฐานะผู้ร้ายธรรมดา เจตนาดังกล่าวของฝรั่งเศสเห็นได้จากเมื่อได้มีการเจรจา
ตกลงระหว่างเจ้าหน้าที่ปกครองระดับท้องถิ่นของทั้งสองฝ่าย ในเรื่องกฎเกณฑ์การส่ง
ผู้ร้ายขามแดน ในราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ นายอำเภอฝรั่งเศสเมืองปากหินบุญ
ได้ยื่นเสนอขอบังคับปฏิบัติในการส่งผู้ร้ายขามแดน โดยระบุคำว่า "ขบถ" ลงไปด้วย

^๑ สมเด็จพระราชดำรัสฯ, นิทานโบราณคดี, พิมพ์ในงานบรรจุกษพนายสินธุ
พรชระภา, ๒๕๑๕, หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

"...คนที่ทำการทุจริตขบถก็คิดเป็นโจรผู้ร้ายลักโคกระบือแลทรัพย์สินของต่าง ๆ ก็ตีขามพากไปอาศัยอยู่ฝ่ายใด ถ้าเจ้าทรัพย์ทำฟ้องยื่นศาลฝ่ายใดก็ชำระโทษในศาลนั้น..."^๑ ไทยได้ปฏิเสธไม่ตกลงตามความที่ฝรั่งเศสเสนอมาโดยให้เหตุผลว่าขัดกับสัญญา พ.ศ. ๒๓๘๕ และ พ.ศ. ๒๔๓๖ ในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและคนในบังคับ ซึ่งกำลังเป็นปัญหาของไทย การทำตามข้อเสนอจะทำให้สูญเสียอธิปไตยมากยิ่งขึ้นและฝรั่งเศสเป็นฝ่ายได้เปรียบ

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นต้นมา ไทยเริ่มเห็นว่าความเข้าใจตั้งแต่แรกที่ว่าญวนต่อต้านไม่สามารถทำการใดใดที่จะก่อผลกระทบกระเทือนแก่ฝรั่งเศสได้อย่างจริงจังนั้นคลาดเคลื่อน เมื่อพวกญวนขบวนการชาตินิยมเดินทางออกจากญวนมุ่งมาอาศัยประเทศไทย และพวกญวนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้มีการเคลื่อนไหวกันอย่างคึกคัก ฝรั่งเศสได้แสดงอาการหวั่นวิตกในการเคลื่อนไหวครั้งนี้ และหากระวางไทยเต็มที่เร่งรัดให้ไทยจัดการพวกญวนต่อต้านมากขึ้น ปรากฏว่าต่อมาเมื่อไทยได้ช่วยเหลือฝรั่งเศสโดยจับกุมญวนที่ฝรั่งเศสถือว่าเป็นตัวการสำคัญ ก็พบหลักฐานการติดต่อและแผนการกบฏที่ญวนทั้งนอกและในประเทศร่วมมือกัน เช่น เมื่อจับกุมเยบีเคิลเซินหรือ โมเลอบาง และ องเต หรือ ดิกเกาคาคานั้น ไทยจับหลักฐานได้ว่ามีการติดต่อรับส่งเสบียงอาวุธและเงินระหว่างไทยและเวียคนาม และมีแผนรวมกำลังในประเทศไทย ศูนย์กลางปฏิบัติการอยู่ที่สกลนคร อากาศอำนวย และกรุงเทพฯ ไทยจึงตระหนักว่าเรื่องญวนต่อต้านอาจก่อปัญหาลุกลาม โดยเฉพาะในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งเป็นระยะที่ไทยพยายามอย่างเต็มที่ขอเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไทยเสียเปรียบกับฝรั่งเศส นอกจากนี้ไทยเริ่มเกรงว่าถ้าหากไทยไม่อาจให้ความช่วยเหลือญวนตามที่ญวนหวังไว้ที่จะให้ไทยเป็นฐานสนับสนุนกำลังและเสบียง พวกญวน

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๒๕.๒/๕๑, ที่ ๕๕๐/๕๑๘๗, กรมหลวงดำรงฯ พุทธกรมขุนสมมตฯ, ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗).

อาจตั้งเป็นกองโจรเพื่อก่อการวุ่นวายในประเทศไทยได้^๑ อย่างไรก็ตาม ในการ
 ดำเนินนโยบายปราบปราม ไทยพยายามเลี่ยงวิธีการรุนแรงเด็ดขาด ไทยได้จับกุม
 เฉพาะหัวหน้าขบวนการที่ฝรั่งเศสส่งหลักฐาน เบาะแสที่แน่นอนมาให้แล้วเท่านั้น
 ส่วนคนอื่นที่ไม่สำคัญแต่มีพฤติกรรมไม่น่าไว้วางใจก็ส่งเข้าอาศัยในเขตชั้นใน ที่เหลือ
 คงตรวจตราดูแลให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย ส่วนผู้ที่ถูกจับกุมได้แล้ว ก็มักช่วยเหลือหา
 โอกาสผ่อนผันค้ำยันหนทางที่ละมุนละม่อม เช่นในกรณีขององเคซึ่งได้อาศัยอยู่ในไทย
 เป็นเวลานานนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเมตตาถึงกับมีพระราชดำริ
 ว่า "...เห็นจะได้เรียกโดยกิจจึงได้ตัวง่าย น่าสงสารอยู่บ้าง เวลาเดินทางขออย่า
 ให้ได้รับความลำบาก..."^๒ ต่อมาปรากฏว่าองเคและเยบีเคิลเซ็น รัสสารภาพ
 ไทยไม่มีทางเลือกต้องลงโทษ แต่ก็ใคองว่าเป็นกรณีการเมืองและใช้วิธีเนรเทศแทน
 ที่จะส่งตัวให้ฝรั่งเศส นอกจากญวนทั้งสองแล้ว ตัวการสำคัญมักเป็นญวนมาจากนอก
 ประเทศ ไทยจึงเต็มใจช่วยฝรั่งเศสมากกว่าที่จะให้จัดการกับญวนซึ่งอาศัยในประเทศไทย
 ไทยเป็นเวลานานถึง ๓ - ๔ ชั่วอายุคนแล้ว

ต่อมาปรากฏว่าหลังการจับกุมองเคแล้ว พวกญวนต่อต้านไม่ให้ความไว้วาง
 ใจรัฐบาลไทยหรือผู้ปกครองฝ่ายไทยเช่นเดิมและดำเนินการอย่างลับ ๆ ไทยจึงไม่
 มีโอกาสล่วงรู้ความเคลื่อนไหวของญวน จนกระทั่งฝรั่งเศสจับองโงงในข้อหากำลัง
 ปล้นค่ายฝรั่งเศสที่ปากหินบูนใน พ.ศ. ๒๔๕๓ รัฐบาลไทยจึงต้องจัดการกับญวนต่อต้าน
 อย่างเข้มงวดขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีข่าวว่าญวนจะปล้นค่ายฝรั่งเศสให้ได้อีก ไทยต้อง
 เพิ่มกำลังตำรวจจรดวหนึ่งกองร้อยเพื่อคอยควบคุมสถานการณ์ในนครพนม ท่าอุเทน

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๘, สำเนาฉบับที่ ๑/๘, ขาหลวงเมืองนครพนมเรียน
 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ขาหลวงเทศาภิบาลอุดรฯ, ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๘
 (พ.ศ. ๒๔๕๒).

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๘๐, ที่ ๘๖๐/๘๓๕๕, พระราชกระแสตอบหนังสือ
 กรมหลวงคำรงฯ, ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

และไซบูรี เป็นคณะกรรมการจับกุมญวนที่ก่อการร้ายกับฝรั่งเศสแล้วหนีมา ในครั้งนี้
ฝรั่งเศสต้องการให้ไทยกำจัดญวนแบบถอนรากถอนโคน มักแจ้งแหล่งที่ต้องสงสัยว่า
ญวนจะคอตานาและวางแผนกบฏ โดยให้ไทยปราบปรามซึ่งฝ่ายไทยเห็นว่าเป็นการ
กระทำที่ไม่มีเหตุผลสมควร ทำให้เสื่อมเสียพระราชอำนาจได้ เพราะไม่ยุติธรรม
แก่ญวนที่ไม่เกี่ยวข้องกับภัย จึงใช้นโยบายแยกคนคือออกจากคนแล้ว โดยแนะนำแกม
บังคับให้ญวนอพยพเข้ามาอยู่เสียในเขตมณฑลชั้นในให้ห่างจากริมฝั่งแม่น้ำโขง ทำความ
เข้าใจกับญวนโดยทั่วไปว่า ไทยจะจับกุมแต่พวกที่ก่อการร้ายเท่านั้นเพื่อญวนจะได้ไม่
เสียขวัญและกำชับหัวหน้าพวกญวนว่าไทยไม่อาจยอมให้ผู้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
ก่อความเดือดร้อนแก่มิตรประเทศของไทยได้ ถ้าทำคังนั้นก็จะต้องจับกุมลงโทษ^๑

สำหรับคดีที่ญวนปล้นค่ายฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ไทยจับญวนต้องสงสัย
ได้ราว ๒๕ คน องโงงเป็นพยานชี้ตัวได้ญวนกระทำผิดแน่นอน ๕ คน เป็นคนในบังคับ
ฝรั่งเศส ๓ คน ในบังคับไทย ๒ คน เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสบนฝั่งช่วยพยายามขอตัวญวน
ไปตัดสินเองในข้อหาปล้นทรัพย์ แต่รัฐบาลไทยไม่อาจยินยอมได้ เพราะแท้จริงเป็นข้อหา
ทางการเมือง และถ้าปล้นทรัพย์จริงคนในบังคับฝรั่งเศสก็ต้องขึ้นศาลระหว่างประเทศ
ตามสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๙๐๗)^๒ แต่ยังไม่ทันที่กระทรวงมหาดไทยจะออก
คำสั่งไปยังมณฑลอุดร พระยาศรีสุริยราชาข้าหลวงมณฑลก็ได้จัดการส่งตัวญวนทั้งห้าคน
ให้กับฝรั่งเศสแล้ว เพราะเกรงว่าจะกลายเป็นเรื่องยืดเยื้อขึ้นได้ พวกญวนที่เหลือ
จากการชี้ตัวก็ให้อพยพเข้ามายังเขตชั้นในและทำทัณฑ์บนไว้ นโยบายแยกประเภท

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๑๐, ที่ ๗๔๕/๕๐๑๗, พระยาศรีสุทเทพวุฒกรมขุนสมมตฯ,
๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ ; ที่ ๗๔๗/๕๐๓๐, พระยาศรีสุทเทพวุฒกรมขุนสมมตฯ,
๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๑๓/๑๐, ที่ ๑๔๓/๖๓๔๓, กรมหลวงดำรงากรามบังคมทูล
ร.๕, ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

คนญวนนี้เป็นเหตุให้พระยาศรีสุริยราชาได้ริเริ่มวิธีจัดการปกครองส่วนภูมิภาคกับญวนเป็นครั้งแรก กล่าวคือเมื่อญวนได้หนังสือเดินทางก็พากันมุ่งมายังนครราชสีห์มา แต่กลับหลงทาง พระยาศรีสุริยราชาออกมากำกับราชการมาพบเขา พวกญวนจึงขออนุญาตอาศัยทำมาหากินที่ขอนแก่นแทน พระยาศรีสุริยราชาเห็นว่าขอนแก่นมีทางเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ ญวนเหล่านี้จะเป็นทางให้ญวนพวกอื่น ๆ อพยพเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น จึงอนุญาตและเริ่มจัดการปกครองส่วนภูมิภาคโดยตั้งญวนที่ถูกเลือกเป็นหัวหน้าให้เป็นกำนัน^๑ การจัดการดังกล่าวนอกจากจะเป็นผลติดตามนโยบายเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองแล้ว ยังป้องกันปัญหาทางการเมืองกับฝรั่งเศสอีกด้วย พวกญวนนี้ยังเป็นผู้ต้องสงสัย ถ้าปล่อยให้ทำมาหากินอย่างเดิมโดยไทยไม่เข้าจัดการ ก็จะมีผลเช่นเดียวกับที่เคยปล่อยให้กองเค ่องโอง ปกครองญวน ตำแหน่งกำนันแบบไทยอาจไม่มน้าวจิตใจให้ญวนสำนึกในความเป็นไทยมากขึ้น กำนันมีหน้าที่ปกครองให้ลูกบ้านอยู่อย่างสงบสุขเรียบร้อย และยังคงเป็นหูเป็นตาสืบสวนสอดแนมพฤติกรรมลูกบ้านและญวนเดินทางว่า ผิดแปลกไปหรือไม่ ไม่ควรไว้วางใจอย่างไรบ้าง^๒ หลังจากนั้นก็ได้ค้นคว้าวิธีการนี้ไปใช้กับญวนในเขตอื่น ๆ ด้วย การปล้นเมืองปากหินขุนใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นี้ นับเป็นบทบาทครั้งสุดท้ายของญวนต่อต้านในรัชกาลที่ห้า

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓๘, ที่ ๒๐๗/๕๐๕๗, กรมหลวงดำรงฯกราบบังคมทูล ร.๕, ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๓).

^๒ กจข., ร.๕, ฝ.๓๑/๓๘, ที่ ๒๔/๑๐๕, พระยาศรีสุริยราชาทูลกรมหลวงสมมตฯ, ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘ ; ที่ ๑๓๖๘/๘๓๕๔, พระยาศรีสทเทพทูลกรมขุนสมมตฯ, ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘, (พ.ศ. ๒๔๕๓).

กล่าวโดยสรุป รัฐบาลไทยค่อนข้างจะเห็นอกเห็นใจพวกญวนก๊กชาติที่เข้ามา
 ฟังพระบรมโพนธิสมภาร และยังเชื่อมั่นตั้งแต่แรกว่าพวกญวนต่อต้านคงจะไม่สามารถ
 ทำการได้เป็นผลสำเร็จ ไทยจึงดำเนินนโยบายอะลุ่มอล่วยต่อพวกญวนต่อต้านฝรั่งเศส
 โดยตลอดมา พยายามไม่ใช้วิธีการที่เด็ดขาดรุนแรง แม้ว่าฝรั่งเศสจะได้ขอร้องให้
 ไทยจัดการกับพวกญวนเหล่านี้อย่างถอนรากถอนโคนก็ตาม การช่วยเหลือฝรั่งเศส
 ปราบปรามญวนต่อต้านจึงกระทำภายในขอบเขตที่ฝรั่งเศสไม่อาจกล่าวหาไทยได้ว่า
 ไม่ร่วมมือกับฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ฉันทมิตรประเทศ รัฐบาลไทยเริ่มดำเนินนโยบาย
 เข้มงวดกวัดขั้นพวกญวนมากขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เพราะถือว่าเรื่องญวนต่อต้านมีผลกระทบกระเทือนสัมพันธ์ภาพระหว่างไทยกับฝรั่งเศส
 ในการที่จะเจรจาแก้ไขข้อเสียเปรียบของสนธิสัญญาระหว่างประเทศ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย